

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

О. Є. Зубко

Методичні рекомендації.
Конспект лекцій з навчальної дисципліни
**«ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.»**
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія

Електронне видання

Вінниця
2025

УДК 94:902](4+73)''19/20''(075.4)

З-913

*Рекомендовано до видання вченою радою
факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 6 від 21 січня 2025 р.)*

Автор:

Зубко О. Є. – канд. іст. наук, старший викладач кафедри історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Набока О. В. – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко В. М. – канд. іст. наук, директор Чернігівського центру перепідготовки та підвищення працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій.

З-913 Методичні рекомендації. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Історія країн Європи та Америки ХХ – початку ХХІ ст.» для здобувачів вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. 216 с.

Методичні рекомендації: конспект лекцій для вивчення навчальної дисципліни «Історія країн Європи та Америки ХХ – поч. ХХІ ст.» створено для оптимізації організації освітнього процесу з історичної політики, особливо студентів, які вимушені поєднувати навчання з іншими видами активності. Методичні рекомендації містять конспекти 27 лекцій, у яких подано відомості про політичний та соціально-економічний розвиток країн Центральної, Північної, Південної Європи, Північної та Південної Америки з 1918 до 2025 р., питання для самоконтролю і тестові завдання.

УДК 94:902](4+73)''19/20''(075.4)

© Зубко О. Є., 2025

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
-----------------	---

Модуль 1

Країни центральної та південної Європи між двома світовими війнами

Лекція 1. Вступна лекція	7
Лекція 2. Країни Європи та Америки між двома світовими війнами	9
Лекція 3. Велика Британія, Франція та Німеччина в 1918–1939 рр.	16
Лекція 4. Італія, Іспанія, Португалія в 1918–1939 рр.	26
Лекція 5. Австрія, Угорщина, Румунія в 1918–1939 рр.	34
Лекція 6. Албанія в 1918–1939 рр.	47
Лекція 7. Греція в 1918–1939 рр.	51

Модуль 2

Країни північної Європи, Північної та Південної Америки в міжвоєнний період

Лекція 8. Данія в 1918–1939 рр.	56
Лекція 9. Швеція та Норвегія в 1918–1939 рр.	60
Лекція 10. Фінляндія в 1918–1939 рр.	66
Лекція 11. США та Канада в 1918–1939 рр.	71
Лекція 12. Мексика в 1918–1939 рр.	78
Лекція 13. Аргентина та Бразилія в 1918–1939 рр.	83
Лекція 14. Чилі та Куба в 1918–1939 рр.	90

Модуль 3

Друга світова війна, США та країни центральної й південної Європи в 1945–2025 рр.

Лекція 15. Друга світова війна та її наслідки 1939–1945 рр.	97
Лекція 16. США в 1945–2025 рр.	106
Лекція 17. Великобританія в 1945–2025 рр.	116
Лекція 18. Франція в 1945–2025 рр.	122
Лекція 19. Італія в 1945–2025 рр.	133
Лекція 20. Іспанія в 1945–2025 рр.	139
Лекція 21. Німеччина (ФРН та НДР) в 1945–2025 рр.	143
Лекція 22. Угорщина та Румунія в 1945–2025 рр.	151
Лекція 23. Албанія та Греція в 1945–2025 рр.	158

Модуль 4
Країни північної Європи
та Південної Америки в 1945–2025 рр.

Лекція 24. Фінляндія в 1945–2025 рр.....	168
Лекція 25. Швеція та Норвегія в 1945–2025 рр.	170
Лекція 26. Країни Південної Америки в 1945–2025 рр.	186
Лекція 27. Підсумки. Виклики ХХІ ст. в Європі та на Американському континенті.....	204

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Історія країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст.», що вивчається в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса студентами 4 курсу ОС »Бакалавр» спеціальності 032 Історія та археологія (очної та заочної форм навчання), має такі хронологічні межі: з 1918 р. до сьогодні (2025 р.). Він скерований на вивчення закономірностей економічного, соціального та політичного розвитку країн Європи та Америки у воєнний, міжвоєнний та післявоєнний час, розуміння особливостей діяльності світових політичних партій та державних структур, визначення ролі осіб в історичному процесі новітньої доби, аналіз геополітичних змін, що сталися внаслідок Першої світової та Другої світових воєн, виникнення біполярної системи міжнародних відносин, що склалася після Другої світової війни, розуміння результатів її розпаду, постбіполярну систему міжнародних відносин, інтеграційні та глобалізаційні процеси.

Навчальний курс «Історія країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст.» розрахований на 240 годин (8 кредитів ECTS), з них 28 годин лекційних, 28 годин практичних занять, 64 години для самостійної роботи в 7 семестрі; 26 годин лекційних, 26 годин практичних і 68 годин для самостійної роботи в 8 семестрі для студентів очної та заочної форм навчання.

За результати засвоєння навчальної дисципліни «Історія країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст.» студенти повинні здобути певні професійні компетенції:

Інтегральну компетентність (ІК): Здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми історії та археології в процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування теорій і методів гуманітарних та соціальних наук та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
2. Здатність застосовувати знання іноземною мовою.
3. Здатність застосовувати знання в практичній ситуації.

Спеціальні компетентності:

4. Усвідомлення взаємозв’язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

5. Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

6. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією.

7. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища.

8. Здатність працювати з історичними текстами та документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

9. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

10. Здатність використовувати набуті знання з історії та археології, психології та педагогіки, методики навчання історії для викладання історичних дисциплін у ЗСО.

Результати навчання, які формує навчальна дисципліна за освітньою програмою:

1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу та історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

2. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій і використовувати ці знання в професійній діяльності.

3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

5. Здійснювати аналіз ситуації з урахуванням історичного контексту та / або історичних передумов.

6. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних і культурних цінностей.

Модуль 1
Країни центральної та південної Європи
між двома світовими війнами

ЛЕКЦІЯ 1
Вступна лекція

План лекції:

1. *Предмет, методи, принципи і функції вивчення історичного матеріалу.*
2. *Проблеми періодизації.*
3. *Основні напрями історіографії та джерельна база.*

Література

1. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.): посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів: Афіша, 2008. 288 с.

2. Новітня історія країн Європи і Америки: збірник матеріалів для самостійної роботи студентів / уклад. Л. М. Мицик. Ніжин: НДПУ, 2003. 267 с.

3. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 роки: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Либідь, 2004. 624 с.

4. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навчальний посібник. Київ: Слово, 2014. 1056 с.

5. Ясь О. В. Війна в проєкціях і конструкціях історичного часу. Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2023. Vol. 4. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yas_Oleksii/Viina_u_proiekttsiiakh_i_konstruktsiiakh_istorychnoho_chasu_.pdf?PHPSESSID=dhnso5th355r7b2vbhgo6tv5p3 (дата звернення: 14.09.2023). doi: <https://doi.org/10.15407/visn2023.04.062>

6. Зіткнення цивілізацій. *Світ | kpi*. 30.03.2023. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/03/30/%D0%B7%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9/> (дата звернення: 30.09.2023).

Зміст лекції

За насиченістю і вагомістю історичних явищ, подій і фактів міжвоєнний період не має аналогів у багатовіковій історії народів Європи та Америки. Основними з них були дві світові війни, революції в багатьох країнах Європи, всеосяжна світова економічна криза, заснування першої міжнародної організації (Ліги Націй) і її спроба дійсно налагодити міжнародну співпрацю у вирішенні глобальних проблем людства. Це був час активної політичної боротьби,

яка мала тенденції до жорстокого воєнного протистояння. Зіткнення класових інтересів у міжнародному масштабі реалізувалося державними інститутами, політичними партіями, окремими історичними особами. Це були десятиріччя утвердження тоталітаризму в помислах і діях на державному рівні в багатьох країнах світу. Найбільш повною мірою це явище проявилось в СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії.

Предметом новітньої історії країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст. є: вивчення закономірностей економічного, соціального та політичного розвитку країн Європи та Америки; аналіз геополітичних змін, що сталися внаслідок Першої світової війни; виявлення особливостей діяльності політичних партій, громадських об'єднань та державних структур; визначення ролі осіб в історичному процесі новітньої доби.

Під час викладення курсу застосовуються ті самі **методи**, що і під час вивчення інших дисциплін історичного циклу: хронологічний, порівняльний, метод синхронного аналізу сутнісних історичних явищ.

Вивчаючи цей історичний період, ми будемо спиратися на певні **принципи**, які існують в історичній науці: принцип об'єктивності, принцип історизму, принцип соціального (класового) підходу (оскільки соціалізм був потужною ідеологією XX ст.).

До **функцій курсу** ми відносимо такі:

- а) пізнавальна (інтелектуально-розвиваюча);
- б) практично-політична;
- в) світоглядна.

Періодизація курсу. Основною подією, яка розмежовує дві епохи, два сторіччя, була Перша світова війна. Тому **перший період новітньої історії країн Європи та Америки** охоплює час із 1918 р. до 1945 р. Його можна умовно поділити на ряд етапів:

Перший етап (1918–1921 рр.). Закінчення Першої світової війни, революції в Німеччині, Угорщині, Австрії, росії, Словаччині, Україні, утворення незалежних держав у центральній Європі, становлення біполярного світу.

Другий етап (1921 р. – 1 вересня 1939 р.). Міжвоєнний період, роки відбудови економічного потенціалу країн (1920–1924), стабілізація політичного та економічного життя (1924–1928), роки світової економічної кризи (1929–1933). З 1933 р. до 1939 р. – початок підготовки до Другої світової війни найбільш агресивними колами країн Європи.

Третій етап (1 вересня 1939 р. – 2 вересня 1945 р.). Це роки Другої світової війни, час небачених інтенсивних бойових дій, величезних матеріальних та людських втрат.

В історичній науці з новітньої історії країн Європи та Америки склалося (до 1991 р.) два основні напрями: західна історіографія та радянська історіографія. З 1991 р. маємо сучасну зарубіжну та українську історіографію.

Джерельна база курсу, як і його історіографія, також формувалася у двох напрямках: західному та радянському.

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте хронологічні межі міжвоєнного періоду.
2. Визначте особливості періодизації новітньої історії.
3. Опрацюйте одну монографічну працю (за власним вибором) з проблематики новітньої історії.

Тестові завдання

1. Вкажіть хронологічні межі першого періоду новітньої історії країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст.: а) 1905–1945 рр.; б) 1914–1945 рр.; в) 1918–1945 рр.; г) 1911–1945 рр.	2. Що є історичним джерелом з новітньої історії країн Європи та Америки XX – поч. XXI ст.? а) все нижчезазначене; б) архівна документація; в) періодика; г) щоденники і мемуари.
--	--

ЛЕКЦІЯ 2

Країни Європи та Америки між двома світовими війнами

План лекції:

1. *Геополітичні зміни у світі: причини, характер і наслідки.*
2. *Проблеми устрою світу на Паризькій мирній конференції. Політичні підсумки Першої світової війни.*
3. *Політичні рухи в країнах Європи та Америки, їх стратегія та тактика у міжвоєнний період.*
4. *Міжнародні відносини країн Європи та Америки (кінець 1920 – 1 вересня 1939 р.)*

Література

1. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1918–1945: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Слово, 2003. 470 с.

2. Павлюк В. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945). Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 275 с.

3. Сокирська В. В. Новітня історія країн Європи та Америки: навч. посіб. у двох частинах. Ч. I (1918–1945). 2-ге вид., пер. і доп. Умань: ФОП Жовтий, 2013. 399 с.

4. Троян С. С., Постоловський Р. М., Федорак В. Ф. Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст.: навч. посіб. Київ: НМЦВО, 2000. 240 с.

5. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: МП «Юніверс», 2000. 688 с.

6. Європа та її болісні минувшини. Київ: Ніка-Центр, 2009. 272 с.

7. Шморгун О. О. Перша світова війна: витоки та наслідки. *Проблеми світової історії*. 2019. № 2(8). С. 10–54.

Зміст лекції

Геополітичні зміни у світі: Лютнева та Жовтнева революції в росії; розпад Австро-Угорської монархії; революція і утвердження Веймарської республіки в Німеччині; курс США на утвердження політичної гегемонії у світі.

Головною причиною геополітичних змін у світі стала Перша світова війна, яка тривала з 1 серпня 1914 р. до 11 листопада 1918 р. У ній брало участь 33 країни світу з населенням понад 1 млрд ос. Австрійсько-сербський конфлікт у липні 1914 р. став лише приводом до початку конфронтації.

Військові сили обох сторін: армія Антанти – 6,179 тис. ос., армія Троїстого союзу – 3,568 тис. ос., гармати Антанти – 13 тис. одиниць, гармати Троїстого союзу – 13 тис. одиниць.

1914 р.

Західний фронт: захоплення Бельгії Німеччиною, поразка французьких військ на франко-бельгійському кордоні. Битва на річці Марні 5–12 вересня 1914 р., англо-французькі війська не змогли перемогти німецьку армію.

Східний фронт: наступ російських військ у Галичині та їх поразка у Східній Пруссії. Затягування війни в Західній Європі. Вступ у війну Японії на боці Антанти і Туреччини на боці Німеччини. Бої на Австро-сербському та Кавказькому фронтах. Бойові дії на морях: потоплення німецької ескадри біля Фолклендських островів.

1915 р.

Перемоги Німеччини в Галичині та Буковині. Долучення Італії до блоку Антанти та Болгарії до блоку Троїстого союзу.

1916 р.

Верденська битва та Брусилівський прорив. Погіршення економічного та політичного становища воюючих країн. Уряди деяких країн застосовують такі специфічні дії: у Німеччині введено мілітаризацію праці; посилення

національних суперечностей в Австро-Угорщині та німецька монополізація економіки цієї країни; громадянський мир у Великій Британії; панування гасла «священної війни» у Франції; «Распутінщина» в російській імперії; зростання виробництва у США; введення примусової праці в колоніальних країнах.

1917 р.

Лютнева та Жовтнева революції в росії. Негативне ставлення Антанти та Троїстого союзу до цих революцій.

1918 р. Громадянська війна в росії. Осінь 1918 р. Німеччина погоджується на перемир'я. Інтервенція Антанти в росію: серпень 1918 р. – бомбардування англійськими військами Архангельська, їх вступ в Туркестан та на Кавказ; листопад 1918 р. – висадка англо-французьких десантів в Одесі, Новоросійську, Севастополі.

У 1919 р. на території росії не залишилося іноземних військ. Армії Денікіна, Колчака, Юденича і Врангеля ще створюють загрозу більшовикам.

1920 р. – останні спроби Заходу ліквідувати радянську владу за допомогою Польщі. Початок вироблення країнами Заходу нової стратегії у відносинах із Радянською росією. Переміщення центру цієї стратегії в дипломатичну та політичну площину.

Розпад Австро-Угорської імперії: контрнаступ Антанти на Марні та битва поблизу Ам'єна. Капітуляції Болгарії, Угорщини та Туреччини (серпень 1918 р.).

1 грудня 1918 р. утворення Королівства сербів, хорватів та словенців.

28 жовтня 1918 р. утворення Першої республіки чехів і словаків.

28 жовтня 1918 р. відділення від Австро-Угорщини польських територій.

12 листопада 1918 р. утворення Австрійської республіки.

16 листопада 1918 р. утворення Угорської республіки.

Революція в Німеччині та утвердження Веймарської республіки. Революція в Німеччині була відбитком політичних настроїв її громадян, які не змогли пробачити кайзеру того, що сталося в 1914–1918 рр. Революція завершилася прийняттям Веймарської конституції. У країні було ліквідовано монархію та встановлено буржуазно-демократичну республіку.

США на початок першої світової війни вийшли на перше місце у світі за виробництвом промислової продукції. З фінансового боржника (в основному перед Великою Британією та Францією) вони перетворилися на їх кредитора. Національне багатство США в 1918 р. складало 192 млрд дол., а в 1920 р. – 489 млрд дол.

31 грудня 1922 р. – утворення СРСР.

Паризька мирна конференція 18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.

Учасники конференції, офіційно названі «Союзні та здружені держави», від початку роботи були поділені на чотири нерівноправні категорії:

1. Країни-учасники війни, що мають інтереси загального характеру і беруть участь у всіх засіданнях та в роботі всіх комісій (Велика Британія, Французька республіка, Королівство Італія, США, Японська імперія).

2. Країни-учасники війни, що мають інтереси часткового характеру (Бельгія, Бразильська республіка, Британські домініони, Румунське королівство, КСХС).

3. Держави, які знаходяться в стані розриву дипломатичних відносин із Німеччиною і її союзниками (в основному латиноамериканські країни).

4. Держави, що знаходяться в процесі утворення (Польська республіка, Чехословацька республіка та ін. запрошувались однією з п'яти великих держав на засідання, що їх стосувалися). Також без запрошення на конференцію прибула й делегація Української Народної республіки, проте її інтереси не врахували, оскільки великі держави вважали території України російськими або польськими. Радянську росію до участі в роботі конференції не було запрошено.

Головну роль відігравала «Рада трьох» на чолі з прем'єр-міністром Великої Британії Ллойд Джорджем, Третьої Французької республіки Клемансо і президентом США Вудро Вільсоном.

Також помітну роль на конференції відігравала «Рада чотирьох», до якої входили представники Великої Британії, Франції, США та прем'єр-міністр Королівства Італія В. Е. Орландо. Крім «Ради чотирьох», найважливіші рішення приймалися також «Радою десяти», яка складалася з глав урядів і міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Французької республіки, Королівства Італія та Японської імперії. Від початку роботи конференції проявилися суперечності між найбільшими країнами з усіх питань, які розглядалися. Засідання проходили у гострих дискусіях, які інколи загрожували зривом роботи конференції. Найгостріші суперечності були між Французькою республікою, США та Великою Британією під час опрацювання статей Версальського договору, статуту Ліги Націй. Президент США Вудро Вільсон наполягав на розгляді передусім питання про створення Ліги Націй та її Статуту, водночас Ж. Клемансо на передній план висував укладення договору з Німеччиною. 28 квітня 1919 р. після тривалих дискусій був прийнятий спільний американо-британський проект статуту, який не врахував пропозиції Французької республіки про створення штабу і збройних сил Ліги Націй. Статут Ліги Націй за пропозицією Вудро Вільсона включався як невід'ємна частина у всі мирні договори.

Внаслідок роботи конференції було підготовлено: Версальський мирний договір з Німеччиною (підписаний 28 червня 1919 р.), Сен-Жерменський мирний договір з Австрією (10 вересня 1919 р.), Нейїський мирний договір з Болгарським царством (27 листопада 1919 р.), Тріанонський мирний договір з Угорським королівством (4 червня 1920 р.), Севрський мирний договір з Осман-

ською імперією (10 серпня 1920 р.). Підготовлені Паризькою мирною конференцією договори разом з угодами, прийнятими на Вашингтонській конференції 1921–1922 рр., становили основу Версальсько-Вашингтонської системи.

Перша світова війна здійснила великий вплив на політичне життя в країнах Європи та Америки, **внесла серйозні корективи в політичну палітру**. В перші повоєнні роки суттєво зміцнила свої позиції соціалістична течія, проте в 20–30 рр. в її середині стався розкол. І це стало причиною послаблення соціалістів напередодні Другої світової війни. В наступ натомість у 30-х перейшли фашизм, націонал-соціалізм та комунізм.

У післявоєнний час йшло одночасно два процеси: **налагодження міждержавних відносин та конфронтація між окремими державами**.

З 1925 р. до 1939 р. було підписано 22 договори про ненапад та нейтралітет і 4 загальні договори (Локарнські договори 1925 р., Договір про відмову від війни як знаряддя міжнародної політики 1928 р., Лондонські конвенції про визначення агресії 1933 р., Балканський пакт про взаємні гарантії 1934 р.).

Вашингтонська конференція – 12 листопада 1921 р. – 6 лютого 1922 р.

Основними проблемами, які мали бути вирішені на ній, були проблеми обмеження морського озброєння та проблеми тихоокеанського регіону. В цій конференції брали участь 9 країн: США та делегації Англії, Франції, Італії, Японії, Бельгії, Голландії, Португалії та Китаю. Всі ці країни вітали ініціативу проведення конференції, але кожна мала свої інтереси. Так, наприклад, Японія виступала за обговорення питань морського озброєння, але зовсім не хотіла торкатися проблем тихоокеанського регіону, а саме проблем Китаю. Радянську росію на конференцію не було запрошено, хоча все ж таки неофіційно прибула делегація від Далекосхідної Республіки, яка відіграла певну роль у розвитку конференції. Вона мала у своєму розпорядженні деякі секретні договори, які почала публікувати в пресі напередодні конференції. Це були документи про секретні спільні дії Японії з генералом Семеновим проти Радянської росії, що свідчило про загарбницький характер Японії та матеріали таємних франко-японських переговорів про спільні дії щодо витіснення США з Азії. Все це істотно загострило суперечності в таборі колишніх союзників.

Протягом цієї конференції було укладено ряд договорів (трактатів):

1) **«Договір чотирьох держав»** 13 грудня 1921 р. підписали США, Англія, Франція, Японія. Основна мета договору: надання взаємних гарантій недоторканості островних володінь учасників договору в Тихому океані. Після ратифікації цього договору Англо-Японський союз 1911 р. втрачав свою силу.

2) **«Договір п'яти держав»** 6 лютого 1922 р. підписали США, Англія, Франція, Японія та Італія. Основна мета договору: обмеження морських озброєнь. Заборонялося будівництво військових кораблів, водотоннажність яких

перевищувала 35 тис. тонн. Було встановлено співвідношення озброєнь: Англія – 5; США – 5; Франція – 3; Японія – 1,75; Італія – 1,75.

3) «Договір дев'яти держав» 6 лютого 1922 р. підписали всі держави-учасники конференції. Основна мета: проголошення принципу поваги суверенності Китаю, поваги територіальної адміністративної недоторканності (але все це було лише на папері). Водночас було проголошено принцип «відкритих дверей та рівних можливостей» для всіх націй на території Китаю в галузі торгівлі та промисловості.

Питання для самоконтролю

1. Оцініть характер геополітичних змін у світі після Першої світової війни.
2. Прослідкуйте перебіг революційних процесів в країнах Західної Європи в 1918–1919 рр.
3. З якою статтею Версальського мирного договору Німеччина не погодилася і чому?
4. Складіть схему: мирні конференції 1919–1925 рр. – питання, що обговорювали учасники конференцій, дата, рік, місце проведення.

Тестові завдання

1. Назвіть імперії, що припинили своє існування після Першої світової війни: а) Російська, Австро-Угорська, Османська, Німецька; б) Російська, Німецька, Італійська, Британська; в) Османська, Британська, Австро-Угорська, Італійська; г) Австро-Угорська, Німецька, Османська, Італійська.	2. Назвіть дату відкриття Паризької мирної конференції: а) 8 січня 1919 р.; б) 18 січня 1919 р.; в) 4 червня 1919 р.; г) 28 червня 1919 р.
3. Назвіть державу, яка не належала до Малої Антанти: а) Чехословаччина; б) Румунія; в) Югославія; г) Болгарія.	4. Назвіть, що було одним із рішень Вашингтонської конференції 1921–1922 рр.: а) дозвіл на створення Німеччиною ВМФ; б) визнання права радянської Росії на сферу впливу на Далекому Сході й Тихому океані;

	в) спільний захист країнами-учасниками їх територіальних прав у Тихому океані та на Далекому Сході; г) захист економічних інтересів і прав Японії в Китаї.
5. Визначте одну з умов Нейїського мирного договору для Болгарії: а) передача Ельзасу і Лотарингії Франції; б) до Польщі переходило місто Гданськ; в) до Румунії відійшла Південна Добруджа; г) приєднання до своїх земель Бессарабії і Північної Буковини.	6. Назвіть країни, які 16 квітня 1922 р. підписали Рапалльський договір: а) Франція та Німеччина; б) Росія та Німеччина; в) Німеччина та Італія; г) країни Антанти та Росія.
7. Вкажіть, із якою країною було підписано Тріанонський мирний договір: а) з Угорщиною; б) з Німеччиною; в) з Туреччиною; г) з Австрією.	8. Рейнський гарантійний пакт – це: а) складник Версальського договору (1919), який передбачав демілітаризацію Рейнської зони; б) гарантія непорушності кордону між Францією, Бельгією та Німеччиною, досягнута на Локарнській конференції (1925); в) зобов'язання Німеччини з виплати репарацій, закріплені «Планом Юнга» (1929); г) домовленість між Німеччиною, Францією, Італією та Великою Британією про перегляд Версальського договору (1933).
9. Назвіть, коли було оприлюднено «14 пунктів» В. Вільсона: а) 14 листопада 1917 р.; б) 28 листопада 1917 р.; в) 8 січня 1918 р.; г) 10 серпня 1919 р.	10. Однією з умов Версальського мирного договору є: а) право Німеччини на володіння наступальними видами зброї та їх нарощування; б) приєднання Австрії до Німеччини; в) дозвіл Німеччині на загальну військову повинність; г) демілітаризація Рейнської зони.

ЛЕКЦІЯ 3

Велика Британія, Франція та Німеччина в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Великої Британії, Франції та Німеччини.
2. Зовнішня політика Великої Британії, Франції та Німеччини в міжвоєнний період.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Семеняк К. Політика Великої Британії щодо безпеки в Європі у 1925–1939 рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 50. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. С. 53–60.
3. Ачкіназі Б. О. Пріоритети французької безпеки після Комп'єнського перемир'я 1918 р. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2003. № 9. УжНУ. С. 147–155.
4. Крамар Ю. Політичні концепції розв'язання німецького питання у міжвоєнній Польщі. *Літопис Волині*. 2024. Вип. 30. С. 147–152. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.24>

Зміст лекції

Велика Британія

Наприкінці 1918 р. в Англії відбулися парламентські вибори, на яких перемогу здобув блок консерваторів і лібералів. Лейбористи отримали 59 місць у палаті громад. Уряд знову очолив Ллойд Джордж.

Внутрішня політика уряду полягала у подоланні повоєнних кризових явищ, пов'язаних зі структурною перебудовою економіки, впровадженням державного регулювання економічних і соціальних процесів. Було прийнято програму допомоги безробітним і будівництва дешевого житла для незаможних тощо.

У зовнішній політиці Ллойда Джорджа важливе місце займала боротьба з Радянською росією. На початку 1919 р. Велика Британія разом з Францією і США розпочали проти неї воєнну інтервенцію, а в радянсько-польській війні підтримала Польщу. Британські домініони – Канада, Австралія і Південно-Африканський Союз – отримали статус автономних держав у складі Британської імперії. У 1921 р. англійська колонія Ірландія набула статусу домініона (шість графств у Північній Ірландії з переважно протестантським населенням, а не католицьким, як у решті Ірландії, залишились у складі Великої Британії).

Уряд Ллойда Джорджа виявився неспроможним подолати фінансові негаразди. Купівельна спроможність населення падала. У 1919–1923 рр. ширився страйковий рух. Особливо гострий конфлікт виник у 1921 р. між власниками і шахтарями.

1923 р. в Англії відбулися чергові вибори. Ліберали і лейбористи, які збільшили своє представництво в палаті громад, домовилися про коаліцію, і на початку 1924 р. прем'єр-міністром став лідер лейбористів Джеймс Рамсей Макдональд.

Уряд вдосконалив систему страхування та соціального забезпечення, скоротив непрямі податки, встановив дипломатичні відносини з СРСР. Парламентські вибори в жовтні 1924 р. лейбористи програли. Однопартійний уряд консерваторів очолив Стенлі Болдуїн.

У 1925–1926 рр. у країні загострилися соціальні суперечності. У середині 1925 р. власники вугільних шахт оголосили про закриття нерентабельних копалень у разі, якщо федерація гірників не погодиться на зниження заробітної плати, подовжений робочий день, скорочення кількості робітників тощо.

У травні 1926 р. розпочався загальний страйк шахтарів. Уряд оголосив про введення надзвичайного стану. Верховний суд виніс рішення про незаконність страйку. Семимісячна боротьба англійських шахтарів зазнала поразки. У листопаді 1926 р., незважаючи на значну матеріальну і фінансову допомогу з боку Радянського Союзу, страйк гірників припинився.

У 1927 р. парламент прийняв закон про промислові конфлікти і тред-юніони, яким вводився спеціальний «охолоджувальний» період між оголошенням і початком страйку, а організатори неконституційних страйків та їх учасники підлягали штрафу; заборонялося масове пікетування, обмежувалися внески профспілок на потреби Лейбористської партії. Антипрофспілкове законодавство уряду Болдуїна ускладнило становище робітників.

У 1927 р. Велика Британія розірвала дипломатичні відносини з СРСР. В умовах світової економічної кризи, що в 1929 р. охопила і цю країну, масового безробіття, зростання страйкового руху знову посилилися позиції лейбористів. На виборах 1929 р. вони домоглися абсолютної більшості і сформували однопартійний уряд на чолі з Макдональдом. Він спробував подолати кризу зниженням державних видатків, зокрема скороченням допомоги безробітним, допомогою приватному капіталу. Проте його зусилля виявилися марними: падіння виробництва тривало, у провідних галузях, як-от металургійна, вугільна, суднобудівна, воно становило 60 %.

Кількість безробітних у 1933 р. досягла 3 млн ос. В умовах цілковитої депресії уряд у 1931 р. пішов у відставку. На парламентських виборах того самого року лейбористи зазнали поразки.

Макдональд, який з групою своїх прихильників вийшов із партії, сформував «Національний кабінет», залучивши до нього консерваторів і націонал-лібералів. Головною метою їхньої політики були спроби вийти з кризи шляхом зниження соціальних витрат, заробітної плати службовцям, підвищення митних податків на товари, що ввозилися в країну. У 1934 р. країна вийшла зі стану економічної кризи.

До початку Другої світової війни економіка досягла докризового рівня. Причиною швидкого економічного підйому кінця 30-х років було збільшення капіталовкладень у промисловість і розширення військового виробництва. Але безробіття залишалося високим.

У 1935 р. Макдональд пішов у відставку, а прем'єр-міністром став лідер консерваторів Болдуїн. У 1937 р. на чолі уряду став консерватор Невілл Чемберлен. Уряд Чемберлена здійснював широку програму озброєнь. У 1939 р. в мирних умовах було введено загальну військову повинність. У сфері зовнішньої політики «національний уряд» Болдуїна–Чемберлена фактично потурав агресії фашистської Німеччини та Італії: з Німеччиною було укладено військово-морську угоду.

У 1929–1933 рр. більшість розвинених країн світу опинилися в лещатах небувалої економічної кризи, причинами якої були порушення основних пропорцій світової системи господарства, стихійне нарощування виробництва, низький рівень доходів основної маси населення.

Агресія Японії проти Китаю в 1937 р. погіршила англо-японські відносини, але Велика Британія лише обмежилася осудом дій японських мілітаристів. Від політики «невтручання» уряд перейшов до політики безпосередніх поступок агресорам. У 1938 р. Англія стала ініціатором ганебної мюнхенської змови щодо розчленування Чехословаччини і поглинання її Німеччиною.

У 1939 р. Англія і Франція уклали угоду про взаємну допомогу в разі агресії з боку третьої держави; вони надали гарантії безпеки Польщі, Румунії та Греції, а також розпочали переговори з СРСР. Безуспішні англо-французько-радянські переговори призвели у серпні 1939 р. до німецько-радянської змови, що відкрила шлях до розв'язання Другої світової війни.

Франція

Перемігши головного ворога – Німеччину – Франція (як і Англія) стала провідною країною Західної Європи. Вона повернула собі високорозвинені індустріальні райони Ельзас і Лотарингію, отримала контроль над німецькими і частково турецькими володіннями (Того, Камерун, Сирія, Ліван тощо). Але війна завдала Франції величезних втрат – 1,3 млн осіб, з країни-кредитора вона перетворилася на боржника, рівень промислового виробництва в 1921 р. становив 55 %, порівняно з 1913 р.

Франція разом з Англією, США, Японією була одним із організаторів інтервенції проти Радянської росії. Перебування французьких військ у росії протягом 1918–1919 рр. справило революціонізуючий вплив на солдатів і моряків, які, повернувшись у Францію, сприяли піднесенню на батьківщині революційних настроїв.

На парламентських виборах у листопаді 1919 р. перемогли партії Національного блоку, що виступали з ультрапатріотичних позицій: неухильне дотримання умов Версальського договору, захист соціального миру і республіканського ладу, відбудова зруйнованого війною господарства, захист прав ветеранів та інвалідів війни тощо. Ці гасла відповідали настроям більшості населення країни, наляканого страйковим рухом.

Сподівання Франції на регулярні репараційні надходження з Німеччини не справджувалися, оскільки через кризу в економіці й суспільстві Німеччина не могла, та й не поспішала їх сплачувати. У січні 1923 р. французькі війська спільно з бельгійськими окупували Рурську область Німеччини. Франція розраховувала не лише добитися виплати репарацій, а й встановити свій контроль над німецькою економікою. Проте ця акція була осуджена світовою громадськістю, тому війська були виведені з Рура.

Протягом 1924–1926 рр. при владі перебував Лівий блок на чолі з Е. Ерію, до якого входили радикал-соціалісти і соціалісти. Він безуспішно намагався реформувати фінансову і податкову системи, офіційно визнав СРСР, придушував повстання у колоніях – Марокко та Сирії.

У 1926 р. після розпаду Лівого блоку до влади прийшла коаліція правих партій, що проголосила політику національної єдності. Уряд очолив Раймон Пуанкаре. За темпами піднесення промислового виробництва Франція випередила Англію і Німеччину. Найбурхливішими темпами розвивалися важка, сталеплавильна, автомобільна галузі промисловості. Проте це було перервано світовою економічною кризою, яка у Франції набрала затяжного характеру. Так, падіння виробництва, що розпочалося наприкінці 1930 р., тривало до середини 1935 р. Темпи стабілізації були настільки повільними, що рівня 1929 р. не було досягнуто і в 1939 р. Різко скоротилася зовнішня торгівля.

Небачена економічна криза, зростання безробіття і злиднів спричинили невдоволення широких верств населення; авторитет традиційних правих партій упав – з 1929 р. до 1932 р. змінилося 8 урядів. У країні активізувалися екстремістські, фашистські та профашистські організації («Вогняні хрести», «Патріотична ліга», «Французька дія»). На відміну від німецьких та італійських фашистів французькі екстремісти не мали підтримки середніх прошарків населення – власників дрібних підприємств.

Значна частина робітників орієнтувалася на комуністів. За таких умов спроба реакційних сил організувати путч у лютому 1934 р. для того, щоб ліквідувати республіканський лад, наštтовхнулася на опір лівих сил. По всій країні прокотилася хвиля демонстрацій і мітингів.

У 1934 р. представники комуністичної та соціалістичної партій, до яких згодом приєдналися прогресивні радикали та діячі інших течій ліберального спрямування, домовилися про спільні дії проти фашизму. Під час муніципальних виборів навесні 1935 р. ліві сили здобули значних успіхів. Влітку 1935 р. комуністи, соціалісти, радикали, об'єднані в Народний фронт, провели демонстрацію. У 1936 р. французька преса опублікувала програму Народного фронту, що передбачала державний контроль за розвитком економіки з метою стабілізувати ціни та фінанси країни, а також розширення соціальної допомоги населенню за рахунок бюджету, гарантування демократичних свобод і заборону фашистських угруповань, активну міжнародну діяльність для забезпечення миру у світі.

На парламентських виборах 1936 р. партії Народного фронту перемогли праві партії. Новий уряд сформував лідер соціалістів Леон Блюм. Національні збори прийняли понад 130 законів реалізації програми Народного фронту, проте для її здійснення необхідно було чимало коштів, тим часом надходження в бюджет скорочувалися. Уряд був змушений робити великі позички. Економіка країни поступово дестабілізувалася. Уряд Блюма вимагав надати йому надзвичайні повноваження, але сенат відмовив.

У зовнішній політиці Франції домінувало прагнення утвердити вплив у післявоєнній Європі та забезпечити виконання Версальського договору. Франція намагалася обмежити реваншистські прагнення Німеччини шляхом створення системи колективної безпеки в Європі. Важливим кроком у цьому напрямі було підписання в Парижі в 1928 р. Паризького договору про заборону війни як засобу національної політики, що осуджував війну і пропонував для врегулювання суперечок лише мирні переговори.

Пакт передбачав колективні дії з боку його учасників проти будь-якої країни, що стане на шлях агресії. Французька дипломатія на початку 30-х рр. зробила спробу зблизитися з Німеччиною, прагнучи зберегти статус-кво в Європі та обмежити німецькі військові витрати, але Німеччина відмовилася від угоди. У 1932 р. між Францією та СРСР було підписано договір про ненапад один на одного.

Французький уряд безуспішно протестував проти англо-німецької морської угоди (1935), за якою Німеччина отримала право на будівництво флоту. Але Франція, як і Англія, нічого не зробили, щоб змусити німецькі війська залишити Рейнську демілітаризовану зону. Франція визнала аншлюс Австрії.

У 1935 р. у Парижі було підписано договір про взаємну допомогу між Францією і СРСР. Учасники договору зобов'язувалися у разі нападу будь-якої європейської держави негайно надати один одному підтримку. Франція і Англія, проголосивши політику нейтралітету, фактично сприяли агресивній політиці Німеччини та Італії, їх втручання в громадянську війну в Іспанії.

Франція була учасником Мюнхенської угоди 1938 р. Франція та Англія, стурбовані не передбаченим ними розвитком подій, звернулися до СРСР із пропозицією про надання гарантій допомоги європейським державам у разі агресії з боку Німеччини. СРСР у відповідь запропонував укласти пакт про взаємодопомогу між Англією, Францією та Радянським Союзом з одночасним наданням гарантій усім прикордонним з СРСР державам. Однак домовленості не було досягнуто через взаємну недовіру і небажання сторін йти на компроміси. У 40-х рр. Німеччина вже була готова до реваншу.

Німеччина

Внаслідок Листопадової революції Німеччина стала республікою. У 1918 р. у Берліні відбувся з'їзд Рад народних уповноважених, який прийняв рішення про скликання Установчих зборів.

Першочерговим завданням новоутвореної республіки було укладення миру зі своїми переможцями. Німецька делегація прибула на Паризьку мирну конференцію (1919), де вирішувалася доля країни, але до вироблення тексту договору не була залучена. Вручаючи німецькій делегації умови миру, лідери Паризької конференції обмежили їх обговорення в уряді і Рейхстазі коротким терміном (2 тижні). У разі непідписання договору союзники погрожували ввести свої війська на територію Німеччини.

28 червня німецька делегація поставила підпис під Версальським мирним договором. Німеччина була змушена поступитися територіями на користь сусідніх держав, вугільні шахти Саару передавалися Франції на 15 років, Східна Пруссія відокремлювалася від Німеччини «польським коридором», країна втрачала всі заморські колонії, віддавала Ельзас і Лотарингію Франції, повертала всі землі, захоплені на сході внаслідок поразки росії.

Західна частина Німеччини вздовж обох берегів Рейну перетворювалася на демілітаризовану зону, де заборонялося тримати німецькі війська, чисельність солдатів і офіцерів не повинна була перевищувати 100 тис. ос., заборонялося мати підводні човни, військово-повітряні сили. На Німеччину покладалася одностороння вина за розв'язання світової війни і на неї накладалися великі репарації для відшкодування воєнних збитків союзникам, в основному Франції.

Консервативні сили, невдоволені капітулянтською позицією соціал-демократів, з одного боку, і ліворадикальних сил, керованих Карлом Лібкнехтом та Розою Люксембург, з іншого, здійснювали тиск на уряд соціал-демократів. За

таких умов уряд в особі міністра Носке звернувся до вищих чинів армії із закликом навести в країні порядок.

У 1919 р. військові частини увійшли в Берлін. Лібкнехт і Люксембург були вбиті, Листопадова революція задушена. Рішуче були придушені спроби утвердити радянську владу в Баварії навесні 1919 р., а також збройні виступи робітників у Бремені, Дрездені, Гамбурзі.

У серпні 1919 р. набула чинності прийнята Установчими національними зборами у м. Веймар **нова конституція.** За Веймарською конституцією Німеччина проголошувалася демократичною республікою. Тепер державу мав очолювати президент, якого обирали терміном на 7 років. Президент призначив канцлера і міністрів, дістав повноваження, коли отримав вотум довір'я від парламенту. Рейхстаг обирався терміном на 4 роки і діяв на партійній основі – приймав загальнодержавні закони, контролював політику уряду.

Республіка набувала статусу федеральної держави, оскільки кожна з колишніх союзних монархій стала називатися автономною землею, якою управляв місцевий уряд, призначений земельним парламентом (ландтагом). Федеральний парламент складався з двох палат: Рейхстагу, що обирався шляхом загальних виборів, і Рейхсрату, куди кожна земля делегувала обраних ландтагами депутатів. Новою конституцією було введено загальне, пряме, рівне виборче право для усіх громадян, які досягли 20 років.

Після війни Веймарська республіка опинилася в скрутному економічному становищі. У зв'язку зі втратою вугільної та металургійної бази німецькій промисловості гостро бракувало сировини і матеріалів. Заборона виробництва важкого озброєння вразила машинобудівну й металургійну промисловість. Скорочення промислового виробництва викликало масове безробіття, зниження заробітної плати. До того ж Німеччина мала виплатити країнам-переможцям репарацій в обсязі 132 млрд золотих марок. Усе це посилювало в країні соціальну напругу.

У 1920 р. після перших виборів до Рейхстагу до влади прийшов уряд із представників буржуазних партій. У 1922 р. у Рапалло було підписано договір між Німеччиною і Радянською росією.

Протягом 1919–1929 рр. Німеччина перебувала у стані хронічної кризи та політичної нестабільності. У 1923 р. комуністи Гамбурга підняли повстання, а восени 1923 р. нацисти, очолювані Адольфом Гітлером, генералом Е. Людендорфом, Г. Герінгом, спробували вчинити переворот у Баварії, відомий як «півний путч». Повстання комуністів було придушене, а путч штурмовиків розігнаний поліцією. Гітлер потрапив за ґрати.

Незначне економічне піднесення в другій половині 20-х рр. було наслідком того, що Німеччина отримала фінансову допомогу в розмірі 20 млрд марок

згідно з планами Дауеса та Юнга. З обранням президентом П. Гінденбурга (1925) стабілізувалася і політична ситуація в країні.

У Німеччині економічна криза 1929–1933 рр. виявилася особливо гострою. Обсяг промислового виробництва скоротився майже на 50 %, реальна заробітна плата становила половину офіційного прожиткового мінімуму. Чисельність безробітних перевищувала 7 млн ос. Уряди були неспроможні подолати економічні та соціальні наслідки кризи.

У 1930 р. відбулися вибори до Рейхстагу. На них Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСДАП) уперше заявила про себе як загальнонімецька політична сила, вона зібрала 6,5 млн голосів. На виборах у 1932 р. нацисти одержали майже 14 млн голосів.

У 1932 р. президентом Німеччини вдруге був обраний Пауль Гінденбург. Уряд сформував Ф. фон Папен. Політична криза в країні загострювалася. Кожна із трьох основних політичних сил (нацисти, комуністи і соціал-демократи) закликала своїх прихильників «на вулиці». У 1932 р. відбулися нові вибори до Рейхстагу, на яких комуністи здобули 6 млн голосів, а кількість нацистів і соціал-демократів у парламенті дещо скоротилася. Комуністи спільно з соціал-демократами могли сформувати коаліційний уряд, але вони не довіряли один одному.

У 1933 р. президент призначив канцлером Адольфа Гітлера. Прийшовши до влади, нацистська партія розпочала будувати унітарну державу: землі позбавлялися федерального статусу, ландтаги так само, як і Рейхстаг, втрачали право контролювати виконавчі органи. Відповідно до закону про перебудову імперії ліквідувалися всі земельні виборні органи, а землі підпорядковувалися безпосередньо імперському кабінету. З усіх міністерств і відомств усувалися ті, хто не перебував у членстві нацистської партії. Було прийнято закон «Про забезпечення єдності партії та держави».

У 1933 р. Гітлер ліквідував багатопартійну систему. Першою була заборонена комуністична партія. Для цього було «організовано» підпал Рейхстагу, і на лейпцизькому судовому процесі звинувачено в ньому комуністів. Після заборони СДПН він змусив «добровільно розпуститися» усі буржуазно-ліберальні та консервативні партії. Така сама доля спіткала й німецькі профспілки. Було створено Німецький трудовий фронт, що об'єднав усі без винятку профспілки під керівництвом НСДАП. Окремо створювалися молодіжні організації – «Гітлерюгенд», Союз німецьких дівчат, «Юнгфольк» – усі вони виховували молодь на засадах фашистської ідеології.

У країні були створені таємна поліція (гестапо), концентраційні табори для утримання небажаних для режиму осіб, були скасовані основні політичні права громадян: свобода слова, зборів, недоторканність житла, таємниця листування.

У серпні 1934 р. помер президент Гінденбург. Того ж дня, спираючись на підтримку військового міністерства і командування армії, Гітлер проголосив себе фюрером і рейхсканцлером, а також головнокомандувачем збройних сил. Так було завершено формування нацистського режиму.

Протягом 1933–1935 рр. було прийнято ряд законів, що встановили державне регулювання економікою. Створювалися «імперські групи» з управління промисловістю, енергетикою, торгівлею, транспортом, банківською справою. Різко зросла мілітаризація країни. У 1936 р. було прийнято 4-річний план розвитку німецької індустрії, підпорядкованої військовим цілям.

Зовнішньополітична програма нацистів від початку була спрямована на перегляд Версальського договору. На час приходу нацистів до влади Німеччина вже не платила репарацій, була учасником Локарнських угод, що гарантували стабільність у Європі, членом Ліги Націй. Однак у 1933 р. Німеччина вийшла з Ліги Націй. У країні були наявні всі ознаки мілітаризації: створювалася військова авіація («люфтваффе»), запроваджено загальну військову повинність, військові частини увійшли на територію демілітаризованої Рейнської зони.

Все це було порушенням Версальського договору, але не зустріло опору з боку Англії та Франції. Зміцнивши військовий потенціал, Гітлер поставив за мету досягти змінення кордонів для входження до складу Німеччини всіх регіонів, де мешкали німці. Першою жертвою вже відвертої агресії стала Австрія. Навесні 1938 р. відбувся аншлюс – приєднання її до Німеччини. Після цього Гітлер висунув претензії до Чехословаччини, вимагаючи приєднання до Німеччини Судетської області, де переважно жили німці. Проте Чехословаччина мала боєздатну армію і договори про співробітництво з Францією і СРСР. Тому Гітлер вирішив досягти відокремлення Судет за допомогою Англії та Франції, шантажуючи їх загрозою нової війни. Англія і Франція пішли на це.

У березні 1938 р. було підписано Мюнхенську угоду, що зобов'язувала Чехословаччину передати Судети Німеччині, фактично це була перемога Німеччини. **Навесні 1939 р. Гітлер окупував Чехію і Моравію.** Словаччина проголосила себе незалежною державою. Через тиждень німецькі війська окупували частину литовської території (м. Клайпеда). Англія й Франція, намагаючись спинити експансію Німеччини, надали Польщі гарантії, що у разі нападу на неї Німеччина опиниться у стані війни з ними. Міжнародні відносини різко загострилися.

У 1936 р. Німеччина і Японія підписали угоду про спільну боротьбу проти Комінтерну (реально – проти СРСР). У 1937 р. до них приєдналася Італія. Особливо інтенсивно розвивалися німецько-італійські відносини. Німеччина та Італія домовилися про розподіл сфер впливу на Балканах, уклали Договір про військовий союз.

Німеччина перетворилась у найсильнішу європейську державу: за промисловим виробництвом випереджувала Англію і Францію, мала найсильнішу армію в Західній Європі. Це стало підвалинами початку нової війни.

Питання для самоконтролю

1. Чим пояснюється прихід до влади у Великій Британії партії лейбористів?
 2. Обґрунтуйте основні напрями зовнішньої політики Великої Британії.
- Чи виконала її зовнішня політика свою основну функцію?
3. Як ви вважаєте: чи була залежність між соціальною політикою урядів Франції і надходженням репараційних платежів?
 4. Які помилки та невдачі були у Народного фронту Франції?
 5. Охарактеризуйте сильні та слабкі сторони Конституції Веймарської республіки.
 6. Які політичні та соціальні причини путчів у Німеччині в першій половині 1920-х рр.?

Тестові завдання

1. Вкажіть, яка теза висловлювала суть фашистської концепції тоталітарної диктатури: а) «Громадянином держави може бути тільки той, хто належить до німецького народу»; б) «Усе в державі і нічого поза державою»; в) «Свобода особистості недоторкана»; г) «Люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах».	2. Назвіть, коли в Англії було сформовано перший лейбористський уряд: а) 22 січня 1924 р.; б) 6 грудня 1923 р.; в) 4 травня 1926 р.; г) 5 листопада 1935 р.
3. Назвіть одне з положень Програми Народного фронту у Франції: а) вихід Франції з Ліги Націй; б) заборону вивозу капіталів за кордон; в) загальна політична амністія; г) негайне збройне захоплення влади компартією Франції.	4. Хто був президентом Франції в період 1924–1931 рр.? а) О. Мільєран; б) П. Думер; в) Г. Думерг; г) Р. Пуанкаре.
5. Назвіть дату фашистського заколоту в Парижі: а) 1 травня 1919 р.; б) 3 листопада 1929 р.;	6. З'ясуйте одну з причин політики «умиротворення» агресорів: а) загроза країнам Заходу з боку СРСР;

в) 6 лютого 1934 р.; г) 26 листопада 1938 р.	б) радянсько-німецьке дипломатичне зближення; в) намагання Великої Британії та Франції уникнути війни з Німеччиною, до якої вони не були готові; г) підтримка Німеччини з боку США.
7. З'ясуйте, коли відбувся «аншлюс Австрії» Німеччиною: а) квітні 1936 р.; б) травні 1937 р.; в) березні 1938 р.; г) червні 1937 р.	8. З'ясуйте, коли було підписано Мюнхенську угоду: а) 29 вересня 1938 р.; б) 16 травня 1937 р.; в) 28 червня 1936 р.; г) 5 березня 1939 р.
9. Назвіть африканську країну, яка після Першої світової війни опинилася в колоніальній залежності від Франції: а) Єгипет; б) Алжир; в) Судан; г) Мозамбік.	10. З'ясуйте, коли була створена Французька комуністична партія (ФКП): а) 1924 р.; б) 1920 р.; в) 1925 р.; г) 1930 р.

ЛЕКЦІЯ 4

Італія, Іспанія, Португалія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Італії, Іспанії та Португалії.
2. Зовнішня політика Італії, Іспанії та Португалії в міжвоєнний період.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): навч. посіб. Київ: Слово, 2013. 624 с.
3. Іваницька О. П. Іспанія в XX–XXI ст. Вінниця: НІДАН-ЛТД, 2017. 600 с.
4. Іваницька О. П. Типологія і політико-правові засади франкізму: сучасні інтерпретації. EMPIRIO. 2024. Т. 1, вип. 1. Київ: Києво-Могилянська академія. С. 22–32.

5. Козинець О. Г., Кравченко О. В. Зовнішньополітична діяльність фашистської Італії в 1918–1939 рр. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. С. 28–30. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/7.pdf (дата звернення: 17.12. 2024).

6. Скопова О. І. Соціальний розвиток Іспанії в період кризи конституційно-монархічного ладу (1918–1930). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIV. Запоріжжя: ЗНУ. С. 216–219.

7. Вчений, який запропонував 40-річну військову диктатуру – Антоніо де Олівейра Салазар. *24 канал*. 01.11.2017. URL: https://24tv.ua/vcheniy_yakiy_zaprovadiv_40_richnu_viyskovu_diktaturu__antoniu_de_oliveyra_salazar_n884123 (дата звернення: 14.01. 2023).

8. Левенець О. Особливості фашистського режиму Антоніо де Олівейра Салазара. *Наука. Освіта. Молодь*: студентська конференція. 2016. № 1. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2016_1/92.pdf (дата звернення: 23.04. 2023).

Зміст лекції

Італія

Після завершення світової війни країна вступила в тривалий кризовий період. Відносно слабка італійська економіка витримала фінансові затрати лише завдяки перенапруженню, пов'язаному з війною.

Державний борг Італії за 1915–1919 рр. збільшився з 15 млрд лір до 50 млрд. До проблем 400-тисячної армії безробітних долучилася проблема працевлаштування демобілізованих солдатів та офіцерів.

Наслідки війни загострили соціальне протистояння. Протягом 1918–1920 рр. відбулося понад 4 тис. страйків, під час яких ставилися вимоги підвищення заробітної плати, запровадження 8-годинного робочого дня, розширення профспілкових прав.

Активну роль у робітничому русі відігравала Соціалістична партія, одним із провідних діячів якої був Беніто Муссоліні, головний редактор партійної газети «Аванті». В 1914 р. між ним і керівництвом партії виник конфлікт, що закінчився його виключенням з партії. На початку 1915 р. він згуртував навколо себе найрадикальніші сили соціалістів і націоналістів, які в 1919 р. створили фашистську партію (від італ. *fascio*, що означає «пучок», «в'язка», «союз»; звідси виник термін фашизм). Програма партії передбачала встановлення республіки, запровадження Законодавчих зборів, передачу землі селянам, боротьбу проти буржуазії, підвищення зарплати, створення народної міліції, ліквідацію банків і бірж.

На виборах до парламенту 1921 р. фашисти здобули 35 депутатських мандатів. Депутати-фашисти своєю поведінкою у парламенті фактично блокували

його роботу, демонструючи народу і королю, що парламентська демократія вичерпала себе, і щоб навести порядок у країні, потрібна сильна влада – диктатура. Готуючись до захоплення влади, фашисти створювали бойові групи (за словами Муссоліні, 400 тис. наприкінці 1921 р.). Муссоліні активно готувався здійснити похід своїх прихильників на Рим, щоб взяти владу силою.

Фашистський з'їзд у Неаполі поставив перед урядом ультимативну вимогу передати їм частину міністерських посад. Король Віктор-Еммануїл III під приводом того, що він не може допустити кровопролиття, яке неминуче спричинить громадянську війну, не наважився застосувати проти фашистів силу. Останні захопили важливі державні об'єкти в Мілані та інших містах. Восени 1922 р. король призначив Муссоліні прем'єр-міністром Італії.

Прийшовши до влади, фашисти змушені були певний час зберігати демократичні інститути. Уряд був коаліційним. Деякі важливі міністерські портфелі Муссоліні віддав буржуазним партіям. Але згодом він вже не збирався ділити владу ні з ким. У країні було створено культ особи Муссоліні. Поступово обмежуючи повноваження короля, Муссоліні, який присвоїв титул дуче (вождя), правив Італією майже одноосібно. Усі політичні партії були заборонені, державну поліцію замінено фашистською міліцією, на таємну поліцію покладено організацію тотального шпигунства, провокацій і терору. Фашисти цілком монополізували владу.

Фашисти провели широку денационалізацію, стабілізували курс ліри та прийняли закони про врегулювання відносин між підприємцями і робітниками.

У 1928–1929 рр. Муссоліні сформував перший однопартійний фашистський уряд. Він провів грошову реформу, чому сприяли значні кредити США. У 1929 р. рівень промислового виробництва в країні на 40 % перевищував довоєнний, зросло виробництво сталі, електроенергії, продукції текстильної, харчової та інших галузей.

Оскільки італійська економіка була тісно пов'язана з американськими інвестиціями, то і криза в ній розпочалася майже одночасно зі США. Найбільше постраждали текстильна, видобувна, автомобільна, суднобудівна галузі, скоротилося сільськогосподарське виробництво, збанкрутувало понад 55 тис. дрібних і середніх фірм.

В умовах кризи процес фашизації країни значно прискорився. Цьому сприяла так звана корпоративна система – об'єднання підприємницьких організацій і фашистських профспілок під егідою держави в окремих галузях господарства, що забезпечувало «класовий мир». На середину 30-х років практично усі італійці стали членами корпорацій.

Корпоративна система перетворилася в один із важелів фашистського державного регулювання економіки і політичного життя Італії. Корпорації схвалили

заборону страйків і 40-годинний робочий тиждень, контролювали укладення колективних трудових договорів, розглядали конфліктні ситуації, надавали допомогу фашистським профспілкам.

Проте корпорації цілком не виконали покладені на них завдання, так само, як і проголошені Муссоліні численні «битви»: за урожай, за народжуваність, за меліорацію тощо. Уряд Муссоліні посилив державне втручання в розвиток стратегічно важливих галузей промисловості та їх сировинної бази, що було пов'язано з агресивною політикою на міжнародній арені та підготовкою до війни.

Фашистський уряд вважав, що Італія була обділеною результатами Першої світової війни, і не приховував своїх загарбницьких планів. У 1935 р. італійські війська з території Сомалі напали на Ефіопію. Ліга Націй оголосила Італію агресором. Але США і Англія проголосили нейтралітет і заборонили експорт зброї в обидві країни. Весною 1936 р. загарбання Ефіопії було завершено. Італія разом з Німеччиною надала військову допомогу Франко в боротьбі проти іспанських республіканців, направивши в Іспанію свої війська.

Спільна інтервенція Німеччини та Італії в Іспанії прискорила формування військового блоку між ними. У 1936 р. в Берліні була підписана угода між Німеччиною й Італією про розподіл сфер впливу на Балканах, подальшу тактику боротьби проти Іспанської республіки, визнання прав Італії на Ефіопію. Так було створено вісь «Берлін – Рим». У 1937 р. Італія приєдналася до німецько-японського «Антикомінтернівського пакту».

Підтримавши Німеччину у здійсненні аншлюсу Австрії, а також у розчленуванні та загарбанні Чехословаччини, Італія продемонструвала готовність взяти участь у війні на боці Німеччини.

Фашизм в Італії набув характеру тоталітарної диктатури: придушення опозиції, насильницький корпоративізм, культ шовінізму, насилля і війни. Фашистські профспілки залишились єдиними в Італії профспілковими організаціями. Готуючись до світової війни, італійський фашизм накинувся з посиленими репресіями на своїх політичних ворогів. У 1937–1939 рр. відбулися численні судові процеси над антифашистами.

Іспанія

У роки Першої світової війни Іспанія дотримувалася нейтралітету. Активна торгівля Іспанії з воюючими країнами сприяла значному піднесенню її економіки, розширенню експорту сільськогосподарської продукції. Після закінчення війни у країні настав спад економічного життя, скоротився експорт, зростала соціальна нестабільність.

У перші повоєнні роки політичний устрій країни залишався незмінним, законодавча влада належала королю і двопалатному парламенту (кортесам);

виконавча – королю та раді міністрів. У політичному житті провідну роль відігравали Ліберальна, Консервативна, а також Соціалістична робітничка партії. У 1921 р. утворилася Комуністична партія.

Соціальні суперечності, активізація робітничого руху під впливом комуністів, автономний рух націоналістів Каталонії та Країни Басків породили у правлячих колах переконаність у необхідності встановити сильну владу. Роль диктатора відіграв командувач військовим округом у Каталонії генерал Примо де Рівера.

У серпні 1923 р. він здійснив переворот, встановивши в Іспанії військово-монархічну диктатуру. Кортеси було розпущено, заборонено діяльність політичних партій, обмежено конституційні права і свободи, заарештовано радикальних та профспілкових діячів.

До реконструкції іспанської промисловості було залучено іноземні інвестиції, націоналізовано провідні промислові галузі, створено потужні нафтові, вугільні та тютюнові монополії. За прикладом Б. Муссоліні в Іспанії було продекларовано створення корпорацій.

Проте, врешті-решт, військово-монархічна диктатура Примо де Рівери виявилася декоративною. Жорстокий і марнославний, донжуан і азартний гравець, він негативно настроїв проти себе не лише простий люд, а й іспанську еліту. Проти диктатури виступили всі провідні політичні сили країни і навіть військові. Після придушення двох спроб державного перевороту (1926 і 1929 рр.) у 1930 р. Примо де Рівера подав у відставку.

Економічна криза 1929–1933 рр. значно ускладнила ситуацію в країні. Масово закривалися підприємства, знизилася заробітна плата та ін.

Республіканці вимагали, щоб король, який скомпрометував себе співпрацею з Примо де Ріверою, зрікся престолу. На муніципальних виборах 1931 р. республіканці здобули переконливу перемогу. Звістка про це вивела на вулиці тисячі демонстрантів. Муніципалітети низки міст проголосили республіку, у Барселоні було проголошено Каталонську республіку.

У квітні 1931 р. Революційний комітет проголосив про повалення монархії. Король зрікся престолу. Іспанію було проголошено республікою. У червні відбулися вибори до Законодавчих зборів, після чого було сформовано коаліційний уряд. Прийнята конституція гарантувала широкі громадянські права й свободи. Аграрна реформа проголошувала конфіскацію поміщицьких земель за викуп і зменшувала орендну плату. Національне питання було вирішене частково: Каталонія отримала обмежену автономію, а Галісії та Країні Басків в автономії було відмовлено.

Проте уряду складно було балансувати між партіями правого та лівого спрямування. Особливо велику активність виявляли комуністи та створена в

1933 р. фашистська фаланга. Ці сили сподівалися за умов безладу в країні прийти до влади. До того ж за їхньою спиною стояли іноземні держави (СРСР, Німеччина та Італія), що сподівалися втягнути країну до сфери своїх впливів.

1934 р. комуністи організували збройне робітниче повстання в Астурії, що призвело до великих жертв серед повстанців. Це викликало вибух народного невдоволення. Урядова коаліція розпалася, було призначено наступні вибори. Для об'єднання сил напередодні виборів ліві партії уклали пакт про утворення Народного фронту. На виборах 1936 р. більшість місць у кортесах здобули партії Народного фронту (республіканці, соціалісти, комуністи). Уряд очолив Асанья. Він зіткнувся з проблемою несанкціонованих дій робітничих організацій: робітники самовільно захоплювали підприємства, запроваджували «робітничий контроль», створювали невідомі уряду воєнізовані загони. Уряд продовжував проведення аграрної реформи, розподіливши до середини 1937 р. понад 700 тис. га землі.

Прийшовши до влади під гаслом свободи й демократії, звільнивши з в'язниць 30 тис. політв'язнів, республіканці водночас кинули до в'язниць 6 тис. своїх політичних опонентів. Побойуючись експропріації, іспанські підприємці і банкіри почали переводити свої капітали за кордон. Зростали ціни на продукти і товари першої необхідності, злочинність.

У липні 1936 р. урядовою поліцією було вбито депутата-монархіста, що стало приводом до військового перевороту. 17 липня 1936 р. у Марокко група вищих іспанських військових організувала заколот проти уряду Народного фронту. Радіостанція м. Сеута передала умовний сигнал: «Над усією Іспанією безхмарне небо», що був наказом до виступу заколотників у всій країні. Заколотників підтримали чимало військовослужбовців і церква. В Іспанії розпочалася громадянська війна.

Ця війна спричинила гостру міжнародну кризу. СРСР підтримував республіканців, а Німеччина та Італія – націоналістів. Західні демократи вважали за краще зберегти в Іспанії законний уряд, остерігаючись появи на політичній карті Європи ще одного тоталітарного режиму. Отже, Іспанія стала об'єктом суперечок Комінтерну й західних демократій, з одного боку, та між тоталітарними режимами – з іншого.

На пропозицію британського уряду 27 країн проголосили політику невтручання щодо подій в Іспанії. Німеччина та Італія не мали наміру стояти осторонь. Комінтерн став на шлях формування інтернаціональних бригад добровольців для допомоги республіканцям. Загалом **в Іспанії воювали понад 42 тис. добровольців-інтернаціоналістів.** СРСР поставляв літаки, танки, гармати. На боці генерала Франко воювали понад 300 тис. іноземних військ. Військову техніку їм постачали Німеччина й Італія.

Спочатку франкісти зазнали кілька відчутних поразок, але з часом перехопили ініціативу. Незважаючи на стійкість, виявлену під час оборони Мадрида, у битві під Гвадалахарою та під час захоплення Теруеля становище республіканців значно погіршилося.

Наприкінці 1938 р. націоналісти прорвали оборону республіканців, а в 1939 р. захопили Террас, Барселону.

Навесні 1939 р. розпочався генеральний наступ франкістів на усіх фронтах. Під час здобуття Мадрида націоналісти наступали чотирма колонами, а п'ята, яку становили супротивники республіки, перебувала в самому місті. Відтоді вислів «п'ята колона» став синонімом зради. У 1939 р. Мадрид здався. Франко проголосив про закінчення війни. **В Іспанії на довгі роки встановилася авторитарна диктатура.**

Португалія

Внаслідок революції 1910 р. в Португалії була встановлена Перша Республіка. Повалення монархії і прихід до влади лівих сил погіршив ситуацію в країні. Під управлінням вісьмох президентів у Португалії запанували правова анархія, корупція, глибока соціальна нерівність, політичний і атеїстичний терор. Участь Португалії у Першій світовій війні на боці Антанти в 1916–1918 рр. не дала країні якихось переваг. Внаслідок зростаючого хаосу 28 травня 1926 р. в Португалії відбулася революція національно-консервативних сил, які проголосили створення Національної диктатури. Згодом це призвело до утвердження в 1933 р. націоналістичного авторитарного режиму під проводом голови уряду, професора Антоніу Салазара. Він отримав назву Нової Держави або Другої Республіки, яка проіснувала до 1974 р.

Шляхом репресивних заходів Салазар відновив суспільний порядок і португальську економіку. Усвідомлюючи руйнівну силу комуністично-соціалістичних ідей, він заборонив радикальні рухи й допомагав сусідній Іспанії в особі Франко боротися проти лівацького уряду. Під час Другої світової війни Португалія зберігала нейтралітет.

Питання для самоконтролю

1. Які завдання стояли перед корпоративною системою і політикою автаркії в Італії?
2. Що зближувало Франко з Гітлером та Муссоліні?
3. Дайте характеристику економічної політики Салазара.

Тестові завдання

1. Одна з особливостей політики республіканського уряду М. Асаньї (1931–1933) в Іспанії: а) заборона діяльності фашистських організацій; б) надання автономії Каталонії; в) запровадження корпоративної системи; г) націоналізація промисловості і промислової інфраструктури.	2. Дата вступу військ Ф. Франко до Мадриду та встановлення диктатури: а) 3 серпня 1932 р.; б) 16 лютого 1936 р.; в) 29 грудня 1935 р.; г) 28 березня 1939 р.
3. Вкажіть один з наслідків Першої світової війни для Італії: а) прихід до влади коаліції робітничих партій; б) задоволення всіх територіальних претензій у Середземномор'ї та Малій Азії; в) перетворення з аграрної на аграрно-індустріальну країну; г) значне підвищення рівня життя.	4. З'ясуйте дату початку війни Італії за загарбання Ефіопії: а) 24 травня 1930 р.; б) 3 жовтня 1935 р.; в) 28 жовтня 1930 р.; г) 15 січня 1935 р.
5. З'ясуйте, який законодавчий акт встановлював в Італії корпоративну систему: а) Закон про права прем'єр міністра; б) Закон про контроль над профспілками; в) «Хартія праці»; г) Закон про розпуск антинаціональних партій.	6. Назвіть дату прийняття Конституції, де Іспанія проголошувалась республікою: а) 23 вересня 1925 р.; б) 12 липня 1930 р.; в) 9 грудня 1931 р.; г) 12 квітня 1930 р.
7. Назвіть дату захоплення влади в Барселоні М. Прімо де Ріверою: а) 13 вересня 1923 р.; б) 1 липня 1920 р.; в) 24 вересня 1921 р.; г) 2 квітня 1924 р.	8. Назвіть дату проведення в Португалії плебісциту: а) 19 березня 1933 р.; б) 18 січня 1934 р.; в) 25 грудня 1935 р.; г) 17 квітня 1939 р.
9. Основний постулат ідеологічної концепції «нової держави»: а) зближення Католицької церкви з диктаторською владою;	10. Яка промисловість була відсутня в міжвоєнній Португалії? а) вугільна; б) харчова;

б) армія у ролі особливої касты; в) цензура; г) філофашизм.	в) переробна; г) деревообробна.
---	------------------------------------

ЛЕКЦІЯ 5

Австрія, Угорщина, Румунія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Австрії, Угорщини та Румунії.
2. Зовнішня політика Австрії, Угорщини та Румунії в міжвоєнний період.

Література

1. Коріненко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Тернопіль: АСТОН, 2003. 384 с.
2. Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): методичні рекомендації до семінарських занять для студентів 4 курсу спеціальності 6.030300 – історія. Кам'янець-Подільський, 2014. 38 с.
3. Мицик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007). Київ: Академвидав, 2008. 544 с.
4. Анісімов В. Міклош Хорті – контр-адмірал угорської історії. *Дзеркало тижня*. 28.05.2004. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/miklosh_horti__kontr-admiral_ugorskoyi_istoriyi.html (дата звернення: 23.12.2023).
5. Помер король Румунії Михайл, який оголосив Гітлеру війну. *mukachevo.net*. 06.12.2017. URL: https://mukachevo.net/news/pomer-korol-rumuniyi-mikhay-i-iaquy-oholosyv-hitleru-viynu_272536.html (дата звернення: 23.12.2023).
6. Пивоваров С., Раєвський Д. 86 років тому нацисти узаконили анексію Австрії на референдумі. Згадаємо про перше загарбання Гітлера, на яке світ заплющив очі, а згодом пошкодував (так римується історія). *Бабель*. 10.04.2024. URL: <https://babel.ua/texts/105893-86-rokiv-tomu-nacisti-uzakonili-aneksiyu-avstriji-na-referendumi-zgaduyemo-pro-pershe-zagarbannya-gitlera-na-yake-svit-zaplyushchiv-ochi-a-zgodom-poshkoduvav-tak-istoriya-rimuyetsya> (дата звернення: 23.12.2023).
7. Піддубний І. Зміни в політичній системі Румунії в умовах авторитарного режиму (1938–1940). *Волинські історичні записки*. 2009. № 2. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4859/1/Piddubnui_2.pdf (дата звернення: 14.01.2024).

Зміст лекції

Австрія

21 жовтня 1918 р. депутати старого парламенту оголосили себе Тимчасовими національними зборами. 30 жовтня 1918 р. у Відні відбулася велика демонстрація робітників, які вимагали проголошення Австрії республікою. Того самого дня Тимчасові збори сформували перший уряд Австрії (Державну раду) з представників Християнсько-соціальної партії, Великонімецької партії і Соціал-демократичної партії. Канцлером Австрії був обраний один із лідерів соціал-демократів К. Реннер, міністром закордонних справ – В. Адлер (через два тижні його замінив О. Бауер).

Під тиском робітників уряд Реннера прийняв ряд законів, що відповідали вимогам трудящих, у т. ч. Декрет про надання допомоги солдатам і влаштування їх на роботу; закон про державну допомогу безробітним; декрет про введення 8-годинного робочого дня та ін.

Революційні виступи робітників майже припинилися. Це дало можливість урядові перетворити ради у свої слухняні органи, розпустити загони Червоної гвардії, створити народну міліцію «Фольксвер». Ніяких аграрних перетворень не відбулось.

12 листопада, після того, як імператор Карл відрікся від престолу, Національні збори проголосили Австрію республікою. Австрія, яка займала домінуючі позиції в Австро-Угорській імперії, перетворилась у маленьку країну з населенням у 6,5 млн ос. Австрійська буржуазія втратила значні капіталовкладення в колишніх окраїнах імперії. Тепер вона зверталась за допомогою до США, Англії, Франції, Німеччини.

Майбутнє Австрії буржуазія бачила в утворенні Дунайської федерації або в приєднанні до Німеччини. Третього шляху – самостійного розвитку – вона не допускала. Думки про приєднання до Німеччини активно пропагувала Християнсько-соціальна партія. Цієї самої позиції дотримувалась Великонімецька народна партія. Програма соціал-демократів також передбачала «аншлюс» із Німеччиною.

Тому уряд Реннера без особливих коливань став на шлях «аншлюсу». 12 листопада 1918 р. ця позиція була підтверджена Національними зборами як закон про форму австрійської держави. І лише негативне ставлення Франції до «аншлюсу» Австрії з Німеччиною не дозволило на тому етапі це питання розв'язати.

16 лютого 1919 р. відбулися вибори в Установчі збори Австрії, які принесли перемогу соціал-демократам. Зі 170 депутатських місць соціал-демократи одержали 72, Християнсько-соціальна партія – 69, Великонімецька партія – 26. Президентом Австрії був обраний соціал-демократ К. Зейц. К. Реннер знову очолив коаліційний уряд.

Соціал-демократичний уряд Реннера прийняв закон про вигнання Габсбургів з країни і конфіскацію їх майна, збільшив допомогу безробітним, увів щорічні оплачувані відпустки найманим робітникам, створив комісію з соціалізації (керівник О. Бауер). Все це робилося не без впливу подій в Угорщині.

Країни-переможці підписали з Австрією Сен-Жерменський договір, який насамперед забороняв Австрії приєднуватися до Німеччини. Нагадаємо, що Версальський мирний договір забороняв Німеччині об'єднуватися з Австрією. До того ж на Австрію були накладені репарації без встановлених розмірів і без строків платежу. Воєнні статті договору забороняли обов'язкову військову повинність, армія обмежувалась до 30 тис. ос.

Нестача продуктів харчування, інфляція, дорожнеча вели до наростання невдоволення соціальною політикою уряду Реннера. Він був змушений маневрувати між буржуазією і робітниками. На вимогу робітників був прийнятий закон про соціалізацію шахт, реконструкцію лісів.

У Соціал-демократичній партії назрівав розкол. За таких умов лідери соціал-демократії 10 червня 1920 р. вийшли із урядової коаліції з буржуазними партіями. Новим головою уряду став лідер Соціально-християнської партії Ернст Майер. Соціал-демократи в цьому уряді займали другорядне місце. З цих пір упродовж всього існування першої республіки соціал-демократи відігравали роль лівої опозиції.

1 жовтня 1920 р. Установчі збори прийняли Конституцію республіки. У ній були записані основні демократичні права і свободи громадян. Австрія проголошувалася федеративною демократичною республікою на чолі з двопалатним парламентом (Національна рада). Федеральна рада (рада земель Бургенланд, Карінтія, Верхня Австрія, Зальцбург, Штірія, Тіроль, Форарльберг) виконувала функції верхньої палати. Усі землі мали свої ландтаги та обласні уряди. Уряд республіки обирався на засіданні Національної ради. Закони обговорювали і схвалювали обидві палати. Президент республіки обирався на спільному засіданні обох палат.

Конституція закріпила і основні здобутки революції: 8-годинний робочий день, створення заводських комітетів, соціальне страхування та ін.

17 жовтня 1920 р. відбулися вибори в парламент (Національну раду). Християнсько-соціальна партія одержала 1,2 млн голосів виборців, Великонімецька народна партія – 350 тис., Соціал-демократична партія – 1,02 млн голосів. Відповідно наслідкам виборів Християнсько-соціальна партія сформувала уряд. 9 грудня 1920 р. був обраний президент республіки М. Гайніш. СДПА пішла в опозицію.

В економіці новоствореної Австрійської республіки відчувалася диспропорція через розрив економічних зв'язків після розпаду Австро-Угорської імперії.

Зазначимо, що **рівень промислового розвитку Австрії був доволі високий**: 33 % самозайнятого населення концентрувалися в промисловості і ремеслах (1 млн ос.) і 31 % – у сільському господарстві (решта – у транспорті, торгівлі тощо).

Становище населення в 1921–1922 рр. погіршилося. Безперервне зростання цін, підвищення податків (за рік зросли вдвічі), зменшення реальної зарплати, інфляція призвели до злиденності мас. 1 грудня 1921 р. у Відні відбулася 100-тисячна демонстрація протесту. Це серйозно налякало уряд. Новим канцлером став І. Зейпель (представник Християнсько-соціальної партії). Його уряд називали урядом «сильної руки». У внутрішній політиці І. Зейпель хотів повторити досвід Муссоліні, запровадив корпоративну систему. У зовнішній політиці він взяв курс на утвердження ролі Австрії як «другої німецької держави». У разі реалізації плану Дунайської федерації за Австрією залишалось право помічника Німеччини у відновленні Австро-Угорської імперії.

Урядові кола Англії, Франції, Італії, Чехословаччини схвалювали діяльність уряду Зейпеля. 4 жовтня 1924 р. вони підписали в Женеві протокол Ліги Націй, відповідно до якого Австрії була надана позика в 650 млн золотих крон. Виплата репарацій Австрією була відстрочена на 20 років. Одночасно рада Ліги Націй призначила в Австрію комісара, без дозволу якого австрійський уряд не мав права витратити жодної крони із суми позики. Австрія пішла на скорочення своїх державних витрат. Було скорочено 100 тис. державних службовців, зменшено допомогу безробітним.

Австрія потрапила під повний економічний контроль з боку держав-кредиторів. Водночас їх позика забезпечила проведення грошової реформи (замість крони ввели шилінг), стабілізацію економіки. Австрійська буржуазія відчула силу і не бажала більше миритися з претензіями соціал-демократів на політичне лідерство.

СДПА активізувала роботу з розширення свого впливу на широкі верстви населення. Вона домоглася того, що стала найчисельнішою партією Австрії (500 тис. ос.). Лідером партії був О. Бауер. У підконтрольних партії вільних профспілках було 900 тис. ос. СДПА взяла курс на проведення політики «малих справ». Такими «малими справами» було будівництво житла, участь у парламентських і муніципальних виборах, створення республіканського шуцбунду (загонів робітничої самооборони) чисельністю в 100 тис. ос. та ін.

У 1924 р. Австрія була охоплена економічною кризою. Чимало промислових галузей працювали лише на 50 % своєї потужності. Армія безробітних у 1927 р. нараховувала 300 тис. ос., що становило приблизно 30 % усіх промислових робітників країни. Уряд натомість обмежував соціальне страхування, збільшував податки на предмети масового споживання та ін. Довоєнного рівня виробництва австрійська промисловість досягла лише в 1928 р.

Загальне загострення класової боротьби в країні супроводжувалось активізацією діяльності фашистів. 30 січня 1927 р. група фашистів у Шаттендорфі відкрила вогонь по робітничій демонстрації. Було вбито двох людей. Жандармерія почала пошуки зброї в антифашистів. Це була відкрита провокація реакційних сил.

6 березня 1927 р. Компартія Австрії звернулася до СДПА з пропозицією об'єднати зусилля в боротьбі проти наступу фашизму. Лідери СДПА відхилили пропозицію комуністів про створення єдиного антифашистського фронту.

27 квітня 1927 р. відбулися вибори в парламент. Дві буржуазні партії – Християнсько-соціальна і Великонімецька – уклали виборчий блок, виступили під гаслом «боротьби з марксизмом». Вони набрали 1,7 млн голосів, СДПА – 1,5 млн голосів. Новий уряд Австрії знову очолив І. Зейпель, в який увійшли і лідери геймверу (союзу захисту батьківщини). Тим часом 14 липня 1927 р. у Відні завершився суд над фашистськими вбивцями із Шаттендорфа. Суд виніс виправдувальний вирок вбивцям.

15 липня 1927 р. у Відні почалися стихійні страйки протесту, на вулицях з'явилися барикади. Поліція спробувала їх придушити. Робітники у відповідь спалили Палац юстиції. За два дні зіткнень із поліцією у Відні було вбито 140 ос., у госпіталі було доставлено 1 057 поранених.

17 липня 1927 р. керівники Соціал-демократичної партії і профспілки оголосили 24-годинний страйк протесту. 18 липня за вимогою Зейпеля і СДПА страйк був припинений. Лідери Компартії були арештовані, а їх газета «Роте фане» була закрита.

Робітничий рух Австрії після цього суттєво ослаб, сили фашистів серйозно зросли. Християнсько-соціальна партія почала кампанію за перегляд конституції з метою обмеження прав парламенту, де суттєво зросло число депутатів соціал-демократів. У квітні 1929 р. уряд Зейпеля через суперечки навколо змін у конституції пішов у відставку. Новим канцлером став Штреувіц, потім Шобер (той, який розстріляв демонстрацію в Шаттендорфі). Цей уряд і здійснив перегляд конституції. У грудні 1929 р. зміни до конституції були внесені. Виборче право надавалося особам, які досягли 21-річного віку (це обмежувало число виборців). Президента обирали всенародним голосуванням. Його права розширювали, давши змогу розпускати парламент. Уряд признався парламентом. Була узаконена корпоративна система.

Економічна криза докотилася і до Австрії. У 1931 р. продукція металургійної промисловості становила лише 17 %, потерпів крах найбільший банк «Кредитенштальт». Безробіття стало масовим явищем. Всього на цей час було 600 тис. ос. безробітних (кожен третій). В окремих місцях до 50 % людей не мали роботи. Заводи зупинялися, обладнання демонтувалось або йшло на металоллом – сумні реалії тих років.

Встановлення фашистської диктатури в Австрії було лише справою часу. Претендентами на це були гаймверівці і нацисти, які відповідно орієнтувались на Італію і Німеччину. На муніципальних виборах у квітні 1932 р. у Відні нацисти одержали 201 тис. голосів виборців замість 27 тис. у 1930 р.

У жовтні 1932 р. був сформований уряд Дольфуса, який орієнтувався на Італію. До нього увійшли представники Християнсько-соціальної партії, геймверу і ландбунду (партії заможних селян).

15 липня 1932 р. в Лозанні був підписаний протокол, за яким Австрія отримувала міжнародну позику розміром 300 млн шилінгів строком на 20 років.

Нацисти Австрії (орієнтувались на Німеччину) ще більше активізувалися. У жовтні 1932 р. вони влаштували парад у Відні, який приймали Геринг і Рем. З приходом до влади в Німеччині фашистів наступ австрійських фашистів відбувався по усіх напрямках. У березні 1933 р. був розпущений парламент, введений закон про надзвичайні повноваження уряду. 26 травня 1933 р. знову була заборонена Компартія Австрії. У червні 1933 р. була формально заборонена Націонал-соціалістична партія (гітлерівські агенти в Австрії). Усі ці заходи були доповнені 40 надзвичайними декретами.

Тоді ж у березні 1933 р. уряд Дольфуса видав декрет про створення концтаборів для утримання там політичних опонентів. СДПА намагалася дійти компромісу з урядом Дольфуса щодо стабілізації внутрішньополітичної обстановки, маючи за собою солідну підтримку робітничого класу Австрії, шуцбунду.

Уряд Дольфуса вирішив завдати соціал-демократам і шуцбунду нищівного удару. 12 лютого 1934 р. у Лінці поліція робила обшуки в робітничих кварталах. В одному з робітничих будинків була знайдена зброя. Під час спроби її конфіскувати один із шуцбундівців відкрив кулеметний вогонь. У Лінці, Відні та інших містах почалися вуличні бої. СДПА оголосила загальний страйк і закликала шуцбунд до зброї. Бої шуцбундівців з урядовими військами і хеймверівцями тривали п'ять днів. Нестача зброї та непевність керівництва СДПА і профспілок привели до їх поразки. У боях загинуло 1 200 осіб, 10 тис. ос. потрапили в тюрми і концтабори. Лідер СДПА О. Бауер та інші керівники страйку втекли в Чехословаччину.

1 травня 1934 р. була прийнята нова конституція. Одночасно з цим вступив у дію конкордат між австрійським урядом і Ватиканом, відповідно до якого церква поновлювала ті права, що мала за династії Габсбургів.

Були заборонені усі ліві організації, профспілки. Фашистський режим в Австрії став реальністю. В економіці Австрії панував німецький капітал. У липні 1934 р. група нацистів зробила спробу захопити владу. Під час цього було вбито канцлера Дольфуса. Однак Німеччина, побоюючись збройної протидії з боку Італії, не наважилась почати вторгнення в Австрію. Путч провалився.

Новим канцлером Австрії став К. Шушнінг. Він швидко придушив путч нацистів. Його політичним орієнтиром була Німеччина. Єдиною перешкодою в цій справі було домагання німецьких фашистів беззастережного захоплення Австрії. Противником таких вимог з боку німецьких фашистів були і гаймверівці. Вони хотіли мати певну автономію в майбутній великій Німеччині. З огляду на це гаймвер у травні 1936 р. був роззброєний урядовими військами і включений до складу австрійської армії.

На початку 1936 р. відбулося німецько-італійське зближення. Італія перестала чинити опір Німеччині в підготовці «аншлюсу». 11 липня 1936 р. між Німеччиною і Австрією була укладена угода з трьох пунктів: німецький уряд визнає суверенітет Австрії; націонал-соціалізм – це внутрішня справа обох країн, і це не повинно вести до спроб зміни його статусу; Австрія визнає себе німецькою державою. У секретному додатку Шушнінг зобов'язувався підкорити зовнішню і внутрішню політику інтересам Німеччини. В уряд мали бути введені австрійські нацисти.

У листопаді 1936 р. угода була доповнена зобов'язанням Австрії спільно з Німеччиною вести боротьбу проти комунізму і не вступати ні в які економічні угоди на Балканах.

Це була тактика «холодного аншлюсу» з боку Німеччини, і не було ніякої протидії з боку Англії та Франції. В Австрії відбувалися масові протести проти сваволі фашистів. Шушнінг пішов на заборону Націонал-соціалістичної партії Австрії, але уже в лютому на вимогу Гітлера відмінив заборону Націонал-соціалістичної партії Австрії і погодився передати націонал-соціалістам керівні посади в уряді, в органах державної влади.

Робітники Відня зібрали 1 млн підписів з вимогою чинити опір німецькій експансії. На 13 березня 1938 р. Шушнінг призначив плебісцит про незалежність країни. Гітлер зажадав відмінити плебісцит, а самому Шушнінгу піти у відставку. Шушнінг виконав ультимативні вимоги Гітлера.

11 березня 1938 р. в Австрію вступили німецькі війська, а слідом за ними – загони гестапо. Незалежність Австрії була знищена. Австрія була включена до складу Німеччини. 13 березня 1938 р. новим канцлером Австрії став З. Інкварт, який оголосив Австрію німецькою державою. 18 березня католицька церква Австрії вітала німецьких фашистів як «борців проти небезпеки комунізму». «Аншлюс» Австрії до Німеччини вітали і соціал-демократи.

Так була реалізована теорія «єдиної німецької нації» і «другої німецької держави».

Угорщина

У жовтні 1918 р. досі двоєдина Австро-Угорська монархія Габсбургів припинила існування. 16 листопада Національна Рада Угорщини проголосила

Угорську республіку. Під час демократичної революції, що почалася, домінували тенденції створення більш справедливого устрою суспільства. До влади прийшли представники незалежної та радикальної партій. Уряд очолив граф М. Каройї.

Розпочалися демократичні реформи: встановлювалося загальне, рівне та пряме виборче право за таємного голосування, приймалися закони про свободу зборів і союзів, політичних організацій. Планувалося провести аграрну реформу, в перебігу якої повинно було зменшитись поміщицьке землеволодіння, а частину землі передбачалося передати безземельним селянам.

Однак в Угорщині, на відміну від Австрії, наприклад, залишався сильним вплив компартії, що загалом складалася з колишніх військовополонених на чолі з Белою Куном, котрі пройшли у росії «**більшовицькі університети**». Комуністи закликали до соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату за радянським зразком, розпочали активну діяльність щодо поширення свого впливу в Радах, створюваних по всій країні.

Зовнішнє та внутрішнє становище молодой республіки було важким. Країни Антанти в ультимативній формі зажадали від переможеної Угорщини звільнення територій, призначених її сусідам – Румунії та Чехословаччині. Це рішення виявилось фатальним для поміркованих політиків на чолі з Каройї, що орієнтувалися на країни Антанти.

З цих обставин скористалася компартія, що розпочала підготовку до державного перевороту. Робітничі мітинги, демонстрації, страйки, захоплення та грабування селянами поміщицьких маєтків підживляли будь-які спроби уряду стабілізувати економічну й політичну ситуацію. Держави Антанти, маючи територіальні претензії до Угорщини, вирішили випередити революцію, і 19 березня 1919 р. запропонували ввести до країни свої війська. Ця пропозиція була негативно сприйнята населенням Угорщини, і уряд Каройї почав вести переговори із соціал-демократами.

Однак останні вирішили об'єднатися з комуністами, і **21 березня 1919 р. було утворено об'єднану Соціалістичну партію Угорщини (СПУ)**, яка проголосила, що бере владу до своїх рук. Робітничі загони роззброїли поліцію й жандармерію Будапешта, захопили найважливіші об'єкти столиці – вокзали, пошту, телеграф, міст через Дунай. Було утворено уряд – Революційну урядову раду, що проголосила створення Радянської республіки.

Доба Угорської Радянської республіки. Перші перетворення нового уряду здійснювалися за відомим вже завдяки росії сценарієм: скасовувалися чини і звання, церква відокремлювалася від держави, націоналізувалися банки, великі й навіть дрібні підприємства, ощадні каси, транспортні та торговельні контори, скасовувалося поміщицьке землеволодіння. Націоналізації підлягали

ділянки землі, що перевищували 100 хольдів (1 хольд = 0,57 га). Встановлювався 8-годинний робочий день. Провалилися примусова реквізиція майна заможних верств населення, виселення з квартир і переселення до них родин робітників.

Використовуючи досвід комуністів росії, нова влада застосовувала репресії проти опозиційних верств населення. Передача поміщицької землі не селянам, а сільськогосподарським кооперативам, націоналізація власності дрібної буржуазії, ремісників відштовхнули від нової влади значну частину населення.

Все це надзвичайно загостило ситуацію в країні й сприяло **створенню антирадянського фронту**. Його активно підтримувала Антанта, прагнучи ізолювати Угорщину від Радянської росії, з якою було встановлено тісні зв'язки. Ленін докладав усіх зусиль для підтримки Угорської республіки силами Червоної Армії.

16 квітня наступ проти Угорської республіки розпочали румунські, а незабаром і чехословацькі війська. Проти них діяла 300-тисячна угорська Червона Армія, що складалася здебільшого з робітників і селян, воїнів-комуністів інших національностей (чехів, поляків, австрійців, росіян та ін.). Румунські та чехословацькі війська у квітні-травні 1919 р. витіснили Червону Армію до ріки Тиса, захопивши майже половину території Угорщини. Надії на наступ військ Радянської росії не виправдалися.

Влітку в Будапешті, Карпуварі, Калочі спалахнули антирадянські повстання, жорстоко придушені загонами угорських червоноармійців. Країна опинилася в економічній блокаді, а уряд фактично не контролював ситуацію. Румунські війська перейшли у наступ і 4 серпня 1919 р. увійшли до Будапешта. **Угорська Радянська республіка, проіснувавши 133 дні, була ліквідована.**

Угорщина за режиму М. Хорті. 14 листопада 1919 р. після виведення з Будапешта румунських військ до столиці вступили частини угорської армії, які сформувалися ще у період Радянської республіки на території, яка перебувала під французькою окупацією. На чолі її став колишній адмірал австро-угорського флоту Міклош Хорті.

Міклош Хорті (1868–1957) – керівник Угорщини в 1920–1944 рр., адмірал. Народився у м. Кендереш. Закінчив військово-морську академію. В 1886–1918 рр. служив у військово-морському флоті Австро-Угорщини. У 1919 р. – учасник розгрому Угорської республіки. Після 1920 р. – регент (правитель) Угорщини. Після 1933 р. встановив тісні зв'язки з фашистською Німеччиною. 3 жовтня 1944 р. – в еміграції, де і помер.

Незабаром після цього було сформовано коаліційний уряд за участю соціал-демократів. Фактична влада знаходилася в руках Хорті, почалася розправа над творцями Угорської Радянської республіки. Боротьба за владу в 1919 р. в

Угорщині обернулася національною трагедією. В січні 1920 р. було проведено вибори до Національних зборів, де більшість місць отримали Партія дрібних сільських хазяїв (ПДСХ) і пов'язана з католицькою церквою Християнсько-національна партія (ХНП).

Легітимісти – прибічники реставрації монархії Габсбургів – домагалися повернення угорського престолу королю Карлу IV, але проти цього заперечували Антанта й держави-спадкоємці Австро-Угорщини – Чехословаччина, Румунія та Королівство сербів, хорватів і словенців.

У цій обстановці Хорті, що видавав себе за прибічника Габсбургів, домігся, спираючись на армію та таємні союзи, проголошення себе регентом держави з дуже широкими повноваженнями (1 березня 1920 р. Національні збори прийняли рішення про відновлення монархії в Угорщині).

Тріанонський мирний договір, підписаний у червні 1920 р., зафіксував розпад Австро-Угорщини та встановив кордони Угорського Королівства, до складу якого увійшло 33 % колишньої території та 44 % населення. На Угорщину було покладено обов'язок сплати репарацій державам-переможцям у Першій світовій війні. Чисельність її збройних сил обмежувалася 35 тис. ос. без права мати авіацію, танки й важку артилерію.

За межами Угорщини проживало 3 млн угорців, і правлячі кола країни використали Тріанонський договір для розпалювання шовіністичних настроїв на користь відродження «великої Угорщини». Ця обставина викликала цілком зрозуміле побоювання сусідніх держав – Чехословаччини, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, що створили військово-політичний союз – **Малу Антанту**.

Карл Габсбург і легітимісти прагнули реставрувати монархію і двічі у 1921 р. робили спроби путчу з метою зведення Карла на королівський трон. Проте Хорті відмовився віддати владу, посиляючись на позицію Антанти та Малої Антанти. 3 листопада 1921 р. Національні збори прийняли закон, що скасував права Карла Габсбурга.

Режим М. Хорті, встановлений в Угорщині в 1920–1921 рр., мав **авторитарний характер**. Майже нічим не обмежена влада глави держави поєднувалася зі збереженням парламенту й деяких елементів парламентської демократії – загального виборчого права, опозиційних, зокрема й соціал-демократичної, партій. Хортістам не вдалося створити власної масової фашистської партії. Не маючи масової соціальної опори, хортізм спирався на цілу систему легальних і таємних союзів та товариств, як-от «Союз угорців, що пробуджуються» та інших, їхнім керівним центром був «Союз Етелкез», або «Екса», яким керувала «Рада Семи вождів». Хорті вважався «невидимим главою союзу» і контролював діяльність всіх цих організацій.

Економічне становище Угорщини вдалося стабілізувати лише в 1924–1926 рр. за допомогою позик, що надійшли від США, Великої Британії та Франції. Розрив із Австрією позбавив промисловість сильного конкурента, що привело до значного зростання текстильної промисловості. Почала розвиватися важка промисловість, зокрема й машинобудування.

У сільському господарстві особливих змін не відбулося. Внаслідок аграрної реформи тільки 1 % землі, що оброблялася, був розподілений між селянами, в основному заможними, прихильниками Хорті. Майже половина селянських родин не мала землі, тоді як великі поміщики володіли понад 30 %.

У другій половині 30-х років внутрішню і зовнішню політику в країні почали визначати праві сили. Після приходу до влади в Німеччині Гітлера активну діяльність в Угорщині розгорнули націонал-соціалістичні групи, які 1935 р. об'єдналися в партію «Схрещені стріли». Регулярними стали німецько-угорські консультації на найвищому рівні.

У серпні 1938 р. на переговорах Хорті з Гітлером і міністром закордонних справ Ріббентропом у Берліні було досягнуто домовленості про спільний воєнний виступ проти Чехословаччини. Угорські правлячі кола втягувались у фарватер воєнної політики Німеччини, ставали її близьким партнером.

Румунія

Як відомо, Румунія брала участь у Першій світовій війні на боці Антанти. Післявоєнні мирні договори забезпечили їй збільшення території більш як вдвічі. Країна мала значні сировинні ресурси, доволі розвинену промисловість, особливо нафтову. Проте загалом вона була аграрною. Більшість селян були малоземельними або безземельними.

Політичне становище після війни характеризувалося нестабільністю. Перші повоєнні вибори в 1919 р. привели до влади коаліційний уряд, який згодом змінився урядом генерала Авереску. Проте він не зміг вивести країну з кризи. Після виборів 1921 р. до влади прийшла Національно-ліберальна партія.

У 1923 р. було прийнято нову конституцію, що проголошувала країну конституційно-монархічною державою, запровадила загальне виборче право, демократичні права і свободи. Становище в країні почало поліпшуватися. За аграрною реформою селяни одержали 66 % поміщицьких земель. У 1924 р. було перевершено рівень довоєнного промислового виробництва. Іноземний капітал мав право лише на 50 % акцій добувної промисловості, що сприяло розвитку національного підприємництва.

Проте в 1925 р. в країні загострилася політична ситуація. Спадкоємець румунського престолу Кароль був звинувачений у зловживаннях і розтратах. Тому парламент позбавив його права на спадкоємність престолу і вислав із країни. Національно-ліберальна партія зазнала поразки на виборах. Після смерті

короля Фердинанда королем став його шестирічний син Михайл. До того ж у країні погіршилися справи і в економіці.

У 1928 р. противники націонал-лібералів – націонал-цараністи – зібрали ряд народних сходів, свій з'їзд проголосили Національними зборами, пообіцяли відновити місцеве самоврядування, скоротити податки і надати селянам дешеві кредити. Це дало їм можливість на чергових виборах у парламент здобути перемогу і сформувати уряд, що широко відкрив двері іноземному капіталу, дозволив вільну купівлю та продаж землі.

У зовнішній політиці Румунія орієнтувалася на Італію, Францію та Англію, підписала договір з Німеччиною і Грецією про ненапад, займала жорстку позицію щодо СРСР. В умовах світової економічної кризи промислове виробництво в Румунії занепало. Ціна на нафту знизилася в 5 разів. У 1930 р. до країни повернувся Кароль і проголосив себе королем, хоча і продовжував діяти парламент.

З метою виходу з кризи був розроблений «план оздоровлення»: скорочувалася чисельність державних службовців, знижувалася заробітна плата. Через Лігу Націй країна одержала значну фінансову позику, що сприяло стабілізації економічного розвитку.

З 1933 до 1937 р. уряди країни формувалися й очолювалися націонал-лібералами. Частина керівної верхівки дедалі більше схилялася до союзу з Німеччиною. У 1937 р. фашисти одержали право носити свастику. Наступного року було проголошено створення єдиної партії – Фронту національного відродження, – що мала право брати участь у виборчих кампаніях.

Наступ реакції і фашизму супроводжувався посиленням маневрів правлячих кіл на світовій арені. Приєднання до фашистського блоку уявлялося румунському урядові гарантією проти претензій Угорщини на Трансильванію, закріплення українських земель Буковини і Бессарабії та загарбання нових земель.

Проте радянсько-німецькі договори про ненапад, про дружбу і кордони розв'язали руки СРСР, війська якого влітку 1940 р. вступили у Бессарабію і Північну Буковину. Згодом між Румунією і Німеччиною було погоджено всі спільні дії проти СРСР.

Питання для самоконтролю

1. Визначте причини появи радянської влади в Угорщині та вкажіть причини її поразки?
2. Складіть карту Румунії: довоєнної і післявоєнної.
3. Чому Європа так спокійно відреагувала на аншлюс Австрії?

Тестові завдання

1. Як називала Міклоша Хорті американська преса? а) Удав Європи; б) Шакал Європи; в) Гієна Європи; г) Лев Європи.	2. Вислів Міклоша Хорті <i>«Що стосується єврейської проблеми, то я був антисемітом протягом всього свого життя»</i> стосується: а) економічної політики Угорщини; б) зовнішньої політики Угорщини; в) внутрішньої політики Угорщини; г) соціальної політики Угорщини.
3. Назвіть дату референдуму про приєднання Австрії до Німеччини: а) 12 квітня 1937 р.; б) 14 квітня 1938 р.; в) 10 квітня 1938 р.; г) 1 квітня 1938 р.	4. Спроба Австрійської республіки наприкінці 1918 р. приєднатися до Веймарської республіки – це: а) ініціатива австрійських політичних еліт; б) офіційний намір австрійських політичних еліт; в) прагнення жителів Австрійської республіки; г) пусті наміри.
5. Правління Енгельберта Дольфуса мало назву: а) австронацизм; б) австрофашизм; в) австрокомунізм; г) австрототалітаризм.	6. Назвіть дату вбивства Енгельбарта Дольфуса: а) 25 липня 1934 р.; б) 27 липня 1935 р.; в) 29 липня 1936 р.; г) 30 липня 1937 р.
7. У 1918 р. ці території були приєднані до Румунії, а в 1940 р. втрачені: а) Банат і Бессарабія; б) Банат і Трансильванія; в) Буковина і Трансильванія; г) Південна Добруджа і Банат.	8. Уряд національної коаліції Ніколае Йорги в Румунії прийшов до влади: а) 1930 р.; б) 1931 р.; в) 1932 р.; г) 1933 р.
9. Конституційна реформа Кароля II в Румунії була здійснена: а) 14 квітня 1938 р.; б) 20 лютого 1938 р.; в) 17 березня 1938 р.; г) 5 травня 1938 р.	10. Процес перетворення Румунії в «замкнену країну» був скерований проти: а) ООН; б) Ліги Націй; в) Віссі Берлін-Рим; г) Комінтерну.

ЛЕКЦІЯ 6

Албанія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. *Економічне та соціально-політичне становище Албанії.*
2. *Зовнішня політика Албанії в міжвоєнний період.*

Література

1. Mazower M. The Balkans: A Short History. Modern Library Chronicles. New York: Random House, 2000.
2. Albanian Identities: Myth and History / S. Schwandner-Sievers, B. J. Fischer (eds.). Indiana University Press, 2002.
3. Skendi S. The Albanian national awakening, 1878–1912. Princeton University Press, 1967.

Зміст лекції

У роки Першої світової війни Албанія оголосила нейтралітет. Проте французи, італійці, серби, греки окупували всю її територію. Албанія втратила свою незалежність.

Після Першої світової війни Албанія залишалась відсталою аграрною країною, в якій скотарство переважало над землеробством. Приблизно 90 % населення країни були селянами. Більше половини посівних площ не оброблялося. Основними землевласниками були поміщики, церква і держава. Селяни за орендування землі платили державі десятину і від одної третини до половини врожаю віддавали поміщикам (бею). Приблизно 45 % селян Албанії зовсім не мали землі. Заможні селяни (аги) становили від 5 до 10 % сільського населення. У гірських районах Албанії ще були родові відносини, відповідно і земля належала общині, до якої входили представники одного роду.

В Албанії було дві основні релігії: мусульманство і католицизм. В основі права був Коран із його законами, а ще «Канун» Лека Джукаджині.

Основним податком для селян була десятина. Лихварі брали з селян до 200 % річних. Селяни не витримували такого становища і намагалися залишити село.

Не існувало в тогочасній Албанії і великих міст. У столиці країни Тирані проживало 30 тис. ос. В Албанії майже не було промисловості. Існувало декілька підприємств обробної і легкої промисловості. Ті, хто мав гроші, намагалися їх вкласти у сферу торгівлі і лихварство. Робочий день тривав зазвичай 14–16 годин. Продуктивність праці і зарплата робітників були дуже низькі.

У політичному житті країни відбувалося явище насаджування зацікавленими державами на керівні посади своїх ставлеників. Останні служили тим, хто їх висував і підтримував, наприклад, діяльність італійського ставленика Турхан-паші, який визнав протекторат Італії над Албанією.

На Паризькій мирній конференції Греції була віддана Південна Албанія, Італії – порт Вльора. КСХС в січні 1920 р. отримала долину Дріна та інші райони Албанії.

У січні 1920 р. в Люшні відбувся Національний конгрес, який висловив вотум недовіри уряду Турхан-паші і обрав новий уряд на чолі з Сулейманом Дельвіна. Національний конгрес відмовився визнати рішення імперіалістичних держав про розподіл території Албанії між сусідніми державами.

Конгрес проголосив незалежність Албанії. У країні встановилася влада парламентської монархії. Тим часом Паризька мирна конференція не підтримала рішення Національного конгресу про незалежність Албанії. Італія продовжувала окупацію Вльору та інших районів країни.

На знак протесту проти таких дій імперіалістичних держав у 1920 р. в Албанії був створений Комітет національного захисту, який закликав албанців до боротьби за утвердження незалежності своєї країни. Уже в червні 1920 р. повстанці Албанії визволили Вльору від італійських окупантів.

2 серпня 1920 р. Італія визнала незалежність Албанії. У 1921 р. албанські повстанці визволили північні райони від зазіхань КСХС. Так Албанія завоювала свою незалежність. Водночас треба зазначити, що у 20-ті рр. у зовнішній політиці Албанія орієнтувалась або на Італію, або на КСХС. 17 грудня 1920 р. Албанія вступила у Лігу Націй як незалежна європейська держава.

Великий феодал із Північної Албанії Ахмет Зогу відігравав керівну роль в усіх урядах того часу. У 1922 р. він став головою уряду. В 1921 р. в Албанії були виявлені промислові запаси нафти. Суперництво за нафту завершилось у 1923 р. перемогою англійців.

Основним питанням внутрішньополітичного життя країни залишалось аграрне питання. Сільське господарство було основою економічної політики. Буржуазія виступала за проведення аграрної реформи з тим, щоб послабити вплив феодалів у політичному житті країни.

Робітники нафтової, легкої промисловості погоджувались на роботу на будь-яких умовах, хоч вони і не раз протестували проти низької зарплати, порушували питання про скорочення робочого дня, проти спекуляції хлібом та ін.

На кінець 1923 р. в Албанії зміцніла політична опозиція, яка вимагала проголошення країни республікою, демократичних прав та свобод і проведення аграрної реформи. У грудні 1923 р. відбулися перші вибори в Установчі збори. Більшість депутатів до Установчих зборів була обрана від урядового блоку. У березні 1924 р. уряд очолив великий поміщик Ш. Верляці, який одразу ж

приступив до репресій проти антиурядових сил і організації «Беркім» (Єдність) насамперед. 20 квітня 1924 р. лідера цієї організації Авні Рустемі було вбито. Уряд не бажав покарати вбивць.

На знак протесту проти такої позиції уряду у Вльорі був створений Адміністративний комітет для керівництва повстанням, яке почалось у кінці травня 1924 р. На чолі Комітету став єпископ Фан Нолі. 10 червня 1924 р. повстання перемогло. Столиця Тирана була в руках повсталих.

Буржуазно-демократична революція перемогла. Революційний уряд очолив Фан Нолі. Уряд став на шлях встановлення в країні демократії, реформ в адміністративній і військовій галузях, зміни податкової системи, чистки чиновницького апарату та ін. Селяни вимагали землі, робітники – хліба, роботи. Селяни почали самовільно розподіляти поміщицькі землі. Не зміг Фан Нолі протистояти натиску з боку Англії і Франції щодо курсу зовнішньої політики, особливо в питанні встановлення дипломатичних відносин з СРСР.

11 грудня 1924 р. загони А. Зогу з території Югославії почали наступ на Тирану. Через два тижні вони оволоділи містом. Ф. Нолі і його уряд покинули країну. Буржуазно-демократична революція зазнала поразки.

З 1924 і аж до 1939 р. в Албанії встановився режим панування реакції. Керівники повстання були заочно засуджені до страти, було заборонено організацію «Беркім». Все це виправдовувалося необхідністю «придушення більшовизму». У 1925 р. Установчі збори обрали А. Зогу президентом Албанії.

1 вересня 1928 р. республіканський устрій в Албанії був ліквідований, і А. Зогу, організувавши державний переворот, проголосив себе королем Зогу І. Італія підтримала Зогу, і за короткий час вона стала господарем країни у фінансовій та економічній сферах. Цьому сприяли договори Італії з Албанією 1926, 1927 рр. про дружбу та безпеку і про воєнну співпрацю.

На початку 30-х рр. Албанію називали «італійською провінцією». А. Зогу у 1931 р. спробував послабити тиск Італії на Албанію. Він заявив про відмову від Тиранського Пакту і почав зближення з Францією. У 1932 р. в Албанії був виданий закон, який забороняв албанцям вчити своїх дітей у школах, що належали іноземцям. Англія і Франція не підтримували Зогу в цих питаннях.

До того ж внутрішня політика Зогу викликала загальний протест, народ ненавидів диктатуру Зогу. У 1935 р. противники Зогу почали повстання в м. Фієри. Повстанці захопили Люшню, але урядові війська придушили це повстання.

У сільському господарстві особливих змін не відбулося. Рало залишалось основним знаряддям праці селянина. Аграрна реформа так і не була проведена.

Згідно з домовленістю між Муссоліні і Гітлером від 1938 р. Албанія увійшла у сферу інтересів Італії. 5 квітня 1939 р. уряду Зогу Італія пред'явила ультиматум, а 7 квітня 40-тисячний експедиційний корпус почав інтервенцію

проти Албанії. 8 квітня 1939 р. італійська армія увійшла в Тирану. А. Зогу, навіть не спробувавши організувати опір окупантам, втік у Грецію. В Албанії був створений новий уряд, який очолив Ш. Верляці. Це була маріонетка Італії. Установчі збори затвердили цей уряд. Реальна ж влада в країні була в італійського намісника.

Отже, у міжвоєнний період Албанія у внутрішньополітичному розвитку зазнала суттєвих змін. Вона пройшла шлях від проголошення незалежності до фактичної залежності від Італії.

Процес демократизації суспільно-політичного життя не пішов далі формального визнання влади крупних поміщиків. Національна буржуазія була ще надто слабкою і неорганізованою.

Питання для самоконтролю

1. Чому Албанії було відмовлено в офіційному представництві на Паризькій мирній конференції?
2. У якому році Албанія проголосила незалежність від Туреччини?

Тестові завдання

1. Коли була скликана перша національна асамблея в Дурресі? а) лютий 1919 р.; б) грудень 1918 р.; в) січень 1920 р.; г) квітень 1921 р.	2. Хто був керівником народної партії Албанії в 1920-х рр.? а) Ахмет Зогу; б) Авні Рустемі; в) Джафер Іпі; г) Фан Ноль.
3. В якому році Албанія була проголошена республікою на чолі з президентом Зогу? а) 1923 р.; б) 1924 р.; в) 1925 р.; г) 1926 р.	4. З якими країнами у Албанії були територіальні претензії в міжвоєнну добу за місто Вльора? а) Югославією; б) Італією; в) Туреччиною; г) Македонією.
5. Яка країна окупувала Албанію в 1939 р.: а) Іспанія; б) Італія; в) Югославія; г) Туреччина.	6. Хто зі світових політиків відіграв вирішальну роль у підтримці незалежності Албанії в 1920 р.? а) Вільсон; б) Муссоліні; в) Клемансо; г) Ллойд Джордж.

ЛЕКЦІЯ 7

Греція в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. *Економічне та соціально-політичне становище Греції.*
2. *Зовнішня політика Греції в міжвоєнний період.*

Література

1. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. Умберто Еко; пер. з італ.: О. В. Сминтина та ін. Харків: Фоліо, 2016. 1158, [65] с.: фот. кольор. пер. вид.: L'Antichità-Grecia / a cura di Umberto Eco. Milano, 2012. 1500 р.
2. Кірсенко М. В. Греція на зорі сучасності. Київ, 1996. 146 с.
3. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ ст. Київ: Генеза, 2005. 816 с.

Зміст лекції

Греція вступила в Першу світову війну влітку 1917 р. на боці країн Антанти. Перемога країн Антанти у війні відкривала перед Грецією можливості створення великої еллінської держави. Греція брала участь у воєнній інтервенції країн Антанти проти Радянської росії. Її війська висаджувалися в Одесі, Севастополі, Херсоні. Ці послуги Греції були високо оцінені учасниками Паризької мирної конференції. Вона домоглася задоволення більшості своїх територіальних домагань. За Нейїським мирним договором з Болгарією та Севрським мирним договором з Туреччиною Греція отримала Фракію, Ізмір і низку островів.

На час закінчення Першої світової війни Греція була відсталою аграрною країною. 70 % самозайнятого населення переважало в сільському господарстві. Феодальна власність на землю і відробіткова рента були звичним явищем у земельних відносинах.

Промислове виробництво у харчовій і текстильній сферах базувалось на ручній праці і не займало значного місця в економіці країни. Водночас залежність народного господарства Греції від англійського та американського капіталу була очевидною.

Греція з огляду на такий стан справ в економіці не могла проводити незалежну зовнішню політику. Основними політичними партіями в країні були Ліберальна, Народна і Республіканський союз. Ліберальна партія (буржуазія і верхівка інтелігенції) орієнтувалась на Англію. Народна партія (великі поміщики, офіцерство, частина інтелігенції) орієнтувалась на Німеччину. Республіканський союз (дрібна буржуазія) орієнтувалась на Францію.

Туреччина не змирилася з окупацією Грецією Ізміра, і в 1919 р. почалася греко-турецька війна. Воєнні авантюри дорого коштували Греції. У країні виник

голод, епідемії, розгортався антивоєнний рух. На чолі цього руху були робітники, які об'єдналися в Загальну конфедерацію праці і Соціалістичну робітничу партію Греції. Ліве крило СРПГ набирало сили. У 1920 р. партія була перейменована в Соціалістичну робітничу (колону) партію, яка вимагала припинення війни з Туреччиною і загальної амністії політв'язням.

Репресії проти цієї партії з боку уряду не змусили себе довго чекати. Чимало керівників і рядових членів партії були відправлені на турецький фронт або вислані на острови. Однак антивоєнні настрої в грецькому суспільстві не зменшувалися. Ліберальна партія Венізелоса, яка розв'язала війну проти Туреччини, втрачала свій вплив. На парламентських виборах 1920 р., після смерті короля Олександра, вона зазнала поразки. Перемогу здобула Народна партія, яка не приховувала своєї монархічної прихильності. Народна партія утворила уряд і повернула в країну короля Костянтина. Він виступив проти продовження війни з Туреччиною. Однак утвердившись на престолі, король тільки її посилив. У кінцевому підсумку турецька армія у вересні 1922 р. розбила грецьку армію в Малій Азії. Туреччина, згідно Лозаннськими мирними договорами між Грецією та Туреччиною, повернула собі Східну Фракію і малоазійські території.

За таких умов політичне становище короля Греції Костянтина стало хитким. Народ вимагав повалення монархічного режиму. У 1922 р. в армії почалося повстання. Полковники Гонатас і Пластірас примусили короля Костянтина покинути країну. На трон був зведений його син Георг II. Тоді ж були задоволені деякі вимоги народу: амністовано політичних в'язнів, відновлено демократичні свободи, були розстріляні особи, відповідальні за поразку у війні з Туреччиною, зокрема головнокомандувач армії та три колишні прем'єр-міністри Греції.

1923 р. став роком страйкового руху, який очолювали соціалісти. Уряд знову вдався до репресій. У 1923 р. рух за проголошення Греції республікою набрав великого розмаху. Король Георг II був висланий з країни 25 березня 1924 р. А в квітні 1924 р. на плебісциті народ підтвердив свою волю до республіканської форми правління. Греція стала республікою.

Економічні наслідки війни ще довго відчувалися у виробництві. Скоротилося виробництво загалом, зменшився обсяг зовнішньої торгівлі, занепало сільське господарство. До того ж з'явилася проблема біженців з Малої Азії, яких нараховувалось понад 1,2 млн ос. Для невеликої держави з 5-мільйонним населенням це була велика проблема. На допомогу Греції у вирішенні проблеми біженців прийшла Ліга Націй. Біженців розмістили в містах і селах Греції, але це викликало збільшення числа безробітних. До того ж біженці не мали землі. Уряд Греції з метою вирішення цієї проблеми в 1924–1926 рр. провів аграрну реформу. Відповідно аграрної реформи у великих землевласників було відчужено 6 % землі (587 тис. га).

Аграрна реформа не ліквідувала поміщицького землеволодіння. Основна маса селянства мала або дуже мало землі, або ж була безземельною. Позитивним наслідком аграрної реформи було хіба збільшення виробництва зерна і особливо технічних та ароматичних культур.

У промисловому секторі Греції в роки стабілізації економіки було певне піднесення. Було збудовано приблизно 500 дрібних промислових підприємств і кільканадцять невеликих електростанцій. Гальмом у розвитку промисловості була слабка сировинна база. Розвиток легкої промисловості набрав пріоритетного характеру.

У зовнішній політиці Греції відбувались ускладнення відносин із сусідніми країнами, як-от Туреччина, Болгарія та КСХС.

Уряди в Греції мінялися досить часто. Генерал Пангалос у червні 1925 р. здійснив державний переворот, розігнав парламент, відмінив вибори до парламенту, що були призначені на січень 1926 р., запровадив цензуру і заарештував лідерів опозиційних партій, зокрема і Комуністичної партії Греції.

Генерал Пангалос орієнтувався на Францію, але проти цього була значна частина грецької буржуазії, яка була тісно пов'язана з англійським капіталом. У серпні 1926 р. Пангалоса було відсторонено від влади. До влади в Греції прийшов коаліційний уряд із представників буржуазних партій. Новий уряд відновив демократичні права і свободи громадян, оголосив амністію політв'язням, підготував конституцію, яка була прийнята в червні 1927 р. Законодавча влада передавалась Національним зборам, що складалися з двох палат.

У 1926–1928 рр. Греція вирішила чимало зовнішніх і внутрішніх проблем: владнала відносини з усіма сусідніми країнами, зміцнила національну валюту драхму, був покритий дефіцит бюджету. Політична стабільність стала реальністю. На виборах до Національних зборів більшість депутатських місць отримали правлячі партії.

Відновлення в країні деяких демократичних свобод створило більш сприятливі можливості для діяльності опозиційних партій, зокрема і КППГ. На виборах до парламенту 7 листопада 1926 р. комуністи отримали 10 мандатів. Спроби уряду заборонити КППГ в 1927 р. закінчилися провалом. На її захист став робітничий клас.

У роки світової економічної кризи в особливо важкому становищі перебувало сільське господарство Греції. Значно скоротилася зовнішня торгівля. Чимало сімей у Греції голодували.

Криза в промисловості почалася з кінця 1929 р. Рівень виробництва в основних її галузях скоротився приблизно на 30 %. Кількість безробітних досягла 200 тис. ос. Підприємці намагалися вийти з кризи за допомогою робітників, ставши на шлях продовження робочого дня, скорочення зарплати.

У роки економічної кризи уряд знову очолив Венізелос. У липні 1929 р. він заборонив КПП, профспілки. У 1933 р. після деякого спаду знову активізувався страйковий рух. Кількість страйкарів сягнула 100 тис. ос. Селянство вимагало зменшення податків, підвищення закупівельних цін на тютюн, маслини.

На виборах до парламенту у вересні 1932 р. правляча Ліберальна партія Венізелоса зазнала поразки. Новий уряд очолив Цалдаріс, лідер Народної (монархічної) партії.

З другої половини 30-х рр. економіка Греції поступово почала виходити з кризи. Це вдалося зробити завдяки запровадженню нових податків, скорочення на 30–40 % допомоги через безробіття. Робітничий клас із цим не змирився. У 1935 р. кількість страйкарів досягла 221 тис. ос. В Афінах, Піреї, Салоніках та інших містах під час страйкових боїв були вбиті і поранені десятки тисяч робітників. Сотні робітників були заарештовані і заслані на острови.

1 березня 1935 р. Венізелос, який орієнтувався на Англію і Італію, вчинив заколот проти уряду Цалдаріса (орієнтувався на Францію). Після 12-денних боїв, в яких брали участь танки, авіація, артилерія і флот, заколот було ліквідовано.

Скоро після придушення заколоту Конділіс (лідер Народної партії) здійснив військово-монархічний переворот. У терміновому порядку був проведений плебісцит про відновлення в Греції монархії, який дав позитивні для Конділіса результати. 25 листопада 1935 р. король Георг II прибув з Англії в Афіни.

Боротьбу грецького народу проти монархії очолила КПП. На початку 1936 р. в Греції був створений Народний фронт, до якого увійшли ліві профспілки, окремі соціалістичні угруповання і селянська партія. На парламентських виборах 1936 р. Народний фронт отримав 15 місць у парламенті.

Страйковий рух набирив сили. Цього разу попереду були робітники тютюнової промисловості Салонік. Уряд просто розстрілював демонстрантів із кулеметів.

13 травня 1936 р. в страйку солідарності з працівниками тютюнової промисловості взяло участь 500 тис. робітників, ремісників і службовців.

4 серпня 1936 р. в Греції відбувся черговий військовий заколот, внаслідок якого Метаскас встановив фашистський режим. Був розпущений парламент, введено стан облоги. Понад 3 тис. антифашистів були кинуті в тюрми або заслані на пустельні острови. Був також прийнятий закон про заходи боротьби з комунізмом і його наслідками, який передбачав заборону КПП, профспілки, введення цензури та ін.

Метаскас взяв курс на зближення з Німеччиною. Німеччина надала Греції позику в 350 млн драхм. Суперництво між Німеччиною та Італією за Грецію було очевидним. Англія і Франція дали Греції гарантії незалежності і цілісності її території. Фашистська диктатура Метаскаса перешкоджала грецькому народу чинити опір агресивним планам фашистської Німеччини та Італії.

Отже, основною тенденцією економічного і соціально-політичного розвитку Греції у міжвоєнний період став відхід від демократичних процесів і утвердження в них авторитарних режимів. Причинами цього були невирішеність національного питання, економічні проблеми, економічний і політичний вплив Німеччини та Італії, страх правлячих кіл перед більшовизмом.

Стабілізація її економіки відбулася лише за умови іноземного кредитування. У зовнішній політиці вона в основному орієнтувалися на Англію і Францію (після Мюнхена – на Німеччину).

Питання для самоконтролю

1. Чому в Греції були слабкі позиції Комуністичної партії у міжвоєнний час?

Тестові завдання

1. За яке місто-порт розгорілась війна між Грецією та Туреччиною в 1920–1921 рр.? а) Смірну; б) Ізміт; в) Салоніки; г) Кудашаси.	2. День Охі в Греції – це: а) День Незалежності; б) День відмови Муссоліні пропустити італійські війська через територію країни; в) День святого Василісія; г) День пам'яті геноциду греків у Малій Азії.
3. Прем'єр-міністр Греції в 1920 р.: а) Іоанніс Каподістрія; б) Елефтеріос Венозелос; в) Іоаніс Метаксас; г) Олександр Іпсіланті.	4. Лідер народної партії Греції в 1930-х рр.: а) Цалдаріс; б) Конділіс; в) Пангалос; г) Константінос.

Модуль 2
Країни північної Європи,
Північної та Південної Америки в міжвоєнний період

ЛЕКЦІЯ 8
Данія в 1918–1939 рр.

План лекції:

- 1. Економічне та соціально-політичне становище Данії.*
- 2. Зовнішня політика Данії в міжвоєнний період.*

Література

1. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.): посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів: Афіша, 2008. 288 с.
2. Новітня історія країн Європи і Америки: збірник матеріалів для самостійної роботи студентів / уклад. Л. М. Мицик. Ніжин: НДПУ, 2003. 267 с.
3. Конституції країн світу: Королівство Данія, Французька Республіка, Чеська Республіка, Республіка Польща: пер. з офіц. тексту / уклад.: О. В. Коротюк, О. В. Лавринович; пер.: О. В. Коротюк, Д. В. Каєвич, Т. В. Руденко. Київ: ОВК, 2021. 231 с.
4. Опорний конспект лекцій. Тема «Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу: Європейський Союз, Данія, Ірландія, Кіпр» / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; авт.-упоряд.: П. В. Ворона та ін. Київ: НАДУ, 2015. 95 с. (Бібліотека магістра).
5. Путівник країнами Західної Європи. Львів: Курсор-Плюс, 1998 (Пройди світ). Вип. 1: Австрія. Бельгія. Данія. Нідерланди. Німеччина. Швейцарія / уклад. Л. Демська; ред. Е. Пастух. Львів, 1998. 222 с.
6. Скандинавські медіасистеми (Історія та сучасний стан журналістики Данії, Гренландії, Фарерських островів, Ісландії): конспект лекцій із навч. дисципліни «Скандинавські медіасистеми» / О. К. Мелешенко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. Київ: Грамота, 2016. 84 с.: іл.

Зміст лекції

За час Першої світової війни Данія суттєво збагатилась. Її продукція сільськогосподарства надходила до багатьох воюючих країн. Номінальна зарплата робітників у 1920 р. була в 4 рази вищою, ніж у 1914 р. Зростання цін за цей час відбулося лише в 2,5 рази.

Робітничий клас Данії, знаючи про загальну тенденцію в Європі до запровадження 8-годинного робочого дня, також порушував це питання. 13 листопада 1918 р. в Копенгагені відбулася масова демонстрація, учасники якої зажадали від уряду вирішення цього питання в найближчий час. Соціал-демократична партія, враховуючи вимоги робітників, виробила **«18 пунктів демократизації суспільства»**. Серед них найважливішими були: запровадження 8-годинного робочого дня, контроль за банками і виробництвом, скасування обмежень воєнного часу, поліпшення соціального забезпечення, перегляд конституції, введення загального виборчого права, обговорення аграрного питання, упорядкування податкової системи та ін.

Уряд Цале, в якому були представники Соціал-демократичної партії, реалізував вимогу робітників про запровадження 8-годинного робочого дня. Робітники цим задовольнилися і вважали, що і інші їх вимоги уряд вирішить позитивно. Дійсно, в межах «демократизації суспільства» було завершено низку реформ: обрання бургомістрів комун, ліквідація приватних гімназій, часткова земельна реформа, на основі якої до держави перейшли 25 % землі великих власників та ін.

У політичному спектрі Данії було три основні партії: Радикальна, Венстре і Соціал-демократична партія. В робітничому русі керівні позиції займала СДПД, її членами були 110 тис. ос.

У зовнішній політиці у післявоєнний період було вирішено дві проблеми: надання Ісландії незалежності і приєднання (згідно з проведеним у 1920 р. плебісцитом) Північної частини Шлезвігу. У націоналістів було бажання приєднати і Південний Шлезвіг. Це означало для уряду Цале конфлікт із Німеччиною, на який він не пішов, і привело до парламентської кризи. 27 березня 1920 р. був розпущений ригсдаг на пасхальні канікули, а король Христіан X дав відставку урядові. Ось цей «Великодній переворот» відкривав шлях до наступу на демократію.

29 березня 1920 р. СДПД і профспілки передали королю ультиматум – негайно скликати фолькетинг, погрожуючи загальним страйком. Профспілки зажадали також розширення виборчих прав, збереження компенсації за дорожнечу, створення рад на підприємствах, загальної політичної амністії.

Король погодився організувати новий парламентський уряд і провести вибори у фолькетинг на основі нового виборчого закону. Обіцяв король виконати й інші вимоги профспілок.

26 квітня 1920 р. відбулися вибори у фолькетинг. Більшість мандатів одержала партія Венстре (аграрна). Вона і сформувала уряд, який очолив Неєргор. СДПД була на другому місці за результатами виборів.

Уряд Неєргора дав волю спекуляції і «вільному підприємництву» в галузі торгівлі. Місцева промисловість була підірвана. СДПД значно збільшила свій

вплив у сільських районах, потіснивши партію Венстре. На виборах 1924 р. СДПД і радикальна партія завоювали 75 мандатів проти 73 усіх інших партій. Соціал-демократи вперше сформували свій уряд, який очолив Стаунінг.

Уряд Стаунінга зміцнив курс крони, збільшивши надходження до Національного банку за вдяки надзвичайному податку і податку на імпортовані товари. Це призвело до загострення відносин між робітниками і підприємцями. Підприємці знизили зарплату. Робітники оголосили про загальний страйк, а підприємці – локаут.

18 березня 1925 р. почався загальний страйк. 25 квітня підприємці реалізували свою погрозу й оголосили локаут. Було звільнено з роботи 100 тис. робітників. Страйк продовжувався два місяці. 5 червня 1925 р. страйкарі пішли на запропонований підприємцями компроміс. Соціал-демократичний уряд не підтримав страйк, провівши однак низку заходів зі зняття соціальної напруги в суспільстві: запровадив громадські роботи для безробітних, надав допомогу дрібним сільгоспробітникам. Це викликало опір буржуазії. Радикальна партія відмовила соціал-демократам в урядовій підтримці.

На грудневих виборах 1926 р. СДПД зазнала поразки. Уряд знову сформувала партія Венстре. Вона одразу ж ліквідувала міністерство соціальних справ, скоротив соціальні витрати держави і муніципалітетів, знизив податки на нерухоме майно. У 1929 р. був прийнятий закон, який карав ув'язненням за участь у страйках. Підприємці отримали право на «вільне утворення цін на ринку праці», тобто цей закон давав можливість капіталістам встановлювати зарплату на свій розсуд.

СДПД пішла на угоду з Консервативною партією заради відсторонення від влади партії Венстре. Вибори 1929 р. принесли перемогу СДПД (61 мандат). І на цей раз СДПД пішла на угоду з Радикальною партією. Був створений дво-партійний кабінет Стаунінга–Мунка. Цей уряд був при владі 10 років.

Світова економічна криза частково захопила Данію лише в 1931 р. Вона мала проблеми зі збутом продукції тваринництва в Англію, ціни на яку різко впали. Зарплата робітників була знижена лише на 20 %, але робітники Данії протестували і проти такого зниження зарплати, оголосивши про страйк. Промисловці, зі свого боку, оголосили про локаут із 1 лютого 1933 р. Уряд Стаунінга прийняв тимчасовий закон про заборону страйків і локаутів.

У січні 1933 р. СДПД, і партія Венстре уклали угоду, пішовши на взаємні поступки (**«компроміс Канслергад»**) (від назви вулиці, де знаходився будинок Стаунінга): було зафіксовано вигідне для аграріїв співвідношення датської крони і англійського фунта, запроваджено високі закупівельні ціни на цукор, встановлено тверді квоти на утримання і забій свиней, що гарантувало збереження високих цін на свинину на внутрішньому ринку, знижений адміністративний податок для сільського населення.

В обмін на ці реальні економічні вигоди аграрії дали згоду не перешкоджати проведенню соціальних реформ, зокрема в області соціального страхування (тільки для членів лікарняних кас), закону про страхування від безробіття.

Датська економіка суттєво змінилася, вирости такі галузі промисловості: як судно- і приладобудування, харчове машинобудування, гумова, хімічна, склокерамічна і харчова галузі. Вони були конкурентоспроможними і зміцнили фінансово-економічне становище Данії.

Прихід у Німеччині до влади фашистів сприяв виникненню фашистських організацій і в Данії. Соціальною базою їх були заможні селяни. **Противниками фашизму в Данії були соціал-демократи і комуністи.** На виборах 1935 р. СДПД отримала переконливу перемогу, мала більшість депутатських місць у фолькетингу. Це дало змогу уряду Стаунінга розпочати в 1937 р. процес перегляду конституції країни. Але плебісцит 1939 р. з цього питання соціал-демократи програли.

У зовнішній політиці Данія у передвоєнні роки робила все можливе, щоб не погіршити відносини з Німеччиною: Данія голосувала проти засудження Німеччини Лігою Націй за переозброєння армії, негативно поставилась до створення системи колективної безпеки в Європі, підписала в 1939 р. Пакт про ненапад із Німеччиною. Цей Пакт не тільки не забезпечив безпеки Данії, але і політично та психологічно підготував політику неспротиву загарбницьким діям Німеччини.

Питання для самоконтролю

1. Чому Данія не хотіла псувати відносини з Німеччиною перед Другою світовою війною? Чи було це викликано виключно економічними чинниками?

Тестові завдання

1. Коли відбувся «Великодній переворот» у Данії? а) 27 березня 1920 р.; б) 27 січня 1920 р.; в) 27 квітня 1920 р.; г) 27 лютого 1920 р.	2. Чим був за суттю «компроміс Карслергарда»? а) договором; б) угодою; в) законом; г) хартією.
3. «18 пунктів демократизації суспільства» – витвір якої з партій? а) Венстре; б) Соціал-демократичної; в) Радикальної; г) Комуністичної.	4. У якому році відбувся перегляд Конституції Данії? а) 1934 р.; б) 1935 р.; в) 1936 р.; г) 1937 р.

ЛЕКЦІЯ 9

Швеція та Норвегія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Швеції та Норвегії.
2. Зовнішня політика Швеції та Норвегії в міжвоєнний період.

Література

1. Мицик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007). Київ: Академвидав, 2008. 544 с.
2. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.): посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів: Афіша, 2008. 288 с.
3. Новітня історія країн Європи і Америки: збірник матеріалів для самостійної роботи студентів / уклад. Л. М. Мицик. Ніжин: НДПУ, 2003. 267 с.
4. Коротка історія Швеції / Й. Вейбуль. Треллеборг: Скугс Буктрюкері АБ, 1998. 163 с.
5. Опорний конспект лекцій. Тема: «Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу: Фінляндія, Франція, Швеція» / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; авт.-упоряд.: П. В. Ворона та ін. Київ: Вид-во НАДУ, 2015. 90 с.: табл. (Бібліотека магістра).
6. Поняття демократії в Швеції / Б. Шуц; Шведський інститут. Б. м.: б. в., 1996. 4 с. (Швеція сьогодні).
7. Україна і Швеція в історичній перспективі / К. Гернер, К. Карлсон; пер. зі швед. О. Сенюк; Шведський інститут. Стокгольм: б. в., 1996. 39 с.: іл.
8. Історія Норвегії / К. Гелле та ін.; пер. з норв. Н. Іваничук та ін.; ред. М. Прихода. Львів: Літопис: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 335 с.: іл.

Зміст лекції

Швеція

У роки Першої світової війни Швеція займала позицію нейтралітету, що давало їй можливість торгувати з обома воюючими блоками держав. Шведська буржуазія за роки війни збагатіла, а робітничий клас потерпав від дорожчечі на продукти харчування. Карткова система не вирішувала цієї проблеми.

У політичному житті Швеції сильні позиції займала Соціал-демократична партія, яка мала більшість голосів у риксдагу і входила до коаліційного уряду. Під впливом революційних подій у Європі парламент у кінці 1918 р. прийняв проєкт реформ, із яких були схвалені такі: про обмеження прав короля і запро-

вадження демократичної виборчої системи, введення 8-годинного робочого дня, скорочення строку служби в армії.

До 1920 р. шведські робітники домоглися низки поступок у зарплаті, розширили свої політичні права. Робітничий рух пішов на спад. Віра в можливість парламентським шляхом вирішити усі соціальні проблеми оволоділа широкими верствами населення.

Прихід до влади соціал-демократів у 1922 р. був цілком закономірним. Уряд Брантінга спробував здійснити низку реформ, у т. ч. в податковій системі, житловому питанні і навіть став на шлях соціалізації промисловості. Спроби приєднати в 1920 р. до Швеції Аландські острови зазнали поразки. Однак соціал-демократичний уряд не зміг довести до кінця оголошені реформи. За таких умов відставка уряду Брантінга стала неминучою.

Новий уряд сформував «безпартійний» де Геєр, який невдовзі був замінений консервативним урядом фон Сюдова. У 1921 р. СДПШ знову було доручено формувати уряд. І на цей раз Брантінг не виконав обіцянок щодо соціальних реформ.

Іноземний капітал (німецький та американський) активно проникав в економіку Швеції, особливо в целюлозну, залізорудну, машинобудівну і воєнну. Це дало змогу їх значно модернізувати. Загалом у 1925 р. Швеція досягла довоєнного рівня у промисловому виробництві, і воно продовжувало зростати аж до світової економічної кризи 1929–1933 рр. У Швеції навіть заговорили про початок «другого періоду величі».

Саме в цей період при владі у Швеції були соціал-демократи. Це було певною мірою винятком серед інших скандинавських країн. Соціал-демократи проводили солідні загальнонаціональні акції типу: про введення «сухого закону», про оборону, про роззброєння, про допомогу безробітним та ін.

У другій половині 20-х рр. великого поширення у Швеції набуває мондизм. Заклик буржуазії до робітничого класу зробити свій внесок у «загальну справу нації» шляхом відмови від класової боротьби мав на меті встановити «мир на ринку праці». Закон про державний арбітраж мав гарантувати класовий мир у Швеції. У цей час з'явилась теорія про «винятковість шведського капіталізму» і побудови особливого скандинавського соціалізму без революційних струсів. За таких умов у Комуністичній партії Швеції відбувалися постійні розколи, пошуки шляхів впливу на робітничий клас.

Економічна криза у Швеції реально почалась у 1931 р. Саме в цьому році відбулося реальне скорочення промислового виробництва. Експортна продукція Швеції до 1931 р., а саме генератори, мотори, телефонне обладнання в цей період не скоротилась, а навіть зросла.

Лише у 1931 р. промислове виробництво скоротилось на 21 %, а виробництво експортних галузей – на 34 %. Єдиною галуззю, що не зазнала кризи,

була воєнна промисловість. Наприклад, воєнний концерн «Буфос» у 1932 р. навіть підняв дивіденди.

Наслідки кризи для громадян Швеції були важкими. Багато з них втратили свої заощадження внаслідок банківських крахів, роботу – через скорочення виробництва. Платіжний баланс країни став замість активного пасивним, що призвело до збіднення країни взагалі.

Буржуазія Швеції зайняла різку позицію щодо страйкового руху, учасники якого вимагали підвищення зарплати. У 1931 р. в м. Одалені поліція стріляла у робітничу демонстрацію.

Найбільшою і найвпливовішою партією Швеції була СДПШ. На виборах 1932 р. вона виступила з програмою ліквідації наслідків кризи і демократичного розвитку держави. Робітничий уряд П. Ханссона організував систему державних робіт для безробітних з оплатою їх праці, надав субсидії аграріям, підвищив ціни на сільгосппродукцію, став реальним соціальний захист громадянам. Підтримка ними уряду внаслідок цих заходів ще більше зросла. Наслідки економічної кризи в такий спосіб були швидко, а головне – ефективно, ліквідовані.

Друга половина 30-х рр. була для шведської промисловості благополучним періодом. Гонка озброєнь створила сприятливу кон'юнктуру для шведських монополістів. Збільшився видобуток залізної руди, виробництво артилерії і боєприпасів. Безробіття суттєво скоротилося, класовий мир був збережений.

Фашизм у Швеції не набув широкого поширення. Надто авторитетною політичною силою була СДПШ. Підтвердженням цього була чергова перемога СДПШ на парламентських виборах 1936 р. За наслідками виборів був сформований коаліційний уряд Ханссона–Персона–Бромсторпа. Цей уряд був при владі аж до кінця 1939 р.

У зовнішній політиці уряд Швеції намагався максимально скористатися з нагоди гонки озброєнь і збільшити експорт воєнної продукції італо-німецько-японській групі та англо-франко-американській. Шведська буржуазія не допускала думки, що війна може загрожувати і території Швеції. Відмова від санкцій проти агресора, від створення системи колективної безпеки в Європі, підтримка політики «невтручання» були вершиною егоїстичних розрахунків шведського керівництва.

Норвегія

Норвегія у роки Першої світової війни не брала участі у бойових діях на стороні жодної військової коаліції.

Водночас суттєво зросли її торговельні відносини з обома воюючими блоками держав, що дало можливість прискорити розвиток промислового виробництва й отримати значні прибутки. З країни-боржника з пасивом 1 млрд крон у 1913 р. **Норвегія перетворилася у країну-кредитора** з активом 1,31 млрд

крон у 1919 р. Зросли інвестиції в норвезьку економіку Англії, США. Виникли нові галузі промисловості – електрохімія та електрометалургія, – збільшилися капіталовкладення в суднобудування.

Значні соціально-економічні зміни відбулись і в норвезькому селі: збільшився прошарок заможних селян, оборотний капітал яких за роки війни зріс у 5 разів, а чистий прибуток – у 3,5 рази.

Водночас у Норвегії відбувалися зростання цін на продукти харчування, які випереджали ріст зарплати. Тому в Норвегії розгорнувся рух за надбавку до зарплати через дорожнечу.

Незабаром після закінчення війни в країні почалась економічна криза, скоротилося судноплавство, різко зменшилася кількість закордонних замовлень. Почало зростати безробіття.

Економічна криза 1920–1922 рр. почалася з інфляції, захопила з часом промисловість, сільське господарство. Уряд Кнудсена не пішов після закінчення війни на відміну заборонних ввізних мит, ідучи назустріч інтересам судновласницької буржуазії і англійських монополій, зацікавлених у збереженні великого обсягу перевезень у країну. Загальна сума імпорту в 1919–1920 рр. зросла, порівняно з довоєнними роками, більше ніж у 5 разів.

Погіршення економічного становища в країні призвело у 1921 р. до зниження зарплати в промисловості. Кількість зареєстрованих безробітних досягла 65 тис. ос. Робітники почали страйкувати. Підприємці оголошували локаuti.

Основними політичними партіями в Норвегії були Ліберальна партія, Венстре (партія великих землевласників) – «Буннепарті», Консервативна партія – «Хьойре» і Норвезька робітничка партія. Після війни уряд очолювали консерватори. Робітничий клас був розколотий, не мав єдиної політичної організації. Підприємці не йшли на задоволення його вимог про підвищення зарплати. На 1924 р. страйковий рух робітників зазнав поразки.

У період стабілізації економіки норвезька буржуазія продовжувала наступ на робітничий клас: загальне скорочення зарплати досягло за ті роки 30–40 %, локаuti і тепер були звичним явищем.

У сільському господарстві йшов процес розшарування на заможних і збіднілих селян. Кількість бідних з наділом до 2 га нараховувала приблизно 124 тис., а в 1929 р. таких господарств було вже 166 тис., тобто половина усіх сільських господарств. У їх розпорядженні було лише 11 % землі.

Стабілізація в промисловості супроводжувалася раціоналізацією, нарощуванням темпів виробництва в паперово-целюлозній, хімічній галузі. Занепадали суднобудівна, металообробна, в розвитку яких іноземний капітал не був зацікавлений.

У робітничому русі у цей період відбувалося зміцнення центристської течії, що привело до злиття в 1927 р. НРП і НСРП в одну партію – Норвезьку

робітничу партію. Позиції Норвезької Комуністичної партії в робітничому русі були надто слабкими. Уряд Люкке (1926–1928 рр.) міг вільно проводити свою антиробітничу політику: він видав закон про тюремне ув'язнення за «підбурювання до страйків», про захист штрейкбрехерів та ін.

НРП стає провідною партією в політичному житті країни тільки з 1927 р. На виборах 1927 р. вона отримала у стортингу 59 місць із 150. Проте НРП залишалася в опозиції. Уряд очолив лідер партії Венстре Л. Мовінкель (1928–1931 рр.).

Економічна криза в Норвегії почалась у 1930 р. Промислова продукція скоротилась у 1932 р. на 38 %, зовнішня торгівля – на 37–40 %, стали на пірс кораблі загальним тоннажем 1,4 млн т. Зазнавали фінансового краху банки. Кількість безробітних сягнула 200 тис. ос. Заробітна платня робітників у промисловості була знижена на 20 %, а в сільському господарстві – у 2–3 рази. Під час локауту підприємців у 1931 р. було звільнено з роботи 86 тис. робітників.

У розпал економічної кризи відбулася зміна уряду. У 1931 р. уряд очолив лідер партії Буннепарті Кольстад, який намагався завдяки допомозі робітників покращити економічне становище селянства.

У роки економічної кризи, коли значні верстви населення відчували погіршення свого матеріального становища і проявляли проти цього протест, вимагали «Хліба і роботи!», з'явилися **напівфашистські і фашистські організації**. Вони стали на захист населення проти «відсоткового рабства» тощо. У 1931 р. була створена партія «Північне народне відродження», лідером якої став військовий міністр Норвегії Квіслінг. Він став на захист штрейкбрехерів, почав залучати військо для розправи зі страйкарями.

Уряд Кольстада з ініціативи Квіслінга у 1931 р. почав окупацію Східної Гренландії з метою розширення «життєвого простору». Міжнародний суд у 1932 р. змусив Норвегію відшкодувати Данії збитки від окупації острова. Норвегія змушена була відмовитись від окупації Гренландії. Це був сильний удар по фашистській політичній течії, яка так і не змогла знайти більш-менш серйозної опори в Норвегії.

У 1933 р. після чергових виборів до стортингу був сформований новий уряд, який очолив лідер партії Венстре Л. Мовінкель.

З весни 1935 р. Норвегія стала виходити з економічної кризи. Відбувалося пожвавлення в тих галузях промисловості, які працювали на експорт своєї продукції: целюлозній, кольорових металів, хімічній. Зріс обсяг міжнародних морських перевезень вантажів. Сільське господарство і рибальство ще переживали застій.

У березні 1935 р. був сформований уряд Ю. Нюгорсволла, представника НРП. Його називали «робітничим урядом». Цей уряд надавав допомогу фер-

мерам у подоланні кризи, збільшив ціни на сільгосппродукти, запроваджував громадські роботи, які так і не привели до подолання безробіття. Водночас уряд забороняв страйки робітників, як це відбувалося в лісовій промисловості і у транспорті.

У зовнішній політиці Норвегія стала на шлях нейтралітету. В торгівлі проводився курс на економічне зближення з іншими північними країнами Європи. Норвегія на основі нейтралітету відмовилась від застосування санкцій проти агресорів, від долучення до системи колективної безпеки в Європі. Цей курс був ще раз підтверджений на нараді скандинавських країн в Осло в 1938 р.

Норвезькі політики вважали, що майбутня війна їх обмине, а від неї вони отримають такі самі прибутки, як і від Першої світової війни. Спроби Комуністичної партії Норвегії створити у Скандинавії єдиний антифашистський Народний фронт успіху не мали.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна стверджувати, що поклади норвезької «важкої води», необхідної для майбутньої атомної зброї, були тією причиною, яка змушувала Норвегію дотримуватися нейтралітету напередодні Другої світової війни?
2. Чому фашистський рух не мав успіху у Швеції?
3. Шведський шлях до соціалізму в 1930-ті рр.: витоки та здобутки.

Тестові завдання

1. У 1922 р. у Швеції було засновано Інститут расової біології, що засвідчувало про вихід на історичну арену: а) генетики; б) євгеніки; в) цитології; г) нейробіології.	2. У якому році світова економічна криза дісталася до Швеції? а) 1929 р.; б) 1930 р.; в) 1931 р.; г) 1932 р.
3. Центральне Об'єднання профспілок Швеції та Шведська спілка роботодавців зустрілися в Сальтшебадені на початку 1938 р., щоб обговорити: а) розмір заробітної платні; б) розмір страховки; в) тривалість робочого дня; г) тривалість відпустки.	4. Норвезька газета Dagbladet писала: <i>«Ми, свідки російського блискавичного прориву, стали на багато що дивитися інакше. Червона армія наступає з фантастичною швидкістю, попри те, що територія її просування всіяна мінами. Найрозумніше, що ми повинні зробити, – дотримуватися суворого нейтралітету»</i> . Про яку подію йшлося в замітці?

	а) радянсько-фінська війна 1939–1940 рр.; б) окупація СРСР польських територій; в) окупація СРСР румунських територій; г) зустріч військ Третього рейху та СРСР у Брест-Литовську.
5. Хто був лідером норвезької партії Венстре (Аграрної партії)? а) Нюгорсволла; б) Мовінкель; в) Костальд; г) Квіслінг.	6. Яка кількість безробітних була в 1921 р. у Норвегії? а) 35 000 ос.; б) 45 000 ос.; в) 55 000 ос.; г) 65 000 ос.

ЛЕКЦІЯ 10

Фінляндія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Фінляндії.
2. Зовнішня політика Фінляндії в міжвоєнний період.

Література

1. Мищик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007). Київ: Академвидав, 2008. 544 с.
2. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.): посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів: Афіша, 2008. 288 с.
3. Новітня історія країн Європи і Америки: збірник матеріалів для самостійної роботи студентів / уклад. Л. М. Мищик. Ніжин: НДПУ, 2003. 267 с.
4. Ерман Г. Зимові війни: як Фінляндія зупинила наступ СРСР, в якому загинули тисячі українців? *BBC News Україна*. 30.11.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50431418> (дата звернення: 12.08.2023).
5. Шурхало Д. Чому Фінляндія 100 років тому зуміла відстояти свою незалежність, а Україна – ні? *Радіо Свобода*. 06.12.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28901510.html> (дата звернення: 12.08.2023).
6. Кралюк П. Радянсько-фінська війна 1939–1940 рр.: уроки для України. *Радіо Свобода*. 30.11.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30299641.html> (дата звернення: 12.08.2023).
7. Маннергейм К. Г. Спогади. Т. 2. Львів: Астролябія. 2021. 688 с.

Зміст лекції

У роки Першої світової війни у Фінляндії було оголошено воєнний стан. Проте фінське населення не призивалося до армії і не брало участі у війні. Лише таємно сформований єгерський корпус чисельністю у 2 тис. ос. брав участь у війні на боці Німеччини.

Промисловість Фінляндії отримувала великі воєнні замовлення, посилено розвивалась, прибутки буржуазії зростали. Становище робітників через дорожнечу на продукти харчування суттєво погіршилось.

На кінець Першої світової війни Фінляндія проголосила свою автономію у складі росії, а 31 грудня 1917 р. Раднарком росії надав Фінляндії незалежність.

Фінська буржуазія взяла курс на недопущення революції в країні. 12 січня 1918 р. сейм прийняв закон про диктаторські повноваження, який легалізував шюцкори і передбачав розпуск Червоної гвардії. З Німеччини повернувся єгерський корпус, на чолі армії став К. Г. Маннергейм.

28 січня 1918 р. у Фінляндії почалась революція. Влада в Гельсінгфорсі перейшла до Ради народних уповноважених (Ю. Сірола, О. Куусінен, А. Таймі та ін.). Вищим державним органом була Головна рада робітників, яка складалася з 35 ос. Зауважимо, що революційна влада встановилася лише на півдні країни, а на півночі утвердилася влада сил, які уклали договір із Німеччиною про надання Фінляндії воєнної допомоги в боротьбі проти революції.

Фінська робітничка республіка проіснувала 3 місяці. За цей час було проведено деякі соціально-економічні заходи в інтересах робітників і селян: звільнили найбідніших громадян від усіх податків, скасували церковний податок. Фінський банк і ті підприємства, власники яких втекли з країни, були передані органам трудящих.

Наприкінці березня 1918 р. німецькі війська під керівництвом фон дер Гольца почали інтервенцію проти революційної Фінляндії. З півночі наступали війська К. Маннергейма. Червона армія в боях з об'єднаними силами контрреволюції і інтервентів зазнала поразки. До того ж більшість населення Фінляндії не підтримала революційний уряд. Підтримка з боку радянської росії була недостатньою для захисту фінської революції.

І все ж Фінляндія після росії виявилась першою державою, в якій державна влада (на частині території і на довший час) перейшла до рук народу.

15 травня 1918 р. новий уряд Фінляндії розірвав усі відносини з Радянською росією. У країні почався терор, переслідування робітників. Під час громадянської війни урядові сили стратили більше 40 тис. робітників, 90 тис. робітників було кинуто в тюрми і концтабори.

Наприкінці 1918 р. відновила свою легальну діяльність Соціал-демократична партія, в Москві була створена Комуністична партія Фінляндії.

У зовнішній політиці Фінляндія орієнтувалась на Німеччину. 9 жовтня 1918 р. німецький принц Карл-Фрідріх Гессенський став «королем Фінляндії і Карелії». Це був курс на встановлення німецького протекторату над Фінляндією. Революція в Німеччині ці плани зруйнувала. Регентом Фінляндії 12 грудня 1918 р. був обраний К. Маннергейм. Німеччина вивела свої війська з країни.

У березні 1919 р. були проведені перші після війни вибори до сейму. В них брали участь **5 політичних партій:** Католицька, Аграрна, Шведська народна партія, Прогресистська партія і Соціал-демократична партія, за яку голосували усі опозиційно налаштовані виборці. СДПФ отримала 80 із 200 депутатських місць.

Скликаний після виборів сейм скасував монархію і утвердив республіканську форму правління. Першим президентом був обраний К. Стольберг (Прогресистська партія).

У зовнішній політиці Фінляндія мала територіальні проблеми зі Швецією через Аландські острови, з Радянською росією через Кольський півострів і Карелію. Прагнення Фінляндії приєднати до себе ці території не було реалізовано в той час навіть збройним шляхом під час «карельської авантюри» 1919–1920 рр. 14 жовтня 1920 р. фінський уряд підписав з РРФСР Юр'євський (Тартуський) мирний договір, відповідно до якого Фінляндія отримала Петсамо (Печенгську область). 1 червня 1922 р. Фінляндія підписала з РРФСР прикордонну угоду.

У внутрішній політиці на початку 20-х років була здійснена спроба фінізації шведського населення, яке становило 10 % усього населення країни.

У 1920 р. частина членів СДПФ вийшла з партії і утворилась **Соціалістична робітничка партія Фінляндії**. Її вплив на робітничий клас і селянство швидко зростав. На виборах 1922 р. до сейму вона отримала 27 мандатів. Уряд здійснив репресивні заходи проти СРПФ, її лідера Ір'є Мякеліна було вбито, судові процеси проти рядових соціалістів тривали два роки.

Ще однією проблемою для Фінляндії було протиборство промислової буржуазії і аграріїв, шведського та фінського капіталу. Через це уряди Фінляндії змінювалися доволі часто.

Найкраще розвивалась у Фінляндії лісопереробна промисловість. Англійський, німецький, шведський капітал інвестував у неї великі грошові суми.

У грудні новий уряд очолив соціал-демократ В. Таннер. Його мета була в тому, щоб «заспокоїти робітничий рух, встановити класовий мир у промисловості» і так забезпечити неухильне зростання промислового виробництва. Однак цього не сталося. Значна частина робітників відмовила в підтримці уряду В. Таннера, а шестимісячний страйк 10 тисяч металістів у 1927 р. зробив падіння соціал-демократичного уряду неминучим.

Новий уряд очолив аграрій Суніті. У країні почали сприяти зростанню фашистських націоналістичних настроїв. Головний удар фінські фашисти спрямовували проти шведів, закликали до бойкоту шведських товарів, і лише під час економічної кризи 1929–1933 рр. фашистський рух Фінляндії був спрямований проти СРСР.

Економічну кризу Фінляндія зустріла в не вигідному промисловому становищі. Була однобічність її розвитку завдяки виробництву лісопродукції. Сільське господарство і до того не було конкурентоспроможним на світовому ринку. Зросла кількість безробітних у лісопереробній промисловості до 126 тис. ос., зарплата скоротилась на 40–50 %. Страйки і демонстрації протесту робітників проти наступу буржуазії на їх соціальні права стали буденним явищем.

Фашистські організації виступили в ролі погромників робітничих організацій, особливо після їх розправи в 1929 р. в м. Лануа з молодіжною робітничою організацією, яку вони звинуватили в симпатіях до комуністів.

1 липня 1930 р. уряд запропонував ввести низку надзвичайних законів, що передбачали заборону легальних лівих робітничих організацій, позбавлення їх виборчого права і права виступу у пресі та на зборах окремих осіб. 7 липня 1930 р. фашисти організували похід на Хельсінкі 12 тис. своїх членів.

Ці дії серйозно стурбували ліберальну буржуазію. Надзвичайні закони сеймом не були прийняті. 1 жовтня 1930 р. відбулися нові вибори до сейму. Перемогу здобула католицька партія. Тоді ж були прийняті усі надзвичайні закони. Фашисти стали громити ліві організації, профспілки, редакції їх газет.

15 січня 1931 р. відбулися вибори президента Фінляндії. Президентом був обраний з перевагою у два голоси Свінхувуд, якого підтримали фашистські організації. 21 березня 1931 р. був сформований «поміrkований» уряд Суніті, який зайняв більш обережну позицію щодо фашистів.

У лютому 1932 р. фашисти підняли заколот у м. Мянтсяля. Вони зажадали розпуску сейму та утворення фашистського уряду. Заколот був придушений. Фашистський рух пішов на спад і навіть був заборонений. Але це сталося після того, як він виконав роль щодо розгрому робітничого руху. Того ж року Суніті підписав Пакт про ненапад з СРСР, який потім був продовжений до 1944 р.

У грудні 1932 р. був сформований уряд Ківімякі, який представляв коаліцію правих партій. Цей уряд існував до весни 1936 р. Економічна ситуація в країні стабілізувалася, вдалося перебороти суперечності між шведською і фінською буржуазією. Саме цей уряд спробував остаточно розгромити КПФ, її лідера Т. Антікайнена було заарештовано. Суд над ним став свідченням наступу напівфашистських сил на опозицію. Міжнародна солідарність з Антікайненем врятувала йому життя. Кінцевий вирок суду – 8 років тюремного ув'язнення.

На виборах до сейму в 1936 р. перемогу здобула СДПФ. Новий уряд очолив представник аграріїв Калліо. Через пів року, 15 листопада 1937 р. на президентських виборах зазнав поразки Свінхувуд. Президентом був обраний Калліо, а уряд очолив Кальдеру.

За час перебування при владі Свінхуда–Ківімякі Фінляндія орієнтувалась на Німеччину. Після приходу до влади Кальдера Фінляндія стала орієнтуватися на Англію. З весни 1938 р. антиурядовий курс фашистського руху набрав агресивного характеру. Фінляндія відхилила пропозиції СРСР про обмін територіями (острови Фінської затоки на рівнозначну Карельську територію), відмовилась укласти договір про взаємодопомогу з СРСР.

Це був результат впливу Німеччини на зовнішньополітичний курс Фінляндії. Озброєння фінської армії відбувалося швидкими темпами, будівництво укріпленої лінії Маннергейма вже було завершено. Такою була обстановка у Фінляндії перед початком Другої світової війни.

Питання для самоконтролю

1. Чим пояснити встановлення у Фінляндії авторитарного режиму в міжвоєнний період?
2. Чому Німеччина мала суттєвий вплив на зовнішню політику Фінляндії?

Тестові завдання

1. З якою країною Фінляндія мала територіальні суперечки через Аландські острови? а) Данією; б) Швецією; в) Норвегією; г) СРСР.	2. Ім'я Отто Куусінена – фінського політичного діяча – відоме з: а) 1917 р.; б) 1918 р.; в) 1919 р.; г) 1920 р.
3. За якого уряду посилювалися профашистські настрої у Фінляндії? а) уряду Таннера; б) уряду Суніті; в) уряду Ківімякі; г) уряду Свінхуда.	4. Дата перетину фінського кордону радянськими військами: а) 28 листопада 1939 р.; б) 29 листопада 1939 р.; в) 30 листопада 1939 р.; г) 1 грудня 1939 р.
5. Під час радянсько-фінської війни існував такий жарт: « <i>Ми не знаємо, чи є фінські міни, але те, що є мінські фіни, це точно!</i> ». Хто, крім білорусів, складав «Народну армію Фінляндії»? а) шведи;	6. Хто з відомих українських письменників був добровольцем у фінських збройних силах у 1939–1940 рр.? а) Улас Самчук; б) Юрій Горліс-Горський; в) Тодось Осьмачка;

б) норвежці; в) вепси; г) карели.	г) Гео Шкурупій.
7. Скільки днів тривала радянсько-фінська війна 1939–1940 рр.? а) 102; б) 103; в) 104; г) 105.	8. У якому році відбувся фашистський заколот у м. Мянтсяля? а) 1930 р.; б) 1931 р.; в) 1932 р.; г) 1933 р.
9. Як називалася фінська партизанська тактика боротьби в 1939–1940 рр.? а) тотті; б) мотті; в) сотті; г) нотті.	10. Відомого фінського снайпера Сімо Гаюга називали «Біла смерть» у 1939–1940 рр. Його рекорд не побитий і під час Другої світової війни. Скільки осіб ним убито? а) 542; б) 542; в) 742; г) 842.

ЛЕКЦІЯ 11

США та Канада в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище США та Канади.
2. Зовнішня політика США та Канади в міжвоєнний період.

Література

1. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1918–1945: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Слово, 2003. 470 с.
2. Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV–XXI ст.): навч. посіб. Київ: Вікар, 2008. 552 с.
3. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія XX ст., 1914–1991 / Е. Гобсбаум; пер. з англ.: О. Мокровольський. Київ: Альтернативи, 2001. 543 с.
4. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів: пер. з фр. Київ: Основи, 1991. 903 с.
5. Орловська О. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання. *Науковий вісник НЛТУ України*, 2015. № 2. С. 197–202.

5. Постоловський Р. М. Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст.: навч. посіб. для студ. вузів. Київ, 2000. 240 с.

6. Сич О. Сполучені Штати Америки в міжвоєнний період (1919–1939 рр.): навч. посіб. Чернівці: Рута, 2003. 64 с.

7. Сич О. Підсумки та наслідки Першої світової війни. *Перша та друга світові війни в історії людства*: монографія / наук. ред. С. С. Трояна. Київ: ДП «НВЦ Пріоритети», 2014. С. 65–80.

8. Шибаніц А. М. Діяльність Ліги Націй у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки: історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 121–124.

9. Дзира О. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр. дис. канд. іст. наук, 07.00.01 Всесвітня історія. Київ: НБУВ, 2016. 207 с.

Зміст лекції

США

Після завершення Першої світової війни США опинилися у надзвичайно сприятливому становищі. На відміну від європейських держав, США не зазнали значних воєнних руйнувань. Монополії отримали величезні прибутки від воєнних поставок. Національне багатство США в роки війни зросло більш як у 2,5 рази. З боржника європейських країн США стали їх кредитором. Борг європейських держав США на початок 20-х рр. становив 11 млрд доларів. Америка вступила в епоху процвітання (проспериті).

Подолавши проблеми повоєнної структурної перебудови і скоротивши видатки на оборонну промисловість, США стали на шлях створення економіки широкого споживання. Порівняно з довоєнним рівнем на кінець 20-х рр. промислове виробництво збільшилось на 70 %. США виробляли на 10 % більше світової продукції, ніж Англія, Франція, Німеччина, Італія та Японія. Особливе місце у промисловому піднесенні США відігравала автомобільна промисловість.

Економічна криза 1929–1933 рр. особливо глибоко вразила США: загальний обсяг промислової продукції скоротився до 53 % докризового рівня; розорилися сотні тисяч фермерів; збанкрутували 5 тис. банків. Особливої гостроти фінансова криза набула навесні 1933 р.: мільйони дрібних вкладників втратили свої заощадження і перетворилися на жебраків.

На президентських виборах 1932 р. перемогу здобув представник Демократичної партії Франклін Рузвельт, який для виходу з кризи проголосив «новий курс», теоретичними підвалинами якого було вчення англійського економіста Кейнса, згідно з яким для забезпечення нормального функціонування виробництва необхідні державне регулювання економікою та соціальні реформи.

Стрижнем внутрішньої політики уряду було відновлення промисловості. З цією метою було прийнято закон, відповідно до якого підприємці мають укладати між собою угоди чесної конкуренції, що регулюватимуть рівень виробництва, цін, заробітної плати, ринків збуту. Було ухвалено закон про допомогу фермерам, за яким держава укладала з фермером контракт про скорочення посівних площ, поголів'я худоби, а також закон про відносини між підприємцями і робітниками (закон Вагнера), згідно з яким заборонялися втручання підприємців у справи профспілок, переслідування робітників. Того ж року вперше в історії США ухвалено федеральний закон про соціальне страхування, за яким встановлювалася система пенсій за віком і виплат з безробіття.

Активне державне регулювання сприяло поступовому послабленню кризових явищ в економіці. Однак восени 1937 р. у США розпочалася нова економічна криза, у подоланні якої адміністрація Рузвельта (який на виборах у 1936 р. знову домігся перемоги) здійснила низку нових реформ: зменшення податкового тягаря, встановлення мінімальної заробітної плати, регулювання сільського господарства. Але з 1939 р. Рузвельт відмовився від подальших реформ.

На початок Другої світової війни адміністрація Рузвельта намагалася закріпити результати «нового курсу». Загалом економіка США 30-х рр. перебувала у стані застою, адміністрація Рузвельта не могла цілком контролювати ринкову економіку.

У зовнішній політиці Рузвельт вважав, що Америка повинна відігравати активну роль у світовій політиці. Але загалом у країні переважали «ізоляціоністські» настрої, тобто бажання дистанціюватися від перебігу подій у неспокійному світі.

У 1933 р. США встановили дипломатичні відносини з СРСР. Своєрідним закріпленням ізоляціоністського курсу став закон 1935 р. про нейтралітет, згідно з яким у разі воєнного конфлікту президент повинен був застосувати ембарго (заборону) на експорт зброї воюючим країнам. Закон не розрізняв агресора та жертву і був за своїми наслідками подібним політиці «умиротворення», що її проводили Англія та Франція.

Однак з посиленням агресії Німеччини та Італії в Європі, Японії на Далекому Сході позиція Рузвельта стала іншою. У 1937 р. він закликав до створення системи «карантину» навколо агресорів, але не виявив особливої наполегливості в її організації. Лише початок війни змусив адміністрацію Рузвельта змінити закон про нейтралітет, щоб мати змогу здійснювати військове постачання Англії та Франції.

Напередодні Другої світової війни у США були закладені підвалини державного регулювання економіки, здійснені важливі соціальні реформи, що свідчило про важливий крок у створенні «держави благополуччя».

Канада

У роки Першої світової війни Канада, як домініон Англії, брала участь у війні на боці держав Антанти. 400 тис. канадців воювали на Західному фронті. Англія широко використовувала поставки воєнних матеріалів та продуктів харчування з Канади.

У 1917–1920 рр. при владі знаходився коаліційний уряд (юніоністський) консерваторів і лібералів на чолі з Р. Борденом. Демобілізація солдатів з армії потребувала їх працевлаштування. Для виконання цього завдання в 1918 р. був утворений окремий департамент. Одночасно вживалися заходи по розвитку охорони здоров'я, технічної освіти, допомоги безробітним та ін.

Канадська буржуазія виступала проти державного втручання в економічні справи. Однак крупні підприємці та Асоціація канадських промисловців висловилися за продовження політики державно-монополістичного регулювання і в післявоєнний період. Як приклад цієї зацікавленості можемо навести націоналізацію залізниць, здійснену в 1921–1923 рр.

Суперництво англійського та американського капіталу в Канаді у післявоєнні роки було на користь США. У 1920 р. США обігнали Англію за обсягом капітальних вкладень в економіку Канади. Американські монополії створювали філії своїх монополій, купували акції, домагалися встановлення свого контролю над канадськими фірмами.

Франкомовне населення Канади протестувало проти втручання Канади у внутрішні справи росії, виступало проти введення обов'язкової воєнної повинності. У Квебеці на цьому ґрунті відбулися зіткнення населення з військом.

Уряд Канади, який очолював Р. Борден, виступав за утвердження політики класової співпраці робітників і підприємців. Однак робітники чинили опір такій політиці. У 1918 р. профспілки і буржуа не змогли досягти компромісу щодо цього питання. За таких умов уряд видав закон, який забороняв страйки робітників. Але це не зупинило зростання робітничого руху.

У 1919 р. кількість страйкарів досягла 148,9 тис. ос. Наймасштабнішим був страйк металістів і будівельників у Вінніпегу. Страйк продовжувався майже 2 місяці. Страйкарі здійснювали свою владу в місті. Страйки солідарності відбулися по всій Канаді. Вимоги робітників про встановлення 8-годинного робочого дня, визнання профспілок були частково задоволені.

У 1919–1922 рр. відбулися страйки лісорубів, вантажників. На хвилі зростання страйкового руху зміцнив свої позиції профспілковий і робітничий конгрес Канади. Було помітним зростання чисельності членів профспілок, значно посилились ліві настрої у профспілковому русі. Звучали вимоги побудови профспілок не за цеховим, а за виробничим принципом. Спроби утворення лівого профспілкового об'єднання закінчились невдачею.

Водночас відбулось **утворення католицької профспілки**. У 1921 р. була утворена федерація католицьких робітників Канади. Вона висловилася за співпрацю робітників і капіталу, за відмову від страйкової боротьби і політичних дій.

Боротьба фермерів за свої права завершилась утворенням у 1919 р. в провінції Онтаріо фермерсько-робітничого уряду. У 1919 р. на основі фермерського руху була створена Національна прогресивна партія. Вона виступала за зниження цін на сільськогосподарські тарифи та зменшення закупівельних тарифів на товарні перевезення.

У 1920 р. Канада була охоплена економічною кризою. Виробництво промислової продукції скоротилось на 12 %. 16 % селян були безробітними. Поставки канадської пшениці в Європу майже припинилися. Це призвело до погіршення матеріального становища фермерів.

У 1921 р. в Канаді відбулися парламентські вибори. Перемогу здобули ліберали. Уряд очолив М. Кінг (1921–1926). Спроби М. Кінга маневрувати між фермерами Сходу і Заходу не дали очікуваного результату. На виборах 1926 р. ліберали зазнали поразки. Однак утворена в 1918 р. Лейбористська партія стала на шлях парламентської боротьби за здійснення політичних реформ.

У 1921 р. в Канаді була створена Комуністична партія. Вона не мала великого впливу в робітничому русі. У 1922 р. КПК сприяла утворенню Ліги профспілкового просвітництва, виступала проти політики класової співпраці, стала на шлях створення фермерсько-робітничої партії.

До 1922 р. інвестиції США в Канаду перевершили загальний обсяг інвестицій Англії, відповідно 2 млрд 593 млн доларів і 2 млрд 464 млн доларів.

Канада нарівні з іншими державами підписала Версальський договір, мала представництво в Лізі Націй і в США, була рівноправним членом Вашингтонської конференції.

У 1923–1929 рр. в Канаді, як і в інших капіталістичних країнах, відбувався економічний ріст. Валовий національний продукт зріс на 35 %. Саме в ці роки Канада перетворилася в індустріально-аграрну державу. Швидкими темпами розвивалась гірничовидобувна, целюлозна промисловість, кольорова металургія, електротехнічна, хімічна і легка промисловості. Щоправда, ще залишалася залежність Канади від ринків США і Англії. 2/3 імпорту припадало саме на ці країни. 43 % обробної і добувної промисловості було в руках в основному американських монополій.

У 1926 р. відбулися нові вибори до парламенту. Ліберали збільшили кількість місць у парламенті. Це дало змогу М. Кінгу знову очолити уряд (1926–1930). Національна прогресивна партія поступово сходить із політичної арени. Відбувався і спад у робітничому русі. У 1927 р. був утворений Всеканадський конгрес праці, який став на шлях створення виробничих профспілок.

Період стабілізації – це час посилення самостійності Канади. У 1923 р. Англія визнала право домініонів на самостійне здійснення зовнішньої політики. А на імперській конференції 1926 р. Канада домоглася від Англії юридичної рівності з метрополією в усіх правах. Зберігалось лише спільне підданство короні вільнооб'єднаних членів Британської співдружності.

У 1927 р. Канада і США обмінялися спеціальними представниками. З часом канадські представництва були відкриті у Франції, Японії та інших країнах. Того самого року Канада розірвала дипломатичні відносини з СРСР, йшла в цьому питанні слідом за Англією.

У 1929–1933 рр. Канада була охоплена економічною кризою. Промислове виробництво країни впало більш ніж вдвічі. Понад 1 млн ос. були безробітними (разом із сім'ями). Це складало 12 % населення країни. Вартість пшениці зменшилась на 88 %. Це призвело до розорення 240 тис. ферм.

28 липня 1930 р. в Канаді відбулися чергові парламентські вибори. Ліберальна партія зазнала поразки. Перемогу на виборах одержали консерватори, лідер яких, Р. Беннет, сформував уряд (1930–1931). Одразу ж були підвищені тарифи на промислові товари. Для зменшення безробіття уряд щорічно виділяв 20 млн доларів. Певною мірою послабленню соціальної напруги сприяли трудові табори для безробітних.

У ці роки активно діяла Ліга робітничої єдності і Ліга фермерської єдності. Безробітні проводили масові демонстрації, зокрема влітку 1935 р. вони здійснили похід на Оттаву, який був розігнаний військами. У тому самому році у провінції Альберта почався рух «соціального кредиту». Його прихильники на провінційних виборах одержали більшість і утворили свій уряд.

Зовнішня політика Канади в 30-ті рр. базувалась на основі Вестмінстерського статуту, який був прийнятий 11 грудня 1931 р. Канада відтепер мала право не виконувати закони англійського парламенту. Це був ще один крок на шляху утвердження суверенітету Канади.

Уряд Беннета виступив з ініціативою про підписання в межах Співдружності націй угод про пільгові мита. Це могло полегшити збут канадської продукції на ринках Співдружності. У 1932 р. на імперській конференції з економічних питань в Оттаві це питання обговорювалось: Англія дала згоду на впровадження пільгових мит у торгівлі Співдружності.

На парламентських виборах 1935 р. консерватори зазнали поразки. До влади знову повернулися ліберали. Уряд знову очолив М. Кінг (1935–1948). Це був час поступового виходу з кризи, збільшення робочих місць. Робітникам було гарантовано право підписувати колективні договори, встановлювався мінімум зарплати на виробництві. У другій половині 30-х рр. відбувалося взаємопроникнення капіталів: американського в економіку Канади, а канадського – в економіку країн Латинської Америки і США.

Зовнішня політика Канади була зорієнтована на США, Англію і Францію. Канада заявляла про «невтручання», саботувала санкції проти Італії у зв'язку з агресією проти Ефіопії, заборонила продаж зброї республіканцям Іспанії, визнала приєднання Австрії до Німеччини, схвалила Мюнхенську угоду про розподіл Чехословаччини.

Ліві сили Канади, і насамперед Комуністична партія, зайняли інтернаціоналістську позицію щодо республіканської Іспанії. Батальйон канадських добровольців воював на боці республіканців. Напередодні Другої світової війни в Канаді активізувався страйковий рух, особливо текстильників провінції Квебек, робітників автомобільної промисловості провінції Онтаріо.

Отже, Канада у міжвоєнний період стала фактично незалежною країною. Їй були притаманні всі економічні і соціально-політичні проблеми, які були наявні і в інших капіталістичних країнах того часу. У зовнішній політиці уряд Канади ще не здійснював самостійної політики, обмежувався підтримкою зовнішньополітичних курсів Англії, США і Франції.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте період «просперіті» у США.
2. США були останньою великою державою світу, яка встановила дипломатичні відносини з СРСР. Чому?
3. У чому найбільше досягнення Т. Рузвельта під час реалізації політики Нового курсу?
4. Становище франкомовного Квебека у 1918–1939 рр.

Тестові завдання

1. Вкажіть одну з ознак світової економічної кризи 1929–1933 рр.: а) підвищення курсу фунта стерлінга; б) падіння промислового виробництва; в) збільшення масштабів міжнародної торгівлі; г) відсутність інфляції.	2. Назвіть дату інавгурації Ф. Рузвельта: а) 2 листопада 1920 р.; б) 4 березня 1929 р.; в) 4 березня 1933 р.; г) 12 травня 1933 р.
3. Вкажіть рік викладу в меморандумі прем'єр-міністра Японії Танаки програми територіальних завоювань на Далекому Сході й знищення могутності США в Тихому океані: а) 1927 р.; б) 1933 р.	4. З'ясуйте, кому з президентів США належить вислів «Справа Америки – бізнес»: а) Ф. Рузвельту; б) У. Гардінгу; в) В. Вільсону; г) К. Куліджу.

в) 1931 р.; г) 1932 р.	
5. З'ясуйте, хто був президентом США в період із 4 березня 1929 р. до 4 березня 1933 р.: а) У. Гардінг; б) Г. Гувер; в) В. Вільсон; г) К. Кулідж.	6. Назвіть одну з реформ «нового курсу» Ф. Рузвельта: а) скасування державної системи соціального забезпечення; б) націоналізація збиткових промислових підприємств; в) запровадження державного страхування банківських вкладів; г) запровадження «сухого закону».
7. У якому році було прийнято Вестмінстерський статут у Канаді? а) 1929 р.; б) 1930 р.; в) 1931 р.; г) 1932 р.	8. У якому році було створено Католицьку профспілку в Канаді? а) 1918 р.; б) 1919 р.; в) 1920 р.; г) 1921 р.

ЛЕКЦІЯ 12

Мексика в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Мексики.
2. Зовнішня політика Мексики в міжвоєнний період.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): навч. посіб. Київ: Слово, 2013. 624 с.
3. Коріненко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Тернопіль: АСТОН, 2003. 384 с.

Зміст лекції

Мексика не брала участі в Першій світовій війні. У ці роки в Мексиці відбувались революційні події. Їх наслідком було утвердження в 1917 р. найдемократичнішої конституції на латиноамериканському континенті. За державою

було закріплено право на всі природні ресурси країни – землю, надра, води, ліси. Права іноземців на користування ними були обмежені.

Доволі радикально передбачалось вирішення аграрного питання шляхом часткової експропріації латифундій і поділу їх серед селян. Було запроваджено 8-годинний робочий день, демократичні права і свободи громадян.

Реалізація основних положень конституції наštтовхувалась на опір як місцевої, так і іноземної буржуазії. Уряд В. Карранси не поспішав здійснювати аграрну реформу. На 1919 р. 2 млн 750 тис. селян були безземельними. Селяни вели партизанську війну за свої права, за землю. Лідерами повстанців були Ф. Вілья і Е. Сапата. У 1923 р. вони були вбиті урядовими силами.

Робітничий рух Мексики не вирізнявся ні масовістю, ні організованістю. За вплив на робітничий рух вели боротьбу анархо-синдикалісти, реформісти і марксисты.

Уряд В. Карранси, який прийшов до влади внаслідок революції, намагався трохи обмежити діяльність іноземного капіталу в Мексиці: були збільшені податки нафтопромисловців, здійснено перереєстрацію іноземних володінь. Навіть такі доволі обмежені заходи уряду на захист національних інтересів викликали невдоволення у монополістів США. У 1920 р. перед парламентськими виборами у Мексиці відбувся державний переворот. Його здійснив генерал Обрегон. Змовники заявляли, що вони будуть більш рішуче, ніж В. Карранса, захищати національні інтереси Мексики, висловили намір створити велику і процвітаючу Мексику. В. Карранса був вбитий. У столицю Мехіко вступила армія повстанців. Новий уряд очолив генерал Обрегон. У країні утверджувався режим революційного каудільїзму (необмеженої влади). Обрегон проголосив про намір утвердити рівність праці і капіталу, інколи допомагав робітникам у суперечках із підприємцями.

Іноземні держави не визнавали уряд Обрегона, чинили на нього тиск шляхом скорочення видобутку нафти, срібла. Це призвело до різкого збільшення безробіття, голоду, дорожнечі.

Робітники намагалися самі налагодити виробництво на шахтах. Селяни захоплювали землю у латифундистів. Проти них уряд Обрегона чинив репресії. Водночас селянам уряд пішов на поступки, передавши їм за 1921–1923 рр. 600 тис. га землі в постійне користування. Ще більше землі вони одержали в тимчасове користування.

Національна буржуазія підтримувала аграрну реформу Обрегона, оскільки це послаблювало політичні позиції латифундистів і відкривало простір швидкого розвитку капіталізму в сільському господарстві.

У відносинах зі США уряд Обрегона пішов на поступки і дав згоду на компенсацію за конфісковану в американців під час революції землю, заявив

про недоторканність іноземної приватної власності на території Мексики. 31 серпня 1923 р. уряд США відновив дипломатичні відносини з Мексикою, за ними «підтяглися» й інші капіталістичні країни (окрім Англії).

У роки економічної стабілізації посилювався приплив американських інвестицій в економіку Мексики. Їх загальна сума перевищила 1,5 млрд доларів. У нафтовій промисловості їх частка досягла 60 % (частка мексиканського капіталу становила 1 %). У зовнішній торгівлі понад 70 % торгового обігу Мексики припадало на частку США.

У 1924 р. уряд Обрегона встановив дипломатичні відносини з СРСР. Того самого року відбулися президентські вибори. Президентом Мексики був обраний генерал Е. Кальєс (соціаліст). У 1925 р. мексиканський Конгрес прийняв закон, який обмежував право власності на надра в Мексиці 50 роками. Американські та англійські нафтові компанії відповіли на це рішення Конгресу згоранням видобутку нафти в Мексиці.

Заодно з американськими та англійськими монополіями виступили латифундисти і католицька церква Мексики. Річ у тім, що латифундисти були утиснуті земельною реформою, а церква – обмеженням її впливу на громадське життя (у 1926 р. її позбавили права політичної і майнової діяльності). Католицька церква оголосила уряду Е. Кальєса бойкот, організувала страйк священників, бойкот театрів, кіно, світських шкіл. Нею були створені воєнізовані загони «Віва Крісто Рей!». На додачу до цього в 1927 р. генерали Гомеш і Сердано підняли антиурядовий заколот.

Е. Кальєс пішов на згорання аграрної реформи. Селяни не змирилися з такими діями уряду, і в низці штатів, зокрема в Мехіко, Мічоакан, Сінолоа, Сінора та ін., підняли повстання. Для придушення повстання селян Е. Кальєс направив військо. Уряд Е. Кальєса став на шлях утисків і робітників, прийняв закон про заборону страйків.

У відносинах зі США уряд Кальєса постійно йшов на поступки. У грудні 1927 р. Конгрес Мексики прийняв закон, згідно з яким концесії, отримані до 1 травня 1917 р., не підлягали націоналізації. Був скасований також закон про обмеження строку дії концесій 50 роками. Після цього налагодилися відносини і з католицькою церквою. Це був перший політичний «крок вправо» уряду Кальєса. Річ у тім, що колишні революціонери уже стали великими власниками (Кальєс, який до обрання президентом був сільським вчителем, також став великим власником).

Такі дії уряду Кальєса в питаннях зовнішньої і внутрішньої політики викликали в країні загострення політичної ситуації. На чолі радикальних елементів став генерал Обрегон. 1 липня 1928 р. Обрегон був обраний президентом Мексики. Через два тижні він був вбитий фанатиком-католиком, щоб «встановити в Мексиці царство Христа».

Виконуючим обов'язки президента став П. Хіль. У березні 1929 р. почався заколот 44 генералів на чолі з генералом Ескарбоно, підтриманий англійцями і католицькою церквою. Заколот підтримали 18 тис. солдатів із 54 тис. армії Мексики. Озброєні селянські загони допомогли вірним президенту військам придушити заколот. Це змусило США внести деякі корективи у ставлення до Мексики. Вони також сприяли придушенню заколоту (посилення позицій Англії в Мексиці для них було небажаним). Відтепер Мексика опинилась у повній зовнішньополітичній залежності від США.

Після придушення заколоту генералів президент Хіль заборонив Комуністичну партію Мексики, роззброїв партизанські загони, а католицька церква після трирічної перерви отримала право богослужіння в костелах і викладання релігії у школах. Загони «Кристерос» перестали існувати.

Світова економічна криза для Мексики через її залежність від іноземного капіталу була доволі обтяжливою. Безробітних у Мексиці було не менше 1 млн ос. Фінансова криза, дефіцит зовнішньоторгового балансу, зростання податків – все це було в Мексиці, і мексиканці це відчули на собі доволі боляче.

Е. Кальєс, не займаючи ніяких державних посад, здійснював вирішальний вплив на внутрішню і зовнішню політику, проголосив себе «верховним вождем революції».

Уряд Рубіо став на шлях залучення іноземних капіталів, заборонив страйки, дозволив латифундистам відбирати землю у селян, яку вони одержали згідно з аграрною реформою. Уряд Родрігеса (з 1932 р.), як і попередні уряди Мексики, направляв військо для придушення селянських повстань у штати Оахака, Пуебло, Дуранто, що виникали на захист своєї землі.

Вихід Мексики з економічної кризи супроводжувався радикалізацією у вирішенні внутрішніх проблем. Національно-революційна партія (створена Е. Кальєсом у 1929 р.) і її ліве крило на чолі з ветераном мексиканської революції Л. Карденесом в 1933 р. розробила «шестирічний план», який передбачав наділення селян землею, піднесення економічного і технічного рівня землеробства, створення кооперативів та ін.

Ось цей «шестирічний план» став виборчою платформою генерала Л. Карденеса, який став президентом у грудні 1934 р. Уряд Карденеса одразу ж приступив до реалізації передвиборчої програми, аграрної реформи зокрема. Були відновлені демократичні свободи, право на страйки, легалізована Компартія та ін. Е. Кальєс виступив проти прогресивних реформ Л. Карденеса. У 1934 р. він підняв заколот проти Карденеса, але зазнав поразки і був висланий з Мексики в США.

Л. Карденес реформував національно-революційну партію в партію Мексиканської революції, залучивши до неї масові робітничі і селянські організації.

Це була партія соціалістичної орієнтації. Аграрна реформа здійснювалась в усій країні. За період з 1934–1938 рр. селяни отримали ще 17 млн га землі (в основному це були землі іноземних компаній). У руках латифундистів ще залишалося 80 млн га землі.

23 червня 1937 р. уряд Карденеса націоналізував залізниці, що належали іноземним компаніям, а в грудні 1937 р. арбітражний суд Мексики, розглянувши скаргу робітників нафтової промисловості, прийняв рішення про підвищення річного фонду зарплати на 26 млн песо (приблизно такого збільшення зарплати і вимагала профспілка нафтовиків). Підприємці звернулись із скаргою до Верховного суду. 1 березня 1938 р. Верховний суд Мексики визнав рішення арбітражного суду правильним. Однак нафтові компанії не збирались виконувати рішення Верховного суду Мексики.

За таких умов уряд Карденеса оголосив 18 березня 1938 р. про націоналізацію нафтової промисловості. 17 англійських та американських компаній стали власністю Мексики. Компанії відмовилися визнати законним рішення уряду Мексики. Уряди США і Англії, зі свого боку, ввели економічні санкції проти Мексики, наклали ембарго на закупівлю мексиканського срібла, почався бойкот мексиканської нафти. У відповідь уряд Карденеса розірвав дипломатичні відносини з Англією.

Антиімперіалістичні дії уряду Карденеса були активно підтримані народом Мексики. 23 березня 1938 р. в Мехіко відбулась 250-тисячна демонстрація на підтримку свого уряду. У ній взяли участь озброєні загони робітників. Спроба реакційних сил на чолі з генералом Серільо восени 1938 р. повалити уряд Карденеса зазнала поразки. Заколотники були розгромлені.

Внаслідок антиімперіалістичних заходів Карденеса позиції іноземних компаній у Мексиці були підірвані і було укріплено національний суверенітет. Складною для Мексики проблемою залишалася зовнішня фінансова заборгованість, залежність від світового капіталістичного ринку.

Питання для самоконтролю

1. Чому міжвоєнний час у Мексиці називають періодом реконструкції?
2. Обґрунтуйте назву періоду 1928–1935 рр. «максимат» у Мексиці.

Тестові завдання

1. Угода Букареллі 1923 р. дала змогу Мексиці бути визнаною: а) Канадою; б) Великою Британією; в) США;	2. Війна Крістерос у 1926 р. – це: а) громадянська війна через атеїзм; б) воєнне повстання; в) соціальні бунти;
---	--

г) Францією.	г) воєнні сутички ворогуючих політично-кримінальних угруповань.
3. Вбивство Альваро Обрегона в липні 1928 р. було здійснено: а) у готелі; б) у банку; в) у ресторані; г) на робочому місці.	4. До якої реформи причетний Ласаро Карденес? а) аграрна; б) гірничо-добувна; в) харчова; г) деревообробна.

ЛЕКЦІЯ 13

Аргентина та Бразилія в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Аргентини і Бразилії.
2. Зовнішня політика Аргентини і Бразилії в міжвоєнний період.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): навч. посіб. Київ: Слово, 2013. 624 с.
3. Коріненко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Тернопіль: АСТОН, 2003. 384 с.
4. Аргентина. 100 років занепаду. *Український тиждень*. 02.03.2014. URL: <https://tyzhden.ua/arhentina-100-rokiv-zanepadu/> (дата звернення: 27.02.2024).
5. Юрдига Б. Особливості еволюції президентської системи в Аргентині. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*. 2012. Вип. 15. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. С. 297–302.

Зміст лекції

Аргентина

На кінець Першої світової війни Аргентина була аграрною країною з високорозвиненим сільським господарством. Землею володіли в основному латифундисти та іноземні компанії. Більшість селян не мали землі і змушені були її орендувати.

Використовуючи природні умови, естенсьєро (власники великих пасовищ) постійно збільшували поголів'я великої рогатої худоби. На 1922 р. воно досягло

37 млн голів. Експорт Аргентини на 98 % складався з сільгосппродуктів. Це надзвичайно посилювало залежність Аргентини від світового ринку.

Після війни експорт сільгосппродуктів скоротився з 615 млн доларів до 49 млн доларів. В економіці Аргентини панував англійський капітал, що контролював залізницю, телеграфний і телефонний зв'язок, комунальне господарство міст, м'ясохолодильні та ін. Спроби США потіснити англійський капітал в Аргентині не дали вагомого результату через те, що Аргентина і США були конкурентами за деякими продуктами, а Англія була основним покупцем аргентинської сільгосппродукції.

Промисловий розвиток Аргентини дещо пожвавився в роки Першої світової війни, з'явилися текстильні, скляні, електротехнічні, хімічні та інші підприємства. Можна навіть говорити про випередження Аргентиною у промисловому розвитку інших латиноамериканських країн. Зауважимо, що 2/3 усіх її підприємств і транспорт належали іноземному капіталу. До того ж вплив іноземних промислових товарів зростав. Це вело до закриття аргентинських заводів і фабрик, які не витримували конкуренції. Наслідком цього було зростання безробіття, цін на сільгосппродукти (в середньому на 150–200 %), на одяг та предмети домашнього вжитку – майже в 3 рази.

Президентом країни у 1916–1922 рр. був І. Ірігоєн – один із засновників Радикальної партії і незмінний її лідер упродовж двох десятиріч. Він захищав інтереси національної буржуазії, заохочував розвиток промисловості, намагався обмежити привілеї латифундистів, а також по можливості обмежити діяльність іноземних монополій. Профспілки отримали право на свою діяльність, була заборонена робота в недільні дні. В опозиції до Ірігоєна перебувала Консервативна партія, яка представляла інтереси латифундистів, католицької верхівки і воєнних.

Серед робітничого класу, 30 % якого становили емігранти з Європи і країн Латинської Америки, були поширені анархо-синдикалістські ідеї. Вимоги «повалення буржуазії» співіснували із закликами до класового співробітництва і угод з підприємцями. Профспілки об'єднували до 100 тис. робітників.

У листопаді 1918 р. в Буенос-Айресі почався страйк 2 500 робітників металургійного заводу, який належав англійській фірмі. Страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати. Страйк тривав понад 2 місяці. 7 січня 1919 р. господарі заводу викликали військо і кінну поліцію, які під час зіткнень з робітниками вбили 6 осіб і 30 поранили. Після цього почався загальний страйк робітників столиці.

9 січня під час похорону загиблих робітників, у якому взяли участь понад 200 тис. ос., на похоронну процесію напали війська і поліція. Було вбито і поранено ще сотні осіб. Робітники почали громити арсенал, будувати барикади.

Урядові сили в свою чергу почали погроми в робітничих кварталах, приміщень профспілок. Криваві бої робітників з урядовими силами тривали до 15 січня. За ці дні загинуло більше 1 500 робітників. В Аргентині було оголошено стан облоги. Цей тиждень відомий в історії під назвою «кривавого» або «трагічного» тижня. Робітники в цих битвах зазнали поразки.

Страйковий рух не спадав. У січні 1919 р. страйкувало понад 80 тис. залізничників, моряків. Сільгоспробітники підпалювали склади зерна і продуктів харчування. Селяни отримали 8 млн га землі. На хвилі піднесення страйкового руху в грудні 1920 р. була утворена Комуністична партія Аргентини, яку очолили В. Кадовілья і Р. Гіюльді.

Внутрішня політика Ірігоєна ставала все більше правою. Були закриті приміщення робітничих організацій, сотні людей було арештовано. У відповідь на з'їзді профспілок було прийнято рішення про їх об'єднання в єдину профспілку. Однак реалізувати цю ідею так і не вдалося. Окремі категорії профспілок (муніципальних працівників, кравців та ін.) не увійшли до об'єднаної профспілки.

У квітні 1922 р. новим президентом Аргентини був обраний М. Альвеар, лідер правих радикалів. Між ним і Ірігоєном виникли суперечки, які призвели до розколу Радикальної партії. Прибічники Альвеара виступили проти персональної диктатури Ірігоєна. Економічний курс Альвеара був зорієнтований на заохочення національного виробництва. У зовнішній політиці Альвеар пішов на ще більше зближення з Англією, знизив мита на англійські промислові товари, підтримав Англію в її протистоянні зі США на панамериканській конференції в Сантьяго (1928).

У 1928 р. в Аргентині відбулися чергові президентські вибори. Перемогу здобув Ірігоєн. Він, навпаки, орієнтувався на США, хоч робив деякі кроки з обмеження їх експансії. Аргентина відмовила американській нафтовій компанії «Стандарт Ойл» в отриманні нафтових концесій Патагонії, а в 1930 р. Конгрес прийняв закон про націоналізацію нафтової промисловості. Аргентина різко виступила на панамериканській конференції в Гавані (1928) проти високих митних зборів на сільгосппродукти в США.

З СРСР Аргентина не бажала встановлювати дипломатичні відносини. Лише в 1926 р. був покладений початок торговельним відносинам обох країн.

У січні 1928 р. в Аргентині загострилася економічна криза. Різко знизився вивіз пшениці та інших зернових продуктів, скоротилася зовнішня торгівля, державний борг зріс у 3 рази. Розорення дрібної буржуазії набуло загрозливих розмірів, так само росло безробіття. Зарплата робітників знизилась на 20 %.

Робітничий клас Аргентини чинив опір монополіям. Страйки харчовиків, портовиків, меблевиків та інших категорій трудящих переростали в загальні і

політичні страйки. У березні 1930 р. через страйк залізничників був паралізований залізничний рух у країні. Страйки відбувалися в провінціях Кордова, Санта-Фе, Тукуман та ін.

Уряд Ірігоєна пішов на поступки. Було введено 8-годинний робочий день, прийнято закон про мінімум зарплати. Невдоволення реакційних сил такими діями Ірігоєна наростало.

6 вересня 1930 р. генерал Х. Урібуру здійснив державний переворот і встановив диктатуру. Він взяв курс на придушення робітничого руху, ввів стан облоги, розпустив парламент, вислав за межі країни Ірігоєна. Компартія та інші організації робітничого класу пішли у підпілля. Тисячі людей були вислані на Вогняну Землю. Усі партії були розпущені. На основі партії консерваторів була створена національно-демократична партія. США надали диктатору Урібуру велику позику після того, як він заявив, що не буде націоналізувати нафтову промисловість.

У 1931 р. на президентських виборах переміг генерал А. Хусто (правий радикал), який керував Аргентиною до 1938 р. Внутрішньополітичний курс залишався без змін. Репресії проти лівих організацій не тільки не припинилися, але і посилились та доповнилися політичними вбивствами.

У зовнішній політиці Хусто пробував обмежити експансію США, владнати з Англією проблему закупівлі м'яса. У 1933 р. ця проблема була вирішена, 85 % аргентинського м'яса закуповувала Англія.

У середині 30-х рр. в Аргентині розгорнулась боротьба за утворення Національного фронту – з боку правих сил, і Народного фронту – з боку лівих сил. Саме в цей час в Аргентині з'явилися фашистські організації (насамперед серед німецьких емігрантів), зокрема «Цивільний легіон». У 1935 р. уряд Хусто уклав з урядами Бразилії і Уругваю «антикомуністичний Пакт».

У 1936 р. відбулися вибори до парламенту. Перемогу здобули ліві партії, що сприяло зростанню авторитету гасла Народного фронту в країні. На першотравневому мітингу в 1938 р. одночасно виступали демократи, ліві радикали, соціалісти та комуністи, які заявляли про рішучість вести боротьбу проти фашизму, за демократичні свободи. Однак події в Іспанії лякали прибічників буржуазної демократії в Аргентині можливістю виходу за межі буржуазної держави. Народний фронт не був створений. Соціалісти і ліві радикали відхилили пропозицію комуністів про єдність дій у боротьбі проти монополій.

На президентських виборах у 1938 р. ліві сили виступали роз'єднано. Президентом Аргентини був обраний Ортіс (1938–1940), колишній директор американської фірми «Уніон телефонік». Він знизив тарифи на американські промислові товари, сприяв росту американських капіталовкладень в економіку Аргентини. Політична ситуація в Аргентині дещо пом'якшала, репресії зменшилися.

Перед Другою світовою війною різко посилилось економічне проникнення прони́мецьких сил в Аргентину. Багато банків і великих підприємств в Аргентині опинилися в їх руках. Економічна експансія поєднувалась із експансією ідеологічною і політичною. Саме цим слід пояснювати доброзичливу позицію уряду Ортіса до фашистського блоку в роки Другої світової війни, хоч офіційно було заявлено про нейтралітет.

Бразилія

Бразилія – найбільша за територією і найбагатша за природними ресурсами країна Латинської Америки. В економіці країни панували іноземні монополії. Виробництво кави було організовано в такому масштабі, що вона становила 70 % бразильського експорту. Від урожаю, збирання і продажу кави залежало все економічне життя країни. Бразилія і після Першої світової війни залишалась аграрною країною. Робітників було всього трохи більше 2 млн ос., значна їх частина була іноземного походження.

Землею розпоряджались місцеві латифундисти й іноземні концесіонери. Всього оброблялось 1,6 % придатної для вирощування сільгосппродукції землі. Земля була сконцентрована у в руках великих латифундистів, водночас значна частина селян була безземельною. Вони орендували землю у латифундистів. У найважчому становищі були негри, метиси і самбо (діти від індіанських і негритянських батьків). Вони становили майже половину населення Бразилії і зазнавали на собі найжорстокіших проявів національного гноблення.

Англійський капітал контролював залізниці, комунальні підприємства, виробництво кави. Упродовж 20 років він значною мірою був витіснений американським капіталом. У Бразилії після війни швидко зростала текстильна, взуттєва, миловарна промисловість. М'ясохолододобійні, яких ставало все більше, переважно належали американським компаніям. Значна частина робітничого класу була емігрантами з Європи. Керівництво робітничим рухом здійснювала Бразильська робітнича конфедерація. Вона організовувала робітників на боротьбу за 8-годинний робочий день, за підвищення зарплати, поліпшення умов праці. У 1921 р. страйки були заборонені, робітничі організації зазнавали репресій. Більшість профспілок були розгромлені. У 1922 р. була утворена Комуністична партія Бразилії.

Новим явищем у політичному житті Бразилії був рух лейтенантів, які 5 липня 1922 р. підняли повстання військового гарнізону фортеці Капакабана. Сили повсталих солдатів були нерівними з урядовими силами. Повстання зазнало поразки. Основна кількість повсталих здалася урядовим силам. Лише 18 героїв із зброєю в руках бились до останнього. Рух 1922 р. в армії справив глибоке враження на громадську думку і викликав прагнення багатьох молодих людей продовжити боротьбу за демократію. В 1922 р. відбулися президентські

вибори. Перемогу здобув А. Бернарде (Республіканська партія). Він виконував обов'язки президента Бразилії до 1926 р. Це були роки політичного терору. Профспілки були заборонені, в країні був запроваджений стан облоги.

5 липня 1924 р. в Сан-Паулу почалося збройне повстання військових частин проти режиму Бернардеса. Повсталі захопили Сан-Паулу й утримували його впродовж трьох тижнів. Урядові сили витіснили повсталих військових з міста і вони відступили углиб країни.

Естафету боротьби проти режиму Бернардеса перейняв капітан Престес, який підняв повстання на півдні Бразилії в штаті Ріо-Гранде де Сул. Вимоги повсталих були доволі поміркованими: забезпечити в країні демократичні права і свободи, провести амністію політв'язнів, здійснити безкоштовну початкову освіту та ін.

У жовтні 1924 р. війська Престеса об'єдналися з відступаючими з Сан-Паулу повсталими частинами і почався похід півторатисячної «непереможеної» колони Престеса через усю Бразилію з півдня на північ, який тривав більше двох років (з жовтня 1924 до лютого 1927 р.). До колони Престеса приєдналися революційно налаштовані студенти, робітники, селяни, кріпаки. Колона рухалась під гаслом: «Не дамо згаснути полум'ю революції!». У місцях, де проходила колона Престеса, були ліквідовані боргові обов'язки селян, чимало з них отримали землю.

І все-таки сили повсталих та урядових військ були не на користь перших. К. Престес, пройшовши з колоною 2,5 тис. км, вирішив у грудні 1927 р. припинити боротьбу і перейшов на територію Болівії. Ім'я Престеса стало в Бразилії символом надії.

На президентських виборах 1926 р. перемогу здобув В. Луїс, який обіймав цю посаду до 1930 р.

Світова економічна криза для Бразилії була доволі важкою. З другої половини 1929 р. ціни на каву почали падати. Розорення дрібних і середніх господарств набрало великих масштабів. Щоб затримати падіння цін, плантатори й експортери кави у продовж 1931–1934 рр. спалили 27 млн мішків по 60 кг кави. На три роки була заборонена посадка нових кавових дерев.

Друга за величиною галузь – текстильна – також переживала глибоку кризу. За період 1929–1933 рр. зарплата текстильників була скорочена більш як на 60 %.

На президентських виборах 1930 р. перемогу здобув К. Престес. Однак результати виборів були опротестовані ліберальним альянсом, який і здійснив у жовтні 1930 р. воєнний переворот. Тимчасовим президентом став Ж. Варгас (великий поміщик-скотар).

Ж. Варгас пішов на поступки повсталим Сан-Паулу. Половина боргів була виплачена державою, були призначені вибори в Установчі збори. Це означало, що між національною буржуазією і поміщиками було досягнуто порозуміння.

Установчі збори розробили нову конституцію, яка набула чинності в липні 1934 р., після чого Ж. Варгас був обраний президентом республіки. Саме в цей час у Бразилії була заснована фашистська партія – Бразильський патріотичний рух. У ньому брали участь насамперед німецькі та італійські емігранти. Вони взяли курс на зближення з Німеччиною та Італією. Їхні озброєні загони були доволі чисельними. Напади на робітничі організації для них стали звичним явищем.

У березні 1935 р. у Бразилії була створена коаліція Національно-визвольний альянс, до якого увійшли профспілки, студентські спілки, селянські ліги та ін. До нього примкнула частина депутатів та губернаторів, які були не згодні з політикою президента Ж. Варгаса. Програма Альянсу передбачала забезпечення національної незалежності і створення національно-революційного уряду, націоналізацію іноземного капіталу, захист демократичних свобод, передачу селянам і робітникам експропрійованих у національних зрадників земель, запровадження соціального страхування, рівної плати за працю та ін.

За чотири місяці в Бразилії було створено 1 500 осередків Альянсу, в яких нараховувалось понад 1,5 млн ос. Почесним головою Альянсу був обраний К. Престес, який перебував в еміграції. У 1934 р. К. Престес вступив у ряди Комуністичної партії Бразилії.

11 липня 1935 р. уряд Ж. Варгаса оголосив Альянс поза законом, було заарештовано понад 20 тис. ос. На заклик Альянсу відбулися повстання в м. Наталі, військових у Ріо-де-Жанейро. Ці повстання зазнали поразки. У 1936 р. був заарештований К. Престес, якого засудили на 16 років і 8 місяців тюремного ув'язнення.

У листопаді 1937 р. Ж. Варгас здійснив державний переворот, скасував конституцію і встановив диктатуру. Відбулися арешти сенаторів і депутатів, які не підтримали переворот. Бразилія була оголошена корпоративною республікою. Страйки робітників, а також створення ними своїх організацій, було заборонено.

Водночас Ж. Варгас став на шлях зміцнення державного сектору економіки, встановив мінімум зарплати, ввів пенсії промисловим робітникам, відмовився вступити в Антикомуністичний Пакт, націоналізував низку іноземних компаній.

У травні 1938 р. «інтегралісти» підняли проти Ж. Варгаса повстання, але зазнали поразки. Внутрішня політика Ж. Варгаса залишилася без змін. У зовнішній політиці Бразилія вела гру між імперіалістичними угрупованнями, схилившись перед Другою світовою війною на бік США.

Питання для самоконтролю

1. Який відрізок часу в Аргентині називають «безславною декадою» і чому?
2. Роль «інтегралістів» в історії Бразилії 1930-х рр.

Тестові завдання

1. У якому році Велика Британія отримала контроль над аргентинськими залізницями? а) 1930 р.; б) 1931 р.; в) 1932 р.; г) 1933 р.	2. ФОРА – це: а) Аргентинська регіональна робоча федерація; б) Аргентинська профспілка аграріїв; в) Аргентинський союз залізничників; г) Аргентинська банківська служба.
3. Укладення «Антикомуністичного пакту» з Бразилією та Уругваєм було здійснено в: а) 1932 р.; б) 1933 р.; в) 1934 р.; г) 1935 р.	4. Яка галузь промисловості переважала в Бразилії в міжвоєнний час? а) нафтова; б) текстильна; в) харчова; г) деревообробна.
5. Диктатура Варгаса в Бразилії була встановлена: а) у серпні 1937 р.; б) у вересні 1937 р.; в) у жовтні 1937 р.; г) у листопаді 1937 р.	6. Початок «Руху лейтенантів» у Бразилії: а) 1 липня 1922 р.; б) 2 липня 1922 р.; в) 4 липня 1922 р.; г) 5 липня 1922 р.

ЛЕКЦІЯ 14

Чилі та Куба в 1918–1939 рр.

План лекції:

1. Економічне та соціально-політичне становище Чилі та Куби.
2. Зовнішня політика Чилі та Куби в міжвоєнний період.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): навч. посіб. Київ: Слово, 2013. 624 с.
3. Коріненко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Тернопіль: АСТОН, 2003. 384 с.

Зміст лекції

Чилі

Економіка Чилі розвивалась за двома основними напрямками: сільськогосподарське і гірничо-видобувне виробництво (в основному мідь і селітра). В економіці Чилі панував англійський капітал. Його інвестиції досягли 331 млн доларів, а інвестиції США становили лише 15 млн доларів.

Після Першої світової війни США активізували проникнення свого капіталу в Чилі. Уже на 1920 р. його сума досягла 200 млн доларів, а на кінець 1939 р. – 700 млн доларів, обігнавши англійські капіталовкладення. Американський капітал заволодів гірничо-видобувною промисловістю, банками, залізницями, пароплавними лініями. Чилійська дрібна буржуазія не витримувала конкуренції і розорявалась. Із 3 196 промислових підприємств 1 412 належали американським і англійським монополістам.

Іноземний капітал сприяв створенню і розвитку в Чилі хімічної, цементної, текстильної, швейної і м'ясної промисловості. Це привело до появи і формування чилійського пролетаріату, який відзначався найбільшою політичною активністю серед інших країн Латинської Америки.

Така ситуація була зумовлена надзвичайно низькою зарплатою робітників і дорожнечою продуктів харчування та комунальних послуг.

Латифундисти забезпечували обробіток лише 20 % землі, а решта використовувалась під пасовища. Продуктивність сільського господарства була дуже низькою. Більшість селян мали не більше 1 га землі, а решта була наймитами з невеличким земельним наділом. За земельний наділ вони відробляли у власника землі до 265 днів на рік.

Після Першої світової війни впав попит на мідь, селітру. Це призвело до безробіття і голоду сотень тисяч робітників. У Сантьяго відбувся масовий мітинг проти голоду. Страйки робітників, демонстрації студентів, селянські виступи – це основні напрями боротьби в чилійському суспільстві за свої права. Робітники вимагали націоналізації селітряної промисловості. Найпомітнішим був страйк на селітряних розробках влітку 1925 р. у Ла Корунї. Урядові війська вбили понад 2 тис. страйкарів.

Профспілковий рух Чилі був представлений Робітничою федерацією, яку очолював Л. Рекабаррен. Політичними організаціями робітничого класу були Соціалістична робітничка партія і з 1922 р. – Комуністична партія Чилі.

У 1920 р. на президентських виборах перемогу здобув кандидат ліберального союзу А. Алесандрі. Власне, він не добрав трохи голосів, але за підтримки Соціалістичної партії Верховний суд затвердив А. Алесандрі президентом Чилі. Консерватори, які до цього часу були при владі, зазнали поразки.

5 вересня 1924 р. воєнна хунта повалила владу А. Алесандрі. Однак через чотири місяці і ця хунта була відсторонена від влади новою воєнною хунтою, яка відновила владу А. Алесандрі.

У серпні 1925 р. Конгрес Чилі прийняв нову конституцію, яка закріпила основні демократичні права і свободи громадян. Відновлення конституційного ладу дало змогу вийти з підпілля Комуністичній партії, хоча переслідування робітничого руху не припинялися.

У лютому 1927 р. ставленик США полковник К. Ібаньєс здійснив державний переворот. Репресії проти робітничих організацій розпочалися по усій країні, його називали «чилійським Муссоліні». За його правління була спроба підкупити робітничий клас, передавши йому 2 % прибутків капіталістів. Цій же меті було підпорядковане рішення про заснування корпоративних організацій. Однак уже в 1929 р. цей процес припинився. Не виправдала себе і політика кредитування селян для купівлі ними землі.

Світова економічна криза з великою силою насунулась на Чилі. Виплавка міді у 1932 р. скоротилася з 320 тис. тонн до 103 тис. тонн у 1929 р. Експорт Чилі у 1932 р., порівняно з 1929 р., скоротився у 8 разів, а імпорт – у 7,5 разів.

Фінансова криза спонукала уряд до припинення виплат за іноземними позиками. Кількість безробітних досягла в 1932 р. 350 тис. ос. (із 4 млн населення Чилі). Зниження зарплати промислових робітників досягло 40 %.

На чисельних мітингах робітників звучали вимоги відставки диктатора Ібаньєса. Диктатор був змушений відмовитися від влади і втік в Аргентину. У грудні 1931 р. президентом став Х. Монтеро. Однак це не зменшило політичної напруги. 23 серпня 1931 р. в Чилі почався загальний страйк. Відбулися заворушення в армії, на флоті. На кораблях у порту Кокімбо були підняті червоні прапори, обрані матроські комітети. У повстанні взяло участь понад 10 тис. моряків. Урядові сили жорстоко придушили повстання. 20 осіб було розстріляно, 10 тис. ос. було віддано до суду, сотні учасників повстання засуджено до каторжних робіт або до ув'язнення.

4 червня 1932 р. почалося повстання воєнного гарнізону столиці. Повсталіх солдатів підтримали робітники, дрібна міська буржуазія, студенти. Уряд Монтеро пішов у відставку. Владу в Чилі захопили Девіла і Грове. У країні почалися масові демонстрації, під час яких демонстранти вимагали ліквідувати американську селітряну компанію «Косач». 12 червня 1932 р. Девіла був змушений вийти зі складу уряду.

Новий уряд Чилі очолив Грове. Він проголосив Чилі «соціалістичною» республікою. Він обіцяв амністію політв'язням, встановити контроль над зовнішньою і внутрішньою торгівлею, ліквідувати американську селітряну компанію «Косач», звільнити орендарів від старої заборгованості, забезпечити

населення продуктами харчування та інше. Однак нічого із передвиборної програми Грове не виконував.

З 4 до 16 червня 1932 р. в столиці Чилі Сантьяго за пропозицією Компартії було створено 11 рад робітничих депутатів, які існували поряд з хунтою. «Соціалістичний» уряд Грове проіснував 2 тижні і був повалений реакційними силами. Ради були розігнані, робітничі організації піддавались репресіям.

На президентських виборах у жовтні 1932 р. перемогу здобув А. Алесандрі. Він відмовився ліквідовувати американську селітряну компанію «Косач», а лише дав їй нову назву «Ковенса» (Корпорація по продажу селітри і йоду). Підтримав А. Алесандрі і франкістів в Іспанії.

У квітні 1935 р. прихильники ідеї соціалізму утворили в Чилі Соціалістичну партію, яка виступала за проведення соціальних реформ у країні. У тому самому році був утворений Народний фронт на основі об'єднання всіх профспілкових організацій, Комуністичної, Демократичної і Радикальної партії. 25 жовтня 1938 р. на виборах президента перемогу здобув кандидат Народного фронту професор П. Серда. Це була перша перемога демократичних сил у Латинській Америці.

Уряд Народного фронту створив належні умови для зростання впливу профспілок, були відновлені демократичні права – право зборів, організацій, страйків та ін. Однак головне гасло Народного фронту: «Хліб, притулок, одяг!» так і не було здійснене. Заклики уряду до «примирення» і «співпраці» класів вносили елементи дезорганізації в робітничий рух. До того ж фашистські організації діяли в Чилі безперешкодно.

Однак перемога Народного фронту означала перемогу антифашистського демократичного руху в одній із великих країн Латинської Америки.

Куба

Після Першої світової війни посилювався процес проникнення капіталу США в цукрову, тютюнову промисловість Куби. На 1929 р. він досяг 1,5 млрд доларів. У 1921 р. почалось катастрофічне падіння виробництва цукру, що негативно вплинуло на економічне становище трудящих мас.

У політичному житті Куби фактично керував американський генерал Краудер. Враховуючи, що з 1917 р. на острові уже знаходились американські війська, можна сказати, що Куба фактично втратила свій суверенітет.

Опір з боку кубинців таким діям США був настільки сильний, що в лютому 1922 р. США відкликали з Куби генерала Краудера і свої війська.

З 1925 р. президентом Куби був Х. Мачадо, який встановив свою особисту диктатуру. Він був обраний за допомогою США, і тому всіляко сприяв проникненню американського капіталу на Кубу. Він ліквідував автономію Гаванського університету, заборонив профспілки, себе називав «Антильським

Муссоліні». А народ називав його «президентом 1 000 вбивств» через те, що вбивства журналістів, студентів, письменників, робітників за його правління стали звичайним явищем.

Державний борг Куби зріс у два рази. Економічне становище населення, особливо селян, різко погіршилось. У 1925 р. орендарі почали рух за поліпшення умов праці. Вони припинили висадку цукрової тростини, інколи спалювали свої посіви. Військо суворо придушило цей рух. Терор Х. Мачадо здійснював не тільки проти орендарів, але й інших верств населення. Уся Куба була озброєним табором.

У липні 1925 р. на Кубі Х. Мелья заснував Комуністичну партію, а на першому всекубинському з'їзді профспілок була створена Національна робітнича федерація Куби.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. важко відбилась на економіці Куби, яка цілком залежала від торгівлі зі США. Кубинський експорт скоротився у США більш як у три рази. У 1931 р. Х. Мачадо прийняв рішення про скорочення на 30 % виробництва цукру, щоб домогтися підвищення цін. Але сталося так, що і виробництво цукру скоротилося, і падіння цін не припинилося. Це ще більше загостило соціальну напругу.

У 1932 р. в країні з населенням у 4 млн ос. нараховувалось 800 тис. ос. безробітних. Економічні і політичні страйки, селянські заворушення, студентські і робітничі демонстрації стали повсякденним явищем.

1 серпня 1933 р. в Гавані була розстріляна масова патріотична демонстрація. 4 серпня на Кубі почався загальний страйк протесту під гаслами: «Геть Мачадо!», «Геть імперіалізм янки!». Селяни бралися за зброю і почали самовільно захоплювати землю латифундистів. Револьюційний рух проник і в армію. Солдати відмовлялися стріляти в робітників і селян. Стихійно почали виникати ради робітничо-селянських депутатів.

12 серпня 1933 р. офіцери з відома президента США Ф. Рузвельта примусили Х. Мачадо в присутності посла США зробити заяву про свою відпустку і виїхати з Куби на Багамські острови. Так впала диктатура Х. Мачадо.

Це був початок буржуазно-демократичної революції. Новий уряд Куби очолив Де Сеспедес. Студентський рух на цьому етапі революції висунув гасло: «Куба для кубинців!». Це був протест проти засилля США в економічному і політичному житті Куби. Уряд Сеспедеса повідомив про намір понизити зарплату сержантам і солдатам кубинської армії. Це викликало з їх боку рішучий протест.

4 вересня 1933 р. відбувся державний переворот, під час якого влада Де Сеспедеса була повалена. Сержант Ф. Батиста, один із керівників перевороту, отримав чин полковника і був призначений головнокомандувачем кубинської армії. До складу хунти він не увійшов.

10 вересня 1933 р. хунта передала владу тимчасовому уряду на чолі з президентом Мартіном. США відмовились визнати уряд Мартіна. У грудні 1933 – січні 1934 р. уряд Мартіна здійснив ряд прогресивних заходів по утвердженню національного суверенітету Куби, обмежив діяльність американських монополій, підвищив зарплату робітникам, здійснив часткову конфіскацію землі мачадистів.

Ці заходи посилили невдоволення з боку США. До берегів Куби була направлена американська військова ескадра з 30 кораблів. І лише масові протести кубинців проти таких дій США не дозволили їм здійснити висадку війська на острів. Єдине, що могли зробити США, – це ввести квоту на вивіз кубинського цукру у США. Це були економічні санкції проти уряду Мартіна.

Реальна влада на Кубі все більше переходила до Батисти. 14 січня 1935 р. Батиста змусив Мартіна піти у відставку. Новий уряд очолив Мендієта. Цей уряд США одразу ж визнали. Мендієта ввів на Кубі стан облоги, заборонив компартію. США на цей час уже мали на Кубі воєнно-морську базу в бухті Гуантанамо і сильні позиції в економіці острова.

Упродовж 1933–1935 рр. на Кубі велась активна страйкова боротьба робітників, селян. Апогеем страйкового руху був березневий страйк 77 тис. ос. Вони вимагали ліквідації воєнної диктатури і відновлення демократичних свобод. Цей страйк закінчився поразкою. Це і був кінець буржуазно-демократичної революції. Кубинська буржуазія і латифундисти спільно зі США зуміли зупинити розвиток революції на Кубі.

З 1933 р. до 1935 р. на Кубі змінилося 8 урядів. Фактичним диктатором Куби був Батиста, який спирався на 30-тисячну армію. У 1937 р. за ініціативою Компартії було створено Народно-революційний блок, до якого увійшли Компартія, профспілкові організації, селянські ліги. Батиста, враховуючи полівіння в Мексиці, політику «доброго сусіда» Ф. Рузвельта, був змушений відновити деякі демократичні свободи. Були легалізовані профспілкові організації, вийшла з підпілля Компартія Куби.

У листопаді 1939 р. відбулися вибори в Установчі збори Куби. На президентських виборах 1940 р. Батиста здобув перемогу і став президентом Куби. США заявили про свою підтримку Батисти.

Питання для самоконтролю

1. Чому полковника К. Ібаньєса називали «чилійським Муссоліні»?
2. Чи Батиста був обраний Президентом Куби в 1940 р.?

Тестові завдання

1. За участю президента якої країни пішов у відставку диктатор Мачадо на Кубі? а) Аргентини; б) Болівії; в) США; г) Канади.	2. Який уряд проголосив Чилі «Соціалістичною республікою»? а) уряд Грове; б) уряд Девіла; в) уряд Серда; г) уряд Алесандрі.
3. Скільки урядів змінилося на Кубі з 1933 р. до 1935 рр.? а) 6; б) 7; в) 8; г) 12.	4. У якому році в Чилі була створена Соціалістична партія? а) 1934 р.; б) 1935 р.; в) 1936 р.; г) 1937 р.

Модуль 3
Друга світова війна, США
та країни центральної й південної Європи в 1945–2025 рр.

ЛЕКЦІЯ 15
Друга світова війна 1939–1945 рр.

План лекції:

1. *Причини та характер Другої світової війни.*
2. *Окупація Німеччиною Польщі. Вступ СРСР у Другу світову війну.*
3. *Окупація Німеччиною Північної та Західної Європи.*
4. *Початок війни Німеччини проти СРСР.*
5. *Криза гітлерівського блоку та кроки зі зміцнення антигітлерівської коаліції держав у 1943 р.*
6. *Завершення звільнення радянської території в 1944 р.*
7. *Відкриття Другого фронту. Звільнення народів Західної Європи від німецьких окупантів.*
8. *Розгром і безумовна капітуляція Німеччини. Підсумки Другої світової війни.*

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): навч. посіб. Київ: Слово, 2013. 624 с.
3. Коріненко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Тернопіль: АСТОН, 2003. 384 с.
4. Шевелєва М. Друга світова війна – найкривавіший глобальний конфлікт. *Український інтерес*. 01.09.2024. URL: <https://uain.press/articles/druga-svitova-vijna-najkrivavishij-globalnij-konflikt-1075683> (дата звернення: 27.02.2024).
5. Друга світова війна на європейському континенті крізь призму реалій та ресентименту. *Institute of Democratization and Development*. 24.06.2020. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/druga-svitova-viina-na-jevropeiskomu-kontinenti-kriz-prizmu-realii-ta-resentimentu> (дата звернення: 27.02.2024).
6. Спецпроект порталу «Історична правда» – «Друга світова війна» / Українсько-Німецька Історична Комісія. *Історична правда*. 08.05.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/themes/ww2/> (дата звернення: 27.02.2024).
7. Війна і міф. Невідома Друга світова, 1939–1945 / І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович та ін.; Український інститут національної пам'яті. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 272 с.

8. Гоменюк І. Провісники Другої світової війни. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.

9. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: збірник наукових праць / за наук. ред.: Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: Арт Книга, 2015. 335 с.

10. Сучасні дискусії про Другу світову війну: збірник наук. ст. та виступів укр. і зарубіжних істориків / Г. Бекірова, К. Беркгоф, О. Будницький та ін.; упоряд.: Я. Грицак, П. Кендзьор, С. Турканик. Львів: ЗУКЦ, 2012. 224 с.

11. Спогади про Другу світову війну. Т. 1 / В. Черчилль; з англ. пер. П. Тарашук. Київ: Вид-во Жупанського, 2018. 496 с.

12. Спогади про Другу світову війну. Т. 2 / В. Черчилль; з англ. пер. П. Тарашук. Київ: Вид-во Жупанського, 2018. 552 с.

13. Зінченко Т. Порівняльна характеристика руху Опору в різних країнах. *Історія України*. 1999. № 17. С. 11–27.

14. Козакова О. Особливості генези польського руху Опору в умовах нацистського окупаційного режиму. *Історія в школі*. 2002. № 7. С. 14–19.

15. Козлітін В. Д. Друга світова війна 1939–1945 рр.: навч. посіб. Харків: РА, 2001. 336 с.

Зміст лекції

Друга світова війна назрівала протягом багатьох років. Причини її були складними й різними. Найважливіша з них – загострення суперечностей між державами, зокрема Німеччиною, Італією та Японією, з одного боку, і США, Англією і Францією – з іншого.

Точилася гостра боротьба за світове панування. Тому, незважаючи на глибокі суперечності, що розділяли європейські держави і соціалістичну країну СРСР, війна почалася не між ними, а всередині європейського світу.

Вступ СРСР у Другу світову війну змінив її політичний характер, зумовив переростання війни з боку сил, що протистояли гітлерівському блоку.

Війна Радянського Союзу 1941–1945 рр. проти фашистської Німеччини та її союзників – один з найважливіших етапів.

Період, що увійшов в історію людства як Друга світова війна, охоплює шість років – з вересня 1939 р. до вересня 1945 р.

Умовно історію війни можна поділити на п'ять етапів, кожен з яких має специфічні особливості:

- перший – з вересня 1939 р. до 22 червня 1941 р. (з дня нападу на Польщу до дня вступу у війну СРСР);
- другий – з 22 червня 1941 р. до листопада 1942 р., коли почався корінний перелом у війні;

- третій – з листопада 1942 р. до кінця 1943 р. (корінний перелом у війні, зумовлений перемогами Червоної Армії на Волзі й Курській дузі та військовими досягненнями США й Англії);
- четвертий – з кінця 1943 р. до 8 травня 1945 р. (безперервний наступ збройних сил антифашистської коаліції на всіх фронтах);
- п'ятий – з 9 травня 1945 р. до 2 вересня 1945 р. (від капітуляції Німеччини до капітуляції Японії).

Початок Другої світової війни. Напад Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. Англія і Франція оголосили війну Німеччині 3 вересня. Так почалася Друга світова війна, яка втягла у свою орбіту 61 державу, 80 % населення земної кулі. Вогненний смерч пронісся над величезними просторами Європи, Азії і Африки, захопив океанські простори, досягнувши берегів Нової Землі і Аляски на півночі, Курильських і Гавайських островів на сході, кордонів Єгипту, Індії та Австралії на півдні. У цій війні загинуло понад 50 млн ос., зокрема понад 27 млн радянських громадян. Лихо і страждання, які пережили люди, незмірні.

Німецька армія швидко захоплювала територію Польщі. Німеччина виставила проти неї 58 дивізій і 2 повітряні флоти (2 000 літаків), польська ж армія мала 37 піхотних дивізій і близько 400 літаків. Уряд Польщі 6 вересня, коли польська армія ще захищалася, евакуювався з Варшави, а 17 вересня втік до Румунії. Польська держава перестала існувати.

У зв'язку з нападом фашистської Німеччини на Польщу і швидким просуванням гітлерівських військ на схід радянський уряд провів у перших числах вересня 1939 р. великі військові збори в шести військових округах. Війська Київського та Білоруського округів були приведені у повну бойову готовність, і на цих напрямках створювались Український та Білоруський фронти.

Проте ці заходи були брудною політичною грою з боку радянського керівництва, оскільки ще 23 серпня 1939 р. у Москві нацистський і радянський міністри закордонних справ – **Й. Ріббентроп і В. Молотов** – підписали **договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом**, а також таємні додаткові протоколи, які були такими ж вагомими, як договір, і яким судилося на кілька десятиріч залишитися «таємними».

Якщо укладання радянським керівництвом пакту з потенційним агресором ще можна тлумачити як законну спробу хоча б на деякий час відтягнути війну, то по-іншому треба розцінювати таємні протоколи до пакту, де йшлося про задоволення територіальних претензій обох держав за рахунок сусідніх. Так, протокол передбачав розмежування між СРСР та Німеччиною в разі війни по лінії річок Нарев, Вісла, Сян, тобто територією Польщі з розтинанням Варшави.

Через пакт «Ріббентропа–Молотова» СРСР опинився у вкрай сумнівному становищі фактичного союзника воюючої Німеччини. Гітлерівський вермахт,

громлячи значно слабшу польську армію, стрімко наближався до західноукраїнських і західнобілоруських земель, які за щойно укладеними таємними протоколами мали бути під радянським контролем. Окремі німецькі частини вдерлися на територію Західної України і перебували на відстані лише 150 км від кордону СРСР.

У ніч на 17 вересня заступник наркома закордонних справ СРСР В. Потьомкін вручив польському послу В. Гжибовському ноту, що була підписана В. Молотовим. У ноті стверджувалося, що польська держава перестала існувати, а ця обставина несе загрозу безпеці СРСР. У ноті було сказано, що Червона Армія одержала наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і західної білорусі. Польський посол відмовився прийняти ноту і заявив рішучий протест. Тоді В. Потьомкін сказав: «Якщо немає польського уряду, то немає й польських дипломатів і немає пакту про ненапад», що був підписаний між СРСР і Польщею ще в липні 1932 р. Отже, з ранку 17 вересня 1939 р. на території Польщі в бойовій взаємодії з гітлерівським вермахтом почала діяти й Червона Армія.

Вступ Червоної Армії на територію Польщі був зустрінутий у цілому польським суспільством з болем та гіркотою і навіть викликав ворожу реакцію. Польська армія була так деморалізована, що майже не чинила опору, за винятком окремих невеликих зіткнень прикордонних військ і частин, що відходили. У полон було захоплено велику кількість рядового і офіцерського складу. Нездоланним було ставлення до радянських військ населення Західної України та Західної білорусі.

Частини Червоної Армії 22 вересня зайняли Львів. Того самого дня у Брест-Литовську на честь успішного завершення польської кампанії відбувся парад радянських та німецьких військ. Радянсько-німецькі відносини були підтверджені 28 вересня новим договором між цими країнами – договором про дружбу і кордон. Протягом 50 років факт укладення цього договору та його зміст становив одну з найбільших державних таємниць у СРСР.

У новому договорі СРСР з Німеччиною уточнювалась розмежувальна лінія між цими державами по території Польщі. Нова лінія кордону проходила по річках Тиса, Нарев, Буг, Вісла, Сян. Суто польські землі відійшли до Німеччини. За Радянським Союзом залишилися Західна Україна і західна білорусь. Договір формально підтверджував включення західноукраїнських та західнобілоруських земель до складу СРСР.

На Західній Україні 22 жовтня 1939 р. відбулися вибори до Українських Народних зборів. До них було обрано 1 484 депутатів, серед яких 415 робітників, 766 селян, 270 представників трудової інтелігенції. Народні збори, що відкрились у Львові 27 жовтня 1939 р., прийняли Декларацію про встановлення Радянської влади в Західній Україні та про возз'єднання її з УРСР.

Позачергова V сесія Верховної Ради СРСР 1 листопада 1939 р. ухвалила Закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. Позачергова III сесія Верховної Ради УРСР 15 листопада 1939 р. прийняла Західну Україну до складу УРСР.

До того ж виникли сприятливі умови для вирішення проблеми Бессарабії і Буковини, населених переважно українцями. Радянський уряд 26 червня 1940 р. зробив королівському уряду Румунії подання з вимогою повернути Радянському Союзу Бессарабію і Північну Буковину, насильно відторгнуті в 1918 р. Румунія погодилась. Частини Червоної Армії 28 червня 1940 р. перейшли річку Дністер, тобто СРСР тепер належали Північна Буковина і частина Бессарабії (Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти).

Верховна Рада Радянського Союзу 2 серпня 1940 р. прийняла закон про **включення до складу УРСР Північної Буковини**, а також Хотинського, Аккерманського і Ізмаїльського районів Бессарабії. У надзвичайно складній і суперечливій обстановці, що склалась наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. у західному регіоні України, відбулась подія історичної ваги – здійснилася споконвічна мрія українського народу про возз'єднання його земель у єдиному державному утворенні.

Внаслідок здійснення урядом СРСР згаданих акцій у складі Української РСР було утворено 8 нових областей: Львівську, Волинську, Рівненську, Дрогобицьку, Станіславську, Тернопільську, Ізмаїльську та Чернівецьку.

Населення Української РСР у 1940 р. після приєднання західноукраїнських земель збільшилося на 8,1 млн і на 1 червня 1941 р. у республіці проживало 41 657 тис. осіб, а територія України становила 560 тис. кв. км.

На першому етапі Другої світової війни, тобто з 1 вересня 1939 р. до 22 червня 1941 р., у Західній Європі події розгорталися сприятливо для Німеччини. Головні її супротивники – Англія та Франція – воювали за збереження своїх позицій. Але навесні 1940 р. вони не застосовували активних дій і в такий спосіб сприяли Німеччині у підготовці сильного удару.

Події перших чотирьох-п'яти місяців 1940 р. дістали в історії назву «дивовижної війни», коли формальний стан війни не підкріплявся діями. **«Дивовижна війна» закінчилася наступом німецьких військ у травні 1940 р. і капітуляцією Франції.** Французький уряд 10 червня втік зі столиці, а 14 червня 1940 р. німецькі війська без бою ввійшли в Париж, що катастрофічно загрожувало Англії.

У першій половині 1940 р. гітлерівська Німеччина володіла значною частиною Європейського континенту. У квітні капітулювали уряди Данії та Норвегії. Невдовзі Німеччина разом із союзною Італією захопила Балкани. Протягом усього 1940 р. і на початку 1941 р. європейські держави, що входили до гітлерівського табору, перебували у zenіті військової могутності.

Для нападу на СРСР був розроблений «План Барбароса». Згідно з цим планом Радянський Союз і його військові сили мали бути розгромлені в дуже стислі строки, за 1,5–2 місяці мала переможно закінчитися війна, знищивши радянську державу та поневоливши її народи.

Найважливішою подією першого періоду війни був розгром німецько-фашистських військ під Москвою. Контрнаступ Радянських Збройних Сил, внаслідок якого зазнав краху план «блискавичної війни», розвіяв міф про непереможність німецької армії. Перемога під Москвою прискорила створення антигітлерівської коаліції.

Треба зазначити, що після нападу фашистської Німеччини на СРСР, уже 12 липня 1941 р. було підписано **англо-радянську угоду про спільні дії проти Німеччини.** У серпні 1941 р. лідери США та Великої Британії підписали Атлантичну хартію, до якої згодом приєднався СРСР. 1 жовтня 1941 р. було підписано тристоронню угоду, за якою США і Велика Британія зобов'язувалися надавати СРСР матеріальну допомогу. Так поступово стала формуватися антифашистська, антигітлерівська коаліція, основу якої становило співробітництво трьох великих держав: Радянського Союзу, Великої Британії і США.

Особливе значення в процесі створення антигітлерівської коаліції мали події 1 січня 1942 р. Цього дня у Вашингтоні представники 26 держав, у тому числі США, СРСР, Англії, Китаю, Індії, Австралії, багатьох європейських країн підписали **Декларацію Об'єднаних Націй** про спільну боротьбу з країнами фашистського блоку.

Необхідно підкреслити, що процес створення антигітлерівської коаліції був непростим і завершився у травні–липні 1942 р. підписанням низки угод про війну проти країн фашистського блоку та про співробітництво і взаємну допомогу після війни.

1943 рік увійшов в історію як рік корінного перелому під час німецько-радянської війни і всієї Другої світової війни. Перемога радянських військ на Волзі стала початком цього перелому.

Контрнаступ Червоної Армії під Сталінградом розпочався 19 листопада 1942 р. Протягом чотирьох днів було оточено 22 ворожі дивізії, які нараховували 330 тис. солдатів і офіцерів. 2 лютого 1943 р. Червона Армія завершила розгром німецько-фашистського угруповання, захопивши в полон 91 тис. гітлерівців, у тому числі 2 500 офіцерів, 24 генерали на чолі з фельдмаршалом Паулюсом. Стратегічна ініціатива була вирвана з рук ворога і перейшла до радянських військ.

Розгром гітлерівців на Курській дузі та Дніпрі в 1943 р. завершив корінний перелом у перебігу війни й став початком осіннього наступу Червоної Армії. Перемога радянських військ на Волзі, подальші події, що розгорнулися

на радянсько-німецькому фронті, вплинули на весь перебіг Другої світової війни. Це було визнано всім світом. У 1943 р. корінний перелом відбувся не тільки на фронтах німецько-радянської війни, а й в роботі радянського тилу. Корінний перелом у перебігу війни характеризувався також новим, подальшим розмахом партизанського руху в тилу ворога.

Успіхи Червоної Армії активізували антифашистський рух в окупованих країнах і в самій Німеччині.

Тегеранська конференція трьох великих держав: СРСР, США і Англії (28 листопада – 1 грудня 1943 р.). Значення конференції полягало в тому, що вперше за час війни була погоджена стратегія трьох великих держав, визначені масштаби та терміни операцій. Рішення конференції зміцнили антигітлерівську коаліцію. Головним досягненням її стала спільна домовленість про відкриття західними союзниками другого фронту в Європі (вторгнення у Францію) в травні 1944 р.

У 1944 р. Радянський Союз вступив у завершальний етап німецько-радянської війни. Внаслідок вирішальних перемог Червоної Армії було повністю вигнано німецьких окупантів з радянської землі і бойові дії були перенесені в інші країни. Були виведені з війни всі союзники Німеччини: Румунія, Болгарія, Фінляндія, Угорщина. Червона Армія почала визволення Польщі, Чехословаччини, Югославії, Норвегії та інших країн.

Одна з найважливіших і актуальних проблем міжнародних відносин періоду Другої світової війни – **проблема відкриття другого фронту в Європі.**

Радянсько-німецький фронт залишався головним фронтом Другої світової війни навіть після висадки військ союзників у північній Франції, на узбережжі Нормандії, 6 червня 1944 р. (операція «Оверлорд»).

Кримська (Ялтинська) конференція голів урядів трьох держав антигітлерівської коаліції – Сталіна, Рузвельта і Черчілля – тривала з 4 до 11 лютого 1945 р.

Навесні 1945 р. радянські війська вийшли на підступи до Берліна. Кінець квітня і перші дні травня 1945 р. – час рішучого штурму німецької столиці. 2 травня берлінський гарнізон капітулював, а 8 травня гітлерівське командування підписало акт про беззастережну капітуляцію Німеччини. Визвольна місія Червоної Армії була завершена 8 травня за європейським часом і 9 травня за радянським 1945 р. у Празі.

24 червня 1945 р. у Москві на Червоній Площі відбувся Парад Перемоги, що ознаменував перемогу радянського народу та його Збройних Сил над гітлерівською Німеччиною у німецько-радянській війні.

З 17 липня по 2 серпня 1945 р. зібралася **Потсдамська конференція** – остання конференція трьох союзних держав у період Другої світової війни.

Перемога над гітлерівською Німеччиною, мілітаристською Японією та їхніми союзниками у Другій світовій війні була досягнута спільними зусиллями держав антигітлерівської коаліції, учасників антифашистського підпілля, Руху Опору, всіх волелюбних народів. Об'єднання зусиль, спільна боротьба з нацизмом та фашизмом – небувалий до цього прецедент єднання держав із різними соціально-політичними системами.

Насамперед треба підкреслити той факт, що напад гітлерівської Німеччини на СРСР призвів до корінної зміни воєнно-політичної обстановки, співвідношення сил і перспектив перебігу та наслідків Другої світової війни.

Питання для самоконтролю

1. Чому німецько-радянська війна є складовою частиною Другої світової війни?

Тестові завдання

1. Радянсько-німецький договір про дружбу та кордон, що закріпив завойовані землі у складі СРСР і Німеччини, був підписаний між обома країнами: а) 17 вересня 1939 р.; б) 24 вересня 1939 р.; в) 28 вересня 1939 р.; г) 30 вересня 1939 р.	2. Перемир'я між Францією та Німеччиною у Комп'єнському лісі було підписано: а) 17 червня 1940 р.; б) 22 червня 1940 р.; в) 25 червня 1940 р.; г) 27 червня 1940 р.
3. Гітлерівська операція вторгнення на Британські острови, що розпочалася у 1940 р., називалася: а) «Морський лев»; б) «Зелена карта»; в) «Барбаросса»; г) правильної відповіді немає.	4. План Маршалла – це: а) план американського генерала Маршалла, який передбачав розміщення біля кордонів СРСР військових баз; б) плани американського Генштабу з нанесення атомних ударів по Радянському Союзу; в) плани американського держсекретаря зі здійснення економічної допомоги країнам Європи для повоєнної відбудови.
5. Другий фронт у Європі був відкритий: а) 1 грудня 1943 р.; б) 6 червня 1944 р.; в) 10 грудня 1944 р.	6. Виберіть одну з причин катастрофічних невдач Червоної Армії у перший місяць війни: а) чисельна перевага німецької армії у силах та засобах ведення війни;

г) 18 квітня 1944 р.	б) масові репресії проти командного складу напередодні війни; в) активна підтримка німецького наступу населенням західних районів СРСР.
7. Позначте варіанти відповідей, що називають події Другої світової війни, які відбулися впродовж 1942 р.: а) відкриття англо-американськими військами «другого фронту» на території Франції; б) здійснення японськими військами нападу на військово-морську базу США в Перл-Харборі; в) захоплення німецькими військами території Кримського півострова; г) підписання СРСР, США, Великою Британією, Китаєм та іншими країнами світу Декларації Об'єднаних Націй; д) завершення англійською армією розгрому італійсько-німецьких військ у битві біля Ель-Аламейна; е) завершення Червоною армією розгрому німецьких військ у Сталінградській битві.	8. Назвіть, коли відбулася Сталінградська битва: а) 5 липня – 23 серпня 1943 р.; б) 17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р.; в) 28 червня – 3 вересня 1942 р.; г) 23 червня 1942 – 5 березня 1943 р.
9. США 6 та 9 серпня 1945 р. скинули атомні бомби на японські міста: а) Кіото і Нагоя; б) Кагосіма і Осака; в) Нагоя і Кавасакі; г) Хіросіма і Нагасакі.	10. Однією з основних причин поразки Німеччини та Японії у Другій світовій війні була: а) авантюризм планів досягнення світового панування; б) відсутність переваги на морі у держав-агресорів; в) некомпетентне командування військами країн агресивного блоку; г) слабкість економіки країн агресивного блоку.

ЛЕКЦІЯ 16

США в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Наслідки війни для США.
2. Гаррі Трумен – американський президент.
3. Дуайт Ейзенхауер на чолі держави.
4. США в 1960–1980-ті рр.
5. Внутрішня і зовнішня політика Білла Клінтона.
6. Виклики США в 2000-х рр.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Буглай Н. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – початок ХХІ ст.): навч.-метод. посіб. Миколаїв: Вид-во А. В. Румянцева, 2018. 278 с.
3. Бурачок Л. В. Новітня історія країн Західної Європи і Америки: метод. посіб. для студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019. 95 с.
4. Гончаренко А. Формування зовнішньополітичного курсу президента США Дж. Ф. Кеннеді щодо КНР (січень–жовтень 1961 р.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2021. № 36. С. 53–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Siaj_2021_36_8 (дата звернення: 28.03.2024).
5. Годлевський М. Силові і несилкові засоби в зовнішній політиці США в 1950–1960-х рр. *Американська історія та політика*. 2016. № 1. С. 168–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_1_25 (дата звернення: 28.03.2024).
6. Пронь С. Стиль управління президента Джона Кеннеді: бажані уроки для сучасної України. *Американська історія та політика*. 2016. № 2. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_14 (дата звернення: 28.03.2024).
7. Колеснікова К. А. Створення «Доктрини Ніксона» та її вплив на зовнішньополітичний курс США наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*. Луцьк, 2016. Вип. № 13(338). С. 111–116.
8. Петраускас О. Історичний контекст анти дискримінаційного законодавства США за часів президентства Дж. Кеннеді та Л. Джонсона. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 10–11. С. 403–417. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2015_10-11_31 (дата звернення: 28.03.2024).

9. «У мене є мрія...». 50 років промові Мартіна Лютера Кінга. *Історична правда*. 28.08.2013. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2013/08/28/135388/> (дата звернення: 28.03.2024).

10. Бабич Д. Основні напрями протестів молодіжного руху 60-х рр. XX ст. в Сполучених Штатах Америки. *Юридичний вісник*. 2021. № 2(59). URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/download/15592/22839> (дата звернення: 28.03.2024).

11. Галюк В. Рональд Рейган як приклад харизматичного лідера. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2019. Вип. 13. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/download/5754/6048/> (дата звернення: 28.03.2024).

12. Панченко Ю. Неоконсерватизм та зовнішня політика президента Р. Рейгана. *Американська історія та політика*. 2016. № 6. С. 22–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_5 (дата звернення: 28.03.2024).

13. Манн Р. В., Баранов Г. О. Аналіз історичних аспектів розвитку неоконсерватизму (на прикладі рейганоміки). *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. Вип. 57. С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2020_57_4 (дата звернення: 28.03.2024).

Зміст лекції

Наслідки війни для США. На відміну від інших західних держав, США не лише не зазнали в Другій світовій війні тяжких втрат, але навпаки, **отримали величезні переваги**. США досягли грандіозної економічної і військової могутності. За 5 років війни прибутки американських монополій склали 70 млрд дол. США зайняли домінуючі позиції у світовому капіталістичному господарстві і домоглися безумовних переваг над основними конкурентами.

Після війни американці володіли приблизно половиною запасів золота несоціалістичного світу, а з 1944 р. американський долар замінив англійський фунт у ролі основної міжнародної валюти. Економічну гегемонію Америки ще більше посилювало те, що вона виробляла майже половину світової промислової продукції.

У 1945 р. збройні сили США нараховували 12 млн ос., 114 авіаносців, приблизно 3 тис. важких бомбардувальників. Влітку 1945 р. після успішного випробування атомного заряду США стали першою ядерною державою. Результат неухильно зростаючої економічної та військової могутності США – посилення їх політичних позицій у світі.

Гарі Трумен – американський президент

Після смерті 12 квітня 1945 р. Франкліна Рузвельта, який 12 років був президентом США, вирішення усіх проблем лягло на віцепрезидента Гаррі Тру-

мена. У 1948 р. Трумен був обраний президентом США. У внутрішній політиці адміністрації Трумена було значною мірою **продовжено традиції «нового курсу» Рузвельта.**

Щоб уникнути соціальних потрясінь, що могли виникнути внаслідок демобілізації армії (армія була скорочена до 1,5 млн ос. в 1947 р.), був прийнятий закон, що отримав назву Солдатського білля про права, який надавав демобілізованим пільги у сфері освіти, в отриманні кредитів на будівництво житла і відкриття свого бізнесу. Значна увага приділялася конверсії військової промисловості – переходу її на мирне виробництво. Хоч президентом був і демократ, у Конгресі США більшість належала республіканцям, які прийняли низку законів право-консервативного характеру.

Особливо помітним був **закон Тафта–Хартлі 1947 р.** про трудові відносини в промисловості, який значно обмежував право профспілок на страйки, а в державному секторі вони взагалі заборонялися. Найбільш яскравим прикладом наступу правих на рубежі 40–50-х рр. став маккартизм. Сенатор Джозеф Маккарті у 1950 р. виступив із заявою про засилля комуністичних елементів у державному апараті. Владні структури, а потім керівництво установ, фірм та організацій почали масові перевірки працівників «на лояльність». Під підозрою опинилися всі ліві організації, зокрема Компартія США.

Внаслідок діяльності комісії Конгресу з розслідування антиамериканської діяльності та аналогічних комісій у штатах, тисячі громадян лівих поглядів втратили роботу і зазнали дискримінації. У 1954 р. сенатори засудили екстремістську діяльність Маккарті.

У зовнішній політиці діяльність адміністрації Трумена була підпорядкована «холодній війні»; у 1947 р. проголошена доктрина стримування можливої агресії з боку СРСР; **протидія комуністичним силам у Європі – «доктрина Трумена»;** створено НАТО (1949); реалізація програми реконструкції європейських економік – план Маршалла (1948–1952); участь у Корейській війні (1950–1953).

Дуайт Ейзенхауер на чолі держави

На президентських виборах у 1952 р. переміг Дуайт Ейзенхауер – колишній генерал, колишній головнокомандувач об'єднаних сил союзників у Другій світовій війні. Після 20-річної перерви республіканець зайняв Білий дім на 8 років (у 1956 р. він знову був переобраний).

Ейзенхауер, продовжуючи загалом попередній економічний курс, все ж пом'якшив повне державне регулювання економікою, зокрема були скорочені податки, скасований контроль над цінами і зарплатами тощо. Проте адміністрація, спираючись на зміцнілу економіку, запроваджувала соціальні програми за рахунок федерального бюджету: здійснювалися плани шосейного, житлового

і шкільного будівництва, розширювалася система медичного страхування і соціального забезпечення.

Роки правління Ейзенхауера увійшли в історію США як повоєнне процвітання, помітно зростав рівень життя населення (звичними стали телевізори, холодильники, кондиціонери).

Адміністрація Ейзенхауера в липні 1953 р. припинила війну в Кореї, але зовнішня політика США у цей період відзначалася ще більшою антикомуністичною спрямованістю, аніж у його попередника. Велику роль у цьому відігравав держсекретар адміністрації Джон Фостер Даллес. Конфронтація США з СРСР на всіх можливих напрямках, виготовлення водневої бомби (1952), міжконтинентальної балістичної ракети (1955) спричинило загострення міжнародної обстановки.

У 1957 р. після Суецької кризи 1956 р. була проголошена **«доктрина Ейзенхауера» – програма силового і економічного втручання США на Близькому Сході**. У 1959 р. були започатковані серйозні зміни в політиці США щодо СРСР. Вперше в історії США відвідав з офіційним візитом радянський керівник М. С. Хрущов.

Сполучені Штати у 60–80-х рр.

У 1960 р. на президентських виборах перемогу здобув сенатор-демократ Джон Кеннеді. Його перемога привела до активізації реформаторської діяльності, названої програмою «нових рубежів». Це була програма стимулювання економічного зростання завдяки значним капіталовкладенням у науково-технічний прогрес, освіту, в підвищення кваліфікації робочої сили, зростання рівня зайнятості населення. Підвищення економічного, наукового, технологічного потенціалу країни, зростання добробуту населення повинні були вивести США на «нові рубежі» як лідера вільного світу. Кеннеді запропонував космічну програму «Аполлон», метою якої було висадження американців на Місяць; ця мета була досягнута в 1969 р.

У зовнішній політиці Кеннеді виявив готовність йти на компроміси з СРСР, що було сприйнято М. Хрущовим як слабкість. Це призвело до гострого американсько-радянського протистояння на Кубі в 1962 р. Мирне розв'язання Карибської кризи сприяло підписанню Вашингтоном Московського договору про заборону випробувань ядерної зброї у трьох сферах.

22 листопада 1963 р. Кеннеді під час візиту в м. Даллас (штат Техас) було вбито. Віцепрезидент **Ліндон Джонсон** приступив до виконання обов'язків президента. Джонсон поставив завдання побудувати «велике суспільство». Головним у цьому була програма «боротьби з бідністю». Були здійснені заходи з професійної підготовки молоді, яка не мала змоги вчитися чи працювати, професійної перепідготовки дорослих безробітних. Велика увага приділялася

заходам боротьби зі злиденністю у сільських районах. Приблизно 40 % федерального бюджету було виділено на соціальні проблеми.

У 60-ті рр. небаченого розмаху досяг рух за громадянську рівноправність. У 1963 р. у Вашингтоні була проведена 230-тисячна демонстрація за расову рівноправність. Цей рух збігається з піднесенням молодіжного, студентського руху, направленного проти цінностей суспільства споживання. Боротьба за перебудову і демократизацію системи освіти переросла в рух проти В'єтнамської війни.

Прагнення США захистити уряд Південного В'єтнаму від зовнішньої та внутрішньої комуністичної загрози призвело країну до втягнення з 1964 р. в широкомасштабну агресію в Індокитаї. Так, 60-ті рр. стали часом широкого суспільно-політичного піднесення. Обстановка в країні була надзвичайно напруженою. Відбулася серія політичних вбивств. У 1968 р. були вбиті лідер руху проти расової дискримінації Мартін Лютер Кінг, сенатор Роберт Кеннеді.

Невдоволення політикою демократів привели до перемоги на президентських виборах республіканця **Річарда Ніксона**. Військово-політичні невдачі США у В'єтнамі та пов'язана з ними активізація антивоєнного руху наприкінці 60-х рр. примусили адміністрацію Ніксона оголосити про поетапне виведення американських військ із Індокитаю. Але повільність цього процесу в поєднанні з посиленням бомбардувань із повітря спричинили до зростання антивоєнної активності, зокрема масових акцій громадської непокори. **У січні 1973 р. в Парижі США підписали угоду про припинення війни у В'єтнамі.**

Після першого **візиту Ніксона в Москву у травні 1972 р.** і підписання важливих радянсько-американських договорів (особливо щодо обмеження стратегічних озброєнь) розпочався процес розрядки напруженості у відносинах між США і СРСР. Внутрішнє життя США ускладнювалося економічними кризами, спричиненими надмірними витратами на війну і розвиток НТР. Найгострішою була паливно-енергетична криза 1974–1975 рр., викликана стрибком цін на нафту в 1974 р.

У червні 1972 р. під час передвиборної кампанії до штаб-квартири Демократичної партії в готель «Вотергейт» проникли політичні конкуренти з Республіканської партії, щоб встановити апаратуру для підслуховування. Вони були викриті й арештовані, виник **«Вотергейтський скандал»**. Внаслідок розслідування президент Р. Ніксон змушений був у 1974 р. піти у відставку. Його місце зайняв віцепрезидент Джеральд Форд. Престиж Республіканської партії упав, і на президентських виборах 1976 р. перемогу здобув демократ **Джиммі Картер**.

Адміністрація Картера у внутрішній політиці намагалася подолати енергетичну кризу першої половини 70-х рр. Незважаючи на значні зусилля у боротьбі

з інфляцією, економічний стан країни на межі 70–80-х рр. погіршився: зростав дефіцит федерального бюджету, збільшувалося безробіття. У 1980 р. в США виникла чергова економічна криза. У внутрішньополітичному житті США активізувалися праві неоконсервативні сили.

Найприкметнішою рисою діяльності Картера стала політика захисту прав людини у світі. Незважаючи на продовження діалогу між США і СРСР (у червні 1979 р. був підписаний другий договір про обмеження стратегічних озброєнь – ОСО-2), відносини між ними погіршувалися; особливого загострення вони набули після того, як у грудні 1979 р. Москва направила в Афганістан свої збройні сили. Вашингтон відмовився від ратифікації ОСО-2, згорнув двосторонні відносини, бойкотував Олімпійські ігри в Москві влітку 1980 р.

Критичне ставлення американців до економічної політики адміністрації Картера, до провалів у сфері зовнішньої політики (як слабкість США розглядалася неспроможність адміністрації звільнити американських дипломатів, захоплених у 1979 р. у Тегерані як заручників) привело до перемоги на президентських виборах 1980 р. республіканця **Рональда Рейгана** (в 1984 р. переобраний на другий термін).

Внутрішня політика адміністрації Рейгана будувалася на переконанні, що нація буде процвітати, коли приватний сектор економіки буде звільнений від надмірного державного контролю і втручання. Збільшення витрат американців на споживання, заощадження та інвестиції Рейган намагався досягти шляхом значного скорочення податків на прибуток. Одночасно суттєво зменшувалися соціальні витрати, вводилися нові пільги для підприємців. Спочатку безробіття зросло майже вдвічі, але інфляція була зупинена, а з 1983 р. розпочалося економічне піднесення країни; з 1982 р. до 1987 р. в американській економіці було створено 13 млн нових робітничих місць. Одночасно адміністрація здійснила найбільшу для мирного часу програму переозброєння.

З 1980 р. до 1986 р. військовий бюджет США зріс на 50 %. У 1986 р. розпочалася робота над створенням протиракетної оборони США з елементами космічного базування («Стратегічна оборонна ініціатива» – СОІ). Антикомуністична риторика в дусі 50-х рр. супроводжувалася загостренням протистояння з СРСР у різних регіонах світу. Проте Рейган виявився достатньо гнучким політиком, щоб сісти за стіл переговорів із радянським лідером Михайлом Горбачовим у 1985 р. і відкрити нову сторінку в американсько-радянських відносинах, що врешті-решт привело до завершення «холодної війни».

Найбільш значними стали угоди США з СРСР у грудні 1987 р. про ліквідацію ракет середнього та меншого радіуса дії і домовленість про подальше обмеження стратегічних озброєнь. У 1988 р. президентом був обраний **Джордж Буш**, який 8 років до цього займав посаду віцепрезидента. Буш загалом

продовжив внутрішню і зовнішню політику свого попередника. США і СРСР підписали в 1989 р. Угоду про знищення і невиробництво хімічної зброї, в 1990 р. – Договір про безпеку і співробітництво в Європі, в 1991 р. – Договір про скорочення стратегічних озброєнь.

США і СРСР координували свою зовнішню політику в подоланні агресії Іраку проти Кувейту в 1990–1991 рр. Попри зовнішньополітичні успіхи, республіканська адміністрація зазнала критики через економічний спад та інші внутрішні проблеми і на президентських виборах 1992 р. зазнала поразки.

Внутрішня і зовнішня політика Білла Клінтона

Економічна програма Клінтона будувалася на зменшенні урядових витрат (скороченні бюджетної заборгованості країни), збільшенні податків на прибутки заможних людей за умови збереження рівня податків на середній клас. Намагання адміністрації Клінтона зберегти витрати на освіту, охорону здоров'я, охорону оточуючого середовища та інші соціальні сфери наштовхуються на опір республіканців у Конгресі, які голосують проти підвищення податків на монополії, збільшення витрат на соціальні потреби. Ситуація ще більш ускладнилася, коли в 1994 р. внаслідок проміжних виборів у сенаті і палаті представників Конгресу більшість здобули республіканці.

Але всупереч розходженням між демократами і республіканцями щодо шляхів досягнення економічної стабілізації, економіка США у другій половині 90-х рр. розвивається. За даними Міжнародного інституту розвитку управління (Швейцарія), США протягом 1993–1997 рр. мали найбільш конкурентоспроможну економіку.

Темпи зростання економіки США випереджали темпи країн «великої сімки», бюджетний дефіцит зменшився з 290 млрд дол. до 107 млрд, безробіття зменшилося до 4,8 % в 1997 р., за період з 1993 до 1997 р. було створено понад 12 млн нових робочих місць. Для зміцнення своїх позицій в економічному суперництві з об'єднаною Європою США уклали угоду про утворення Північноатлантичної зони вільної торгівлі (НАФТА) з Канадою і Мексикою (набула чинності в 1995 р.).

Зовнішньополітична діяльність адміністрації Клінтона пройшла складну еволюцію пристосування до нової міжнародної ситуації, викликаній поразкою СРСР у «холодній війні» та його розпадом. Пріоритетне значення у зовнішній політиці надається збереженню лідерства США у світі, збереженню вигідної для Заходу геополітичної карти Європи, збереженню НАТО як гаранта європейської безпеки. Америка усе ще радикально не скоротила свій військовий бюджет і утримує свої військові бази в різних регіонах Європи та Азії, пояснюючи це можливим відродженням російського імперіалізму.

У 1994 р. Клінтон виступив ініціатором програми «Партнерство заради миру», що пропонувало співробітництво, а в майбутньому і членство в НАТО

колишнім країнам «соціалістичної співдружності», насамперед Польщі, Угорщині, Чехії. Це викликало ускладнення між США і росією, яка рішуче виступила проти розширення НАТО на Схід. Адміністрація Клінтона розгорнула широку миротворчу діяльність на Близькому Сході, втрутилася в боснійську кризу, підтримавши Хорватію і змусивши боснійських мусульман та сербів погодитися з запропонованим мирним планом, нормалізувала відносини з В'єтнамом, Китаєм.

Одночасно адміністрація здійснює односторонні, переважно силові, акції проти небажаних їм політичних режимів і окремих політиків. Наприклад, Вашингтон наклав санкції на неамериканські компанії, що підтримують ділові відносини з Кубою, Іраном, Лівією; узяв на себе санкціонування ООН право карати Ірак, завдавши по його території ракетні удари (останній раз у вересні 1996 р.). Це свідчить, що зі зникненням опозиції наддержави в особі СРСР у правлячих колах США посилюються неоглобалістські настрої.

У 2001–2009 рр. на чолі США **Джордж Вокер Буш**. Він був одним з найпопулярніших та не популярних президентів в історії США водночас. Отримав найвищі оцінки та підняття авторитету після теракту 11 вересня 2001 р. та в боротьбі проти тероризму, але водночас мав найнижчі оцінки під час фінансової кризи 2007–2008 рр. Президентство Джорджа Буша оцінюється як нижче середнього, хоча публічна та наукова підтримка його президентства виросла після того, як він пішов з посту президента.

2009–2017 рр. **президентом США було обрано Барака Обаму**. За майже чотирирічне перебування Обами у Білому домі економіка країни покращилась, однак не настільки, наскільки сподівались американські виборці. За президентства Обами було заборонено депортувати іммігрантів-нелегалів, реформовано сферу охорони здоров'я, виділено 787 млрд доларів для порятунку економіки та підтримки американських автовиробників «Дженерал Моторс» та «Крайслер». За наказом Обами, було проведено спецоперацію, в якій у Пакистані було знищено терориста № 1 – Осаму Бен Ладена, якого звинувачують в організації терактів 2001 р. Президент Обама завершив війну в Іраку, почав виведення військ з Афганістану та уклав новий договір про нерозповсюдження ядерної зброї з росією. Він став першим чорношкірим американським президентом та першим главою держави, який підтримував одностатеві шлюби.

Дональд Трамп здобув вперше перемогу у 2017 р. Трамп скасував захист навколишнього середовища, спрямований на боротьбу з антропогенними змінами клімату. Він закінчив План «Чиста енергетика», відмовившись від Паризької угоди про пом'якшення кліматичних змін та закликав отримати субсидії для збільшення видобутку викопного палива, називаючи техногенну зміну клімату передумовою. Трамп не зміг своїми зусиллями скасувати Закон про до-

ступну допомогу, але підписав законодавство про усунення індивідуального мандата. Він ухвалив часткове скасування Закону Додда–Френка, який раніше накладав більш жорсткі обмеження на банки після фінансової кризи 2008 р. і вийшов із Транстихоокеанського партнерства. Трамп підписав Закон про зниження податків на прибуток та роботу у 2017 р., який постійно знижував податки на прибуток підприємств та нерухомість і тимчасово знижував більшість індивідуальних ставок податку на прибуток. Він запровадив тарифи на імпорт сталі й алюмінію та інших товарів, спричинивши відплату з Канади, Мексики та Європейського Союзу та торгову війну з Китаєм.

У зовнішній політиці Трамп діяв за принципом «Америка насамперед», і це дало змогу США демонструвати більш односторонні американські дії, нехтуючи порадами та підтримкою багатьох традиційних союзників, одночасно наближаючи США до інших, як-от Саудівська Аравія та Ізраїль. Адміністрація Трампа погодилася продати зброю за 110 млрд дол. Саудівській Аравії, визнала Єрусалим столицею Ізраїлю, вилучила США з Іранської угоди і видала суперечливе розпорядження про відмову у в'їзді в США громадянам з кількох мусульманських держав, країн більшості. Його адміністрація вивела американські війська з півночі Сирії, давши змогу Туреччині атакувати американських курдів. Адміністрація Трампа в односторонньому порядку вирішила провести переговори з Північною Кореєю. Попит Трампа на федеральне фінансування прикордонної стіни між США та Мексикою призвів до шаутдану уряду в 2018–2019 рр. (найдовшого в історії Америки) і після цього оголошення Трампом національної надзвичайної ситуації щодо південного кордону США. Він завершив програму «Відкладені дії щодо прибуття дітей» (DACA). Адміністрація Трампа застосовувала політику «нульової толерантності» щодо затримання сімей, які в'їжджають до США на кордон між США та Мексикою, і суперечливо відокремлювала батьків від своїх дітей, внаслідок чого виникає національний та міжнародний протест.

Джо Байден (2021–2025). На самому початку президентства було підписано низку указів, якими скасувалися найпринциповіші рішення попередника. Зокрема, Байден розпорядився повернути США до Паризької кліматичної угоди 2015 р., скасував заборону на в'їзд до США громадянам деяких країн із мусульманським населенням, зупинив будівництво прикордонної стіни на кордоні з Мексикою, скасував будівництво нафтопроводу Keystone XL. Після вторгнення росії в Україну у 2022 р. ухвалив рішення знову ввести санкції проти «Північного потоку-2», а в травні 2022 р. підписав Закон про ленд-ліз для допомоги Україні. Збільшив податки та підтримав середній клас, підписав найбільший в історії США пакет із захисту від зміни клімату, законодавчо підтримав зрівняння прав ЛГБТК+ людей та встановив заборону на торгівлю напівпровідниками з росією та Китаєм.

Виклики перед США під час другого строку Дональда Трампа. Продовження курсу «Америка понад усе» та спроба врегулювання російсько-української війни.

Питання для самоконтролю

1. Робота з таблицею.

Президент, роки перебування при владі	Партійна приналежність	Зовнішньополітична доктрина
Г. Трумен (1945–1952)	Демократ	«Стримування комунізму»
Д. Ейзенхауер (1953–1960)	Республіканець	«Відкидання комунізму» «Масова відплата» «Заповнювання вакууму»
Дж. Кеннеді (1961–1963)	Демократ	«Гнучке реагування», «Союз заради прогресу», створення Корпусу миру
Л. Джонсон (1963–1968)	Демократ	«Гнучке реагування»
Р. Ніксон (1969–1974)	Республіканець	«Гуамська доктрина» (країна, що зазнала комуністичної агресії, отримує американську допомогу, але надає живу силу), «Розрядка», «Атлантична єдність»
Дж. Форд (1974–1976)	Республіканець	«Розрядка», «Атлантична єдність»
Дж. Картер (1977–1980)	Демократ	«Доктрина пріоритету моральних цінностей», «Швидке реагування»
Р. Рейган (1981–1988)	Республіканець	«Залякування», «Пряме протиборство», СОІ «Зоряні війни»
Дж. Буш (1989–1992)	Республіканець	«Стримування і залякування»
Б. Клінтон (1993–2000)	Демократ	«Світове лідерство»
Дж. Буш-молодший (2001–2009)	Республіканець	«Доктрина справедливої самооборони»
Б. Обама (2009–2017)	Демократ	
Д. Трамп (2017–2021)	Республіканець	
Д. Байден (2021–2025)	Демократ	

Тестові завдання

1. Доктрина Ейзенхауера проголошує: а) будь-яка країна може запросити економічну або військову допомогу у США, якщо вона зазнає воєнної агресії з боку іншої держави; б) будь-яка країна має уникати воєн та не втягувати у них сусідів та друзів;	2. Дата Карибської кризи: а) жовтень 1962 р.; б) листопад 1962 р.; в) грудень 1962 р.; г) січень 1963 р.
--	--

в) будь-яка країна має конституційно контролювати військових; г) будь-яка країна перебуває в прямій залежності від благополуччя фінансової сфери.	
3. Програма «Зоряних воєн» – це: а) короткострокова програма США зі створення глобальної системи протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь; б) середньострокова програма США зі створення глобальної системи протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь; в) довгострокова програма США зі створення глобальної системи протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь.	4. Історіографи називають багаторічні відносини М. Тетчер і Р. Рейгана «політичним шлюбом», що тривав з першої зустрічі політиків у Лондоні 1975 р. Їй було 50, а йому 65. Вона була лідером партії в опозиції, а він – колишнім губернатором штату Каліфорнія. Хто є великобританським партнером Дональда Трампа нині?
5. «За величезні зусилля зі зміцнення міжнародної дипломатії і співпраці між народами» Бараку Обамі було присуджено Нобелівську премію. У якому році це відбулося: а) 2007 р.; б) 2008 р.; в) 2009 р.; г) 2010 р.	6. У роки якого президента США економіка країни була найбільш конкурентною: а) Обами; б) Трампа; в) Клінтона; г) Байдена.

ЛЕКЦІЯ 17

Велика Британія в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Велика Британія в 1945–1990-х рр.
2. Правління Тоні Блера.
3. Правління Бориса Джонсона, вихід Великої Британії з Європейського Союзу.
4. Сучасні виклики перед Великою Британією.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Буглай Н. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – початок ХХІ ст.): навч.-метод. посіб. Миколаїв: Вид-во А. В. Румянцева, 2018. 278 с.
3. Бурачок Л. В. Новітня історія країн Західної Європи і Америки: метод. посіб. для студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019. 95 с.
4. Литвинова Я. Чому Маргарет Тетчер досі викликає в британців і любов, і ненависть. *BBC News Україна*. 12.02.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47206352> (дата звернення: 14.07.2024).
5. Веллер Б., Хант А. Усе, що треба знати про «брекзит». *BBC News Україна*. 21.06.2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160621_uk_eu_referendum_az (дата звернення: 14.07.2024).
6. Чорна М. В. «Особливі відносини» Великої Британії та США за правління лейбористських урядів (1997–2010 рр.): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.02. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. 202 с.

Зміст лекції

Економічні й політичні позиції Великої Британії у світі внаслідок Другої світової війни виявилися значно підірваними. Розпад колоніальної системи в повоєнний період призвів до того, що Велика Британія перестала бути центром величезної імперії, в якій не так давно проживала четверта частина людства. У війні Велика Британія зазнала суттєвих економічних втрат. Однак післявоєнна відбудова йшла доволі швидко.

Уже в 1947 р. Велика Британія досягла довоєнного рівня виробництва. У повоєнний період при владі у Великій Британії по чергово знаходилися Лейбористська та Консервативна партії. Незважаючи на великий авторитет Консервативної партії Вінстона Черчилля, на парламентських виборах у липні 1945 р. його партія зазнала поразки.

До влади прийшла Лейбористська партія. Прем'єр-міністром став К. Еттлі. Новий уряд здійснив важливі економічні реформи, зокрема націоналізацію ключових галузей економіки. Було передано державі Англійський банк, вугільну, газову, металургійну промисловість, електроенергетику, залізницю – приблизно 20 % промислових потужностей країни. Лейбористи здійснювали також програму соціальних реформ: скасування законів проти профспілок, розширення безкоштовної системи охорони здоров'я та розширення житлового будівництва. У сфері зовнішньої політики лейбористи повністю поділяли побоювання відносно радянської загрози, що були висловлені Черчиллем у Фултоні. **У 1949 р.**

Велика Британія стала членом НАТО, перед цим – у 1947 р. – надала незалежність Індії.

Реформи лейбористів не привели до поліпшення економічного становища: в країні непомірно зросли державні витрати і різко збільшився дефіцит бюджету. На позачергових парламентських виборах 1951 р. консерватори здобули перемогу. Прем'єр-міністром знову став **В. Черчилль**, який був при владі до 1955 р. З наступних консервативних прем'єрів найпомітнішою фігурою вважався Гарольд Макміллан, який очолював кабінет у 1957–1963 рр. Консерватори зберегли систему соціального забезпечення і медичного обслуговування, але денационалізували сталеварну промисловість і транспорт. У 1952 р. Велика Британія придбала за допомогою американців ядерну зброю. **У 1952 р. помер король Георг VII, королевою стала його дочка Єлизавета II.**

Консерватори прагнули зберегти вплив Англії у світі. У 1956 р. Англія разом з Францією та Ізраїлем зробили спробу силою повернути контроль над Суецьким каналом, що був націоналізований Єгиптом. Після Суецької кризи розпад англійської колоніальної системи різко прискорився.

Консерваторів після 13-річного правління у 1964 р. змінив лейбористський уряд Гарольда Вільсона. У 1970 р. до влади прийшов консервативний уряд на чолі з Едвардом Хітом. У 1974–1979 рр. країною правив уряд лейбористів, прем'єр-міністром якого був спочатку Г. Вільсон, а після його відставки в 1976 р. – Джеймс Каллаган. Повернення до влади лейбористів привело до відновлення націоналізації, встановлення контролю за квартплатою, цінами, соціальними виплатами. Велика Британія не підтримала ідеї створення «Спільного ринку» й не брала участі в його заснуванні (1957), але вже на початку 60-х рр. почала домагатися вступу в нього.

1 січня 1973 р. Велика Британія стала членом Європейського Економічного Співтовариства. Однак економічні труднощі у 70-ті рр. поглибилися, зростало безробіття, посилилася інфляція, зменшилися темпи економічного розвитку. З кінця 60-х рр. загострилася й проблема Північної Ірландії (Ольстера), де почались міжобщинні зіткнення католиків та протестантів. Католики-ірландці виступають за возз'єднання Ольстера з Ірландією, а протестанти, котрі стали селитися там ще з часів О. Кромвеля, – за нерозривні зв'язки Північної Ірландії з Англією. До того ж ірландці-католики – це одна третина всіх жителів, найбільш знедолена частина населення Ольстера і в політичному, і в соціальному плані.

В умовах загострення соціально-економічних проблем Англії серед консерваторів посилився вплив прихильників приватного підприємництва і обмеження державного втручання в економіку, їх представник – **Маргарет Тетчер** – стала в 1975 р. лідером партії. На парламентських виборах 1979 р. перемогла Консервативна партія.

Тетчер стала прем'єр-міністром і залишалася на цій посаді 11 років. Основним напрямом її внутрішньої політики стало надання максимальної свободи приватному підприємництву. Для цього були здійснені рішучі кроки щодо скорочення державного регулювання економіки.

Уряд приступив до систематичного скорочення національного сектору економіки. До приватного бізнесу поверталися підприємства нафтової, авіакосмічної, суднобудівної та інших галузей промисловості. Суттєво були скорочені податки на прибуток, знижені державні видатки завдяки скороченню соціальних програм, скороченню відомчого апарату. Одночасно вводилося більш жорстке трудове законодавство, обмежувалося право профспілок на проведення страйків. Під час страйку 180 тис. шахтарів, що тривав з березня 1984 р. до березня 1985 р., уряд виявив твердість і на жодні поступки шахтарям не пішов (не випадково М. Тетчер отримала у пресі прізвисько «Залізна леді»).

Заходи уряду в перші роки погіршили економічне становище Великої Британії, загострили соціальну та політичну ситуацію в країні. Однак **з 1985 р. почалося економічне піднесення, яке тривало до 1990 р.** Різко знизилися темпи інфляції, почало скорочуватися безробіття (з 3,3 млн у 1985 р. до 1,6 млн у 1990 р.). Швидкими темпами здійснювалася денаціоналізація державних підприємств у формі продажу невеликих пакетів акцій серед значної частини населення. До 1990 р. була приватизована 21 державна компанія, 9 млн англійців стали акціонерами, 2/3 сімей – власниками будинків і квартир. У зовнішній політиці консерватори підтримали жорстку антирадянську політику США.

Президент США Рейган і Тетчер встановили тісні партнерські відносини на основі спеціальної відданості консерватизму й антикомунізму. Тетчер твердо і послідовно відстоювала інтереси Великої Британії в ЄС.

У 1982 р. Велика Британія вступила в конфлікт з Аргентиною через Фолклендські острови. Аргентина захопила ці острови, що входили до Співдружності (там проживало 2 тис. англійців). Англійська ескадра блокувала острови і за допомогою десанту англійці змусили аргентинські війська капітулювати. У конфлікті загинула понад 1 тис. осіб. Успішна операція за тисячі миль від Англії піднесла авторитет Тетчер у країні та за її межами.

Успіхи, досягнуті в оздоровленні економіки та фінансів, зміцнювали позиції Консервативної партії й уряду. Ліві сили (лейбористи, ліберали, соціал-ліберальні демократи) не змогли знайти відповідь на виклик М. Тетчер і не змогли пристосуватися до реальностей сучасної доби.

У 1990 р. Тетчер пішла у відставку з посади лідера партії та прем'єр-міністра, її замінив соратник по партії Джон Мейджор, який в економічній політиці дотримувався курсу, взятого урядом Тетчер. На початку 90-х рр. економічне становище Великої Британії погіршилося, сповільнилися темпи зростання виробництва.

Популярність консерваторів починає падати, чому сприяло зростання податків, а також приватизація королівської пошти, на що не зважилась навіть М. Тетчер. Уряд консерваторів не зміг ліквідувати багатьох суспільних суперечностей. Йому не вдалося усунути прірву між багатими і бідними, вирішити проблему у сфері освіти та науки, подолати сепаратистські течії в Шотландії, Уельсі, вирішити проблему Ольстеру тощо.

На парламентських виборах у травні 1997 р. перемогу здобула Лейбористська партія на чолі з Ентоні (Тоні) Блером. Уряд Т. Блера проголосив курс на підйом національної економіки, утримання інфляції, незмінність протягом п'яти років розміру прибуткового податку, стримування безробіття. Лейбористи пообіцяли не здійснювати подальшу націоналізацію, не закривати лікарні тощо. Основна ставка зроблена на поліпшення системи освіти і створення 250 тис. нових робочих місць для молодих безробітних.

Після розпаду СРСР Велика Британія визнала нові незалежні держави. Зокрема, прем'єр-міністр Джон Мейджор своїм листом від 31 грудня 1991 р. визнав Україну. 10 січня 1992 р. відбувся обмін нотами про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Великою Британією.

10 лютого 1993 р. у Лондоні під час візиту Президента Л. Кравчука підписано договір між двома країнами про принципи відносин і співробітництва. Незважаючи на незначний рівень торговельно-економічних відносин, українсько-англійські політико-дипломатичні контакти доволі активні. Про це свідчать і візит Президента Л. Кучми у Велику Британію 1995 р., і візит прем'єр-міністра Дж. Мейджора в Україну 1996 р. Уряд Е. Блера активізував «східну політику»: розширилися політико-дипломатичні відносини Великої Британії з росією, Україною та іншими країнами Східної Європи.

Вихід Британії зі складу Європейського Союзу супроводжувався величезною суспільною увагою як британського суспільства, так і європейського загалом. Широку суспільну та медійну увагу отримали складні переговори британського уряду з керівництвом ЄС щодо умов виходу, а особливо щодо подальшого статусу британсько-ірландського кордону та перспектив подальшого існування Єдиного міграційного простору.

Британія довго відкладала вихід з ЄС через суперечки щодо умов подальшої співпраці та самого виходу з ЄС. У липні 2019 р. прем'єр-міністр Британії Борис Джонсон запевнив, що виведе країну з ЄС до 31 жовтня за будь-яких обставин, але цього так і не сталося.

31 січня 2020 р. о 23:00 за місцевим часом (GMT) Велика Британія покинула Європейський Союз.

У 2022 р. англійська королева Єлизавета II помирає і на англійському престолі з цього часу Чарльз III.

Нині перед Великою Британією стоїть завдання – реалізувати стратегічну концепцію «глобальної Британії». Вона з’явилася після виходу країни з ЄС і показує прагнення бути активнішим гравцем на міжнародній арені.

Питання для самоконтролю

1. Чому Борису Джонсону не вдалося вивести Велику Британію зі складу Європейського Союзу?

2. Документи британського уряду часів прем’єр-міністра Тоні Блера (на посаді 1997–2007 рр.) показують, що Україна ще на початку президенства Володимира Путіна застерігала західних партнерів про небезпеку світогляду, що утверджувався тоді в Кремлі. Чому?

Тестові завдання

1. Вінстон Черчилль провів Велику Британію через війну, а Маргарет Тетчер через: а) зміну соціальної сфери; б) зміну економіки; в) зміну демографії; г) зміну культурної сфери.	2. Брекзїт – це: а) плебісцит; б) референдум; в) опитування; г) голосування.
3. Економічне піднесення Великої Британії тривало: а) з 1975 р. до 1983 р.; б) з 1985 р. до 1990 р.; в) з 1991 р. до 1994 р.; г) з 2002 р. до 2008 р.	4. Проблема Ольстеру або «Лихоліття» – це: а) конфлікт на етнічно-політичному ґрунті, який відбувався головним чином у Північній Ірландії, але також поширився й на решту Великої Британії, Республіку Ірландію та континентальну Європу, триваючи з кінця 1960-х аж до підписання Белфастської угоди 1998 р. («Страсноп’ятничної угоди»); б) найдовший європейський конфлікт; в) знищення кордону між двома Ірландіями.

ЛЕКЦІЯ 18

Франція в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Співвідношення політичних сил після визволення.
2. Четверта республіка. Політична боротьба 40–50-х рр.
3. П'ята Республіка. Внутрішня політика Шарля де Голля.
4. Травневі події 1968 р.
5. Президентство Ф. Міттерана та Ж. Ширака.
6. Виклики перед Францією в 2000-х рр.

Література

1. Авраменко В. Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 167–174. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/avramenko_evolutsia.pdf (дата звернення: 27.02.2024).
2. Бернацька І. Внутрішня політика Франції (1981–1995 рр.). *Архів електронних ресурсів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2018. С. 104–105. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11062/1/1Bernats%27ka.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).
3. Швець В. Криза Четвертою Республіки у Франції та прихід до влади Шарля Де Голля. *МГО «Незалежна асоціація молоді»*. Наукові конференції / грудень 2013 р. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/912> (дата звернення: 27.02.2024).
4. Кочубей Л. Напівпрезидентська республіка сучасної Франції: шлях до авторитаризму чи демократії? *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 164–173. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kochubei_napivprezidentska.pdf (дата звернення: 27.02.2024).
5. Шарль де Голль. Великий француз! *Фан Б. Шарль де Голль* / пер. з фр. З. Борисюк. Київ: Ніка-Центр; Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2020. 200 с. URL: <http://fontawesomexyz.xyz/>
6. Жулковська Г. «Червоний травень» 1968 р. Відставка Шарля Де Голля. *Студентський науковий вісник*. 2005. Вип. № 10. С. 24–27. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22250/1/7_Zhulkovs%CA%B9ka.pdf (дата звернення: 27.02.2024).

Зміст лекції

З усіх західних держав антигітлерівської коаліції Франції в роки війни довелося пережити найбільші потрясіння. За 4 роки окупації на значній території

країни було зруйновано 210 тис. будинків, пошкоджено 253 тис. селянських господарств, 195 000 промислових підприємств, з ладу виведено 2/3 транспортних засобів. Вартість франка, порівняно з довоєнною, зменшилась у 6 разів. Більше 100 тис. дрібних промислових і торгових підприємств збанкрутували. У країні нараховувалося понад 600 тис. безробітних. Процвітала спекуляція. Чорний ринок, на якому ціни в 10–20 разів перевищували державні, поглинав величезну кількість продукції. У 1945 р. обсяг промислового виробництва становив 38 %, а сільського господарства – 60 % рівня 1938 р. Значно послабшали позиції Франції в колоніях.

Після визволення у Франції склалася нова політична ситуація. Колишні політичні сили, які уособлювали Третю республіку, були скомпрометовані через їх капітуляцію перед нацистами. На політичну арену вийшли нові суспільно-політичні об'єднання. Впливовою силою став Союз деґоллівців. Найбільшими політичними партіями стали Французька комуністична партія (ФКП), яка в 1945 р. нараховувала 800 тис. ос., Французька соціалістична партія (ФСП), у 1946 р. – 350 тис. ос.

Відновили свою діяльність радикали і праві довоєнні партії. Вони прагнули зберегти конституцію Третьої республіки. ФКП і ФСП виступали за проведення націоналізації промисловості, намагалися залучити виборців обіцянками поліпшення життя.

Ще восени 1944 р. Франція вступила в новий період своєї історії. Він триватиме до кінця 1946 р., до прийняття нової конституції, й називатиметься Тимчасовим режимом. 9 вересня 1944 р. генерал Шарль де Голль сформував новий коаліційний Тимчасовий уряд, до якого увійшли учасники руху Опору. Вся повнота влади була фактично зосереджена в руках голови Тимчасового уряду генерала Ш. де Голля.

Шарль де Голль (1890–1970) – один з найбільших політичних і державних діячів Франції, народився 22.11.1890 у м. Лілль. Його батько викладав філософію і літературу в паризькому коледжі єзуїтів. Батьки своїх п'ятьох дітей виховували в дусі католицизму і патріотизму. У 1901 р. де Голль розпочав навчання в коледжі, а в 1909 р. вступив до військового училища Сен-Сир. У званні молодшого лейтенанта закінчив Сен-Сир із відмінною атестацією. Продовжив освіту у Вищій військовій школі в Парижі. Учасник Першої світової війни, яку закінчив у званні капітана. Після завершення навчання в 1925 р. переходить на роботу до кабінету маршала Петена. У 1937 р. йому присвоюють звання полковника й призначають командиром танкового полку в місті Мец. У 1940 р. надають звання бригадного генерала та призначають заступником військового міністра. Під час Другої світової війни де Голль у Лондоні заснував патріотичну організацію «Вільна Франція» (з 1942 р. «Франція, що повстала»), яка увійшла до антигітлерівської коаліції.

У 1944–1946 рр. – голова Тимчасового уряду Франції. З 1947 р. керував діяльністю заснованої ним політичної партії «Об'єднання французького народу» (ОФН). У 1958 р. глава уряду Франції. 21 грудня 1958 р. обраний президентом Французької Республіки. У 1965 р. переобраний на повторний термін. Після поразки на референдумі 28 квітня 1969 р. добровільно пішов у відставку. Помер 9 листопада 1970 р.

Тимчасовий уряд прагнув поліпшити економічне становище країни. У 1944–1945 рр. було націоналізовано низку вугільних шахт, заводи авіаційних компаній, автомобільної фірми «Рено», окремі значні фірми, підприємства енергетики, морський транспорт. Французький банк і чотири найбільші кредитні банки. Збільшувалася зарплата робітникам і службовцям, пенсії ветеранам війни, скасовувалися податки на зарплату малооплачуваних робітників. Колабораціоністи (особи, які співпрацювали з нацистами) виганялися з державного апарату. Корінне населення колоній допускалося до адміністративних посад у себе на батьківщині; деякі його представники могли обиратися до французького парламенту.

Дії Тимчасового уряду де Голля в 1944–1946 рр. сприяли відродженню французької держави в нових історичних умовах.

Однією з першочергових проблем повоєнної Франції було питання про новий конституційний устрій Франції. Його мали вирішити Установчі збори, вибори до яких було призначено на 21 жовтня 1945 р. Одночасно в країні проходив референдум, який мав на меті визначити статус і повноваження майбутнього парламенту, а також виявити ставлення до політичної системи Третьої республіки. Референдум відкинув ідею повернення до Третьої республіки.

13 листопада 1945 р. Установчі збори знову обрали генерала де Голля главою Тимчасового уряду. У грудні уряд представив на обговорення бюджет на 1946 р. Депутати-соціалісти запропонували скоротити на 20 % військові витрати. Їх підтримали комуністи. Генерал рішуче протестував. Він був переконаний у нездатності коаліційного уряду впоратися з труднощами економічного й міжнародного порядку, які очікували країну. 20 січня 1946 р. він зробив заяву про відставку. Главою уряду було призначено соціаліста Ф. Гуена. До уряду увійшли 7 соціалістів, 6 комуністів, 6 католиків. У Франції розпочався період правління трипартійного блоку.

«Народно-республіканський рух» спільно з іншими партіями Установчих зборів розробили проєкт, який був прийнятий Установчими зборами у вересні 1946 р. як новий проєкт конституції. Його було схвалено внаслідок референдуму, що відбувся 13 жовтня. Відповідно до нової конституції Франція проголошувалася парламентською республікою. У конституції були записані демократичні й соціальні права народу: право на працю, відпочинок, освіту, на створення

профспілкових об'єднань, на страйк. У міжнародних відносинах конституція передбачала відмову від загарбницьких війн, від політики насильницької колонізації.

За новою конституцією парламент поділявся на дві палати – Національні збори і Раду республіки. В руках першої палати була, власне кажучи, зосереджена уся влада. Вона приймала закони і контролювала діяльність уряду. Президентів республіки, якого обирали на 7 років, надавалися другорядні функції. 24 грудня 1946 р. нова конституція набула чинності.

10 листопада 1946 р. у Франції відбулися вибори до Національних зборів. Перший уряд, сформований на основі конституції 1946 р., очолив представник правого крила ФСП Поль Рамадье. Найважливіші посади обійняли народні республіканці, соціалісти й комуністи. Уряд Рамадье вперше після визволення країни включив до свого складу також радикалів і правих («незалежних»). 16 січня 1947 р. відбулися вибори президента Французької республіки. Ним став правий соціаліст Венсан Оріоль. Так розпочала своє існування Четверта республіка.

Четвертій республіці дісталася дуже складна економічна «спадщина». Першому урядові на чолі з соціалістом Полем Рамадье були потрібні великі капіталовкладення для поживлення економіки. За умови їх дефіциту уряд Четвертої республіки провадив політику «програмування економічного розвитку», що передбачало надання кредитів, податкових пільг, державних замовлень тощо. Щодо приватного капіталу програмування мало рекомендативний характер. Як наслідок – прискорилися темпи економічного розвитку країни. У 1948 р. промисловість перевершила довоєнний рівень, а 1958 р. випуск промислової продукції зріс у 2,5 рази, порівняно з довоєнним рівнем. У сільському господарстві цього рівня було досягнуто в 1950 р. Вже у 1947 р. уряд схвалив перший план модернізації і реконструкції економіки, а з 1954 р. – другий. Виникли нові галузі промисловості: атомна, електронна, хімічна, нафтодобувна й нафтопереробна.

У складній економічній обстановці загострилася політична боротьба в країні. У травні 1947 р. міністрів-комуністів вивели зі складу уряду, оскільки ФКП узяла курс на дестабілізацію становища в країні, вимагала відставки уряду, організовувала політичні страйки. Страйковий рух переріс до кінця 1947 р. у загальний страйк. Соціалісти за цих умов порвали з комуністами і перейшли до табору МРП і радикалів. 22 листопада 1947 р. було сформовано уряд Робера Шумана, який складався в основному з членів МРП і соціалістів. Цей уряд став відомий як блок партій «третьої сили», який існував до 1951 р.

У квітні 1947 р. з ініціативи де Голля виникла нова партія «Об'єднання французького народу» (РПФ). Генерал кинув виклик Четвертій республіці, вирішивши стати на шлях відкритої боротьби за втілення в життя своїх ідей.

РПФ не мало програми – її заміняли «ударні ідеї». Головна полягала у вимозі скасування конституції 1946 р. і встановленні сильної, незалежної від партій виконавчої влади країни.

Блок партій «третьої сили» значно змінив зовнішню політику країни. У березні 1948 р. Франція виступила з ініціативою утворення Західного Союзу, до якого виявили бажання увійти Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. Вони домовилися про співробітництво в економічних, соціальних, культурних сферах і надання взаємної військової підтримки. У 1948 р. Франція приєдналася до «плану Маршалла». Завдяки зовнішнім позикам і кредитам за «планом Маршалла» у період з 1946 до 1958 рр. країна одержала 12 млрд дол. У червні 1949 р. Франція стала членом НАТО. У квітні 1951 р. Франція, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург і ФРН уклали договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Утворення цього об'єднання зміцнило міжнародні позиції Франції, сприяло налагодженню торгового, економічного, культурного співробітництва. У 1957 р. у Римі було підписано угоду про перетворення Об'єднання вугілля і сталі на «Загальний ринок».

Проте політична боротьба в країні не вщухала.

У 1951–1956 рр. у Франції при владі були правоцентристські уряди (МРП, радикали, «незалежні»). Всього за час існування Четвертої республіки змінилося 25 кабінетів міністрів.

У 1952 р. Франція підписала договір про Європейську оборонну спільноту, фактично йшлося про створення «Європейської армії». Цей договір наштовхнувся у Франції на сильну протидію політичних сил.

Країна виявилася розколотою. У травні 1953 р. генерал де Голль заявив про відхід від політичної діяльності і про фактичну ліквідацію РПФ. 12 листопада 1953 р. він привселюдно виступив проти «Європейської армії», оскільки вважав, що ЄС позбавить Францію армії, а відтак – незалежності, послабить її зв'язки з колоніями і відкриє шлях до німецької гегемонії в Європі.

Боротьба навколо ратифікації договору про ЄС стає дуже напруженою. 30 серпня 1954 р. на засіданні Національних зборів Франції договір про ЄС було відхилено, тому коли під керівництвом Фронту національного звільнення (ФНЗ) Алжиру в цій країні в 1954 р. розпочалося повстання проти французької влади, уряд узяв курс на його придушення. Командування армії було незадоволене урядовою політикою. З одного боку, всі кабінети дотримувалися курсу на придушення національно-визвольного руху алжирців, а з іншого – за спиною армії вели секретні переговори з ФНЗ. Серед армійської верхівки міцнішало переконання, що уряд нездатний розв'язати «алжирське питання». Війна в Алжирі стала центральною внутрішньополітичною проблемою Франції, вона побила всі «рекорди» жорстокості й буквально спустошила казну. Французьке

суспільство розкололося. Одні вимагали покласти край війні, інші наполягали на її продовженні. В Алжирі йшла відкрита підготовка до військового заворушення, уряд же виявився неспроможним гарантувати збереження демократії. І тоді вирішили закликати «найзнаменитішого з французів» – генерала Шарля де Голля, який самотньо жив майже усі ці роки у своєму замиському будинку. Він влаштовував майже всіх. Ультраколоністи були впевнені, що де Голль збереже Алжир французьким, інші сподівалися, що він врятує Францію.

У травні 1958 р., коли криза в Алжирі досягла апогею, генерал передав до друку декларацію, в якій говорилося, що він готовий узяти на себе владу в разі надання йому особливих повноважень.

1 червня 1958 р. більшість Національних зборів затвердила де Голля главою уряду. 2 червня де Голль одержав надзвичайні повноваження і розпустив Національні збори. Четверта Республіка назавжди пішла в історію.

Нова конституція Франції, прийнята 28 вересня 1958 р., значно звузила повноваження парламенту і значно розширила права президента. Глава держави практично одержав можливість одноосібно визначати внутрішню і зовнішню політику країни. Він призначав прем'єр-міністра і міністрів без утвердження парламентом, мав право розпускати Національні збори. Президент, який обирався на сім років загальним голосуванням, наділявся повноваженнями глави держави, глави виконавчої влади і головнокомандуючого збройними силами. Він затверджував закони, які приймав парламент, але міг видавати і власні декрети, які не потребували затвердження парламентом. 21 грудня 1958 р. президентом Французької республіки було обрано Шарля де Голля, прем'єр-міністром став М. Дебре (1959–1962).

Оцінюючи створення П'ятої республіки, демократичні сили Франції вважали, що це «режим особистої влади» генерала де Голля. Прихильники генерала створили нову політичну партію «Союз на захист нової республіки» (ЮНР). ЮНР провела в парламент 188 своїх представників, домігшись перемоги над іншими партіями. Головною проблемою П'ятої республіки залишалася проблема Алжиру. Де Голль бачив своє завдання у відновленні величі Франції. Вона уявлялася йому могутньою державою, яка провадить незалежну політику.

Колоніалізм був перешкодою на шляху до вирішення цього завдання. 1960 р. де Голль надав незалежність 14 африканським колоніям. З Алжиром було складніше, але генерал діяв рішуче і пішов на конфронтацію з ультраколоністами, хоча вони й сприяли його приходу до влади. Ультра створили «Тамну збройну організацію» (ТЗО) і розпочали відкритий терор проти прихильників незалежності Алжиру; декілька замахів було організовано і на де Голля. Але президент спирався на підтримку більшості французів. У 1962 р. було підписано угоду з Тимчасовим урядом Алжиру. Франція надала Алжиру незалежність і попросилась із колоніальною імперією.

Режим П'ятої республіки вирізнявся посиленням втручання держави у сферу економіки і соціальних відносин. За допомогою державних законів, субсидій та інших пільг швидкими темпами розвивалися нові галузі, пов'язані з науково-технічним прогресом, – атомна і ракетна, виробництво ЕОМ, радіоелектроніка. Було здійснено докорінну реконструкцію металообробної, хімічної, авіаційної промисловості. Зросло виробництво товарів масового споживання (автомобілів, холодильників, телевізорів). Посилювалися заходи зі стабілізації фінансової системи. Було проведено девальвацію франка, внаслідок чого курс іноземних валют відносно французької зріс на 17,55 %, випущено акції внутрішньої позики. У 60-ті рр. практично зник зовнішньоторговельний дефіцит.

У зовнішній політиці де Голль мав на меті три основні завдання: відродити велич Франції, зміцнити її незалежність і самостійність, послабити вплив США в Європі. Негативно ставлячись до комуністичного режиму, він пішов на зближення з СРСР, щоб створити противагу США. У 1966 р. президент заявив про вихід Франції з військової організації НАТО за умови збереження участі в політичних структурах Північно-Атлантичного блоку. Де Голль приділяв першорядну увагу модернізації збройних сил, їх оснащенню сучасною зброєю. Франція створила атомну бомбу, атомні підводні човни, балістичні ракети. Президент заперечував проти перетворення ЄС на національну організацію й наполягав на створенні «Європи батьківщин», виступав проти прийняття до ЄС Великої Британії, вважаючи її провідником впливу США в Європі. Здійснюючи курс на зближення з ФРН, він залишався принциповим і послідовним противником неофашистських і реваншистських тенденцій.

За роки правління де Голля виробництво значно зросло, тоді як реальна заробітна плата зростала повільніше. У зв'язку з перебудовою промисловості збільшилася кількість безробітних. Постійно зростали податки. До 1968 р. усі категорії населення були незадоволені соціально-економічною політикою уряду. У травні-червні 1968 р. політична криза в країні вилилася в гостру сутичку робітничого класу, демократичних сил із силами урядових військ. Початок подіям поклали студентські виступи. За 60-ті рр. чисельність студентів збільшилася до 600 тис. Система вищої освіти перестала задовольняти частину студентства – приблизно половина студентів були змушені поєднувати навчання з працею. Ті, хто одержував диплом про вищу освіту, не мали гарантій працевлаштування. Така ситуація сприяла зростанню популярності серед студентів лівацьких угруповань. Їх лідери зривали заняття, влаштовували сутички з поліцією, закликали до повалення уряду. У травні 1968 р. у відповідь на погрозу виключення декількох «ліваків», студенти в Парижі оголосили страйк і зайняли Сорбонну. Університетська влада викликала поліцію, розпочалися арешти. У відповідь у столиці й інших містах розгорнулися масові студентські демонстрації. У Парижі, в Латинському кварталі, студенти розбирали бруківку, валили

дерева, споруджували барикади. 13 травня на знак солідарності зі студентами в Парижі відбулася потужна демонстрація. Водночас розпочався страйк протесту, який переріс у загальний страйк. Більшість підприємств і банків припинили роботу. Робітники і службовці вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення соціального забезпечення. Незабаром до них приєдналися селяни. За декілька днів загальна кількість страйкарів досягла 10 млн ос. Під час виступів лунали заклики до повалення уряду й встановлення комуністичної диктатури.

Прем'єр-міністр Ж. Помпиду вирішив піти на поступки. Він розпочав переговори з профспілками і підприємцями. Але становище залишалося напруженим. 30 травня де Голль виступив із промовою по радіо і телебаченню, в якій стверджував, що над Францією нависла погроза комуністичної диктатури, і оголосив про розпуск Національних зборів. Того самого дня у Парижі відбулася маніфестація на знак солідарності з де Голлем.

Переговори Помпиду завершилися підписанням «Гренельських угод». Було значно підвищено заробітну плату, збільшено допомогу у зв'язку з безробіттям. Страйковий рух до середини червня майже вщух. 30 червня відбулися вибори до Національних зборів. Голлістська партія одержала майже 300 мандатів, здобувши абсолютну більшість.

Президент включив до складу уряду лівих голлістів, які ще за часів РПФ виступали з проєктом соціально-економічних реформ. Генерал вирішив здійснити ці реформи. Першим кроком став законопроект, відповідно до якого в країні урізалися права місцевого самоврядування та позбавлявся законодавчих функцій Сенат. Де Голль заявив, що винесе проєкт на загальний референдум і у разі його відхилення піде у відставку. Проєкт був явно невдалим. На референдумі 27 квітня 1969 р. 52 % виборців відхилили проєкт. Де Голль склав повноваження. На виборах, які відбулися в червні 1969 р., президентом було обрано Ж. Помпиду.

Діяльність нового президента П'ятої республіки розпочалася за складних умов. Соціально-політична криза 1968–1969 рр. наклала глибокий відбиток на всі сторони громадського життя. Найбільш гострою проблемою, з якою зіткнувся новий уряд, були економічні труднощі. З вересня 1969 р. було прийнято план оздоровлення і відновлення економіки, що передбачав відновлення «рівноваги» в бюджеті, в галузі виробництва, споживання й торгового балансу. Уряд сподівався досягти цієї мети шляхом скорочення внутрішнього споживання, суворішої податкової політики, контролю над цінами. Також було прийнято оновлений закон про вищу освіту, у якому передбачалося деяке поліпшення організації університетів.

На президентських виборах 1974 р. (після смерті Ж. Помпиду) президентом було обрано послідовника де Голля Жискара д'Естена. Прем'єр-міністром став представник «Союзу демократів на захист Республіки» (ЮДР) Ж. Ширак.

Урядова програма передбачала створення «передового ліберального суспільства». Виконання цієї програми збіглося з початком світової енергетичної кризи. У 1975 р. скоротилося промислове й сільськогосподарське виробництво. Це призвело до падіння життєвого рівня населення. У 1976 р. уряд висунув план «жорсткої економії», який передбачав заморожування цін і обмеження зростання заробітної плати. Проте ці засоби виявилися малоефективними.

У міжнародних відносинах Франція проголосила курс на прискорення політичного об'єднання Європи, поліпшувалися відносини зі США, тривало співробітництво з СРСР.

15 травня 1981 р. Конституційна рада офіційно проголосила Ф. Міттерана новим, 21-м президентом Французької Республіки від часу її заснування.

Франсуа Моріс Адрієн Марі Міттеран (1916–1996) народився у провінційному містечку Жарнак у Південно-Західній Франції. Середню освіту одержав у привілейованому приватному католицькому коледжі-інтернаті. Вчився на юридичному факультеті Сорбонського університету. У 1938 р. був призваний до армії. У 1942 р. вступив на службу до Комісаріату у справах військовополонених петенського уряду у Віші. У 1943 р. створив підпільну патріотичну Національну спілку військовополонених. У 1946 р. висуває свою кандидатуру на виборах до Національних зборів від департаменту Ньєвр. У 1947 р. ввійшов до уряду як міністр у справах колишніх фронтовиків і жертв війни. У 1959 р. обраний мером Шато-Шинона, а в 1961 р. – генеральним радником кантону Монсош. У 1965–1968 рр. лідер Федерації демократичних і соціалістичних сил. У 1971–1981 рр. – перший секретар Французької соціалістичної партії. У 1981 р. обраний президентом Франції.

Президент прийняв рішення призначити дострокові парламентські вибори, оскільки більшість місць у Національних зборах належала правим партіям. Вибори відбулися 14 і 21 червня 1981 р. Більшість місць у Національних зборах одержала ФСП, її одразу ж охрестили «рожевою палатою». Уряд очолив П. Моруа.

На першому етапі Міттеран і його уряд доклали зусиль для забезпечення економічного підйому й збільшення зайнятості. За перші 3 роки їх діяльності було прийнято приблизно 20 законодавчих актів, спрямованих на поліпшення становища трудящих. Важливим заходом стала націоналізація, яка провадилася прискореними темпами. Але політика уряду не принесла бажаних результатів. У 1981 р. уряд вдався до політики «жорсткої економії». Було проведено девальвацію франка, оголошено про «заморожування» цін і заробітної плати, обмеження витрат бюджетних коштів. У 1983 р. уряд проголосив курс на ліквідацію зовнішньоторговельного дефіциту, у зв'язку з цим збільшилися податки й внески до фондів соціального страхування. У 1984 р. Моруа пішов у відставку. Уряд

очолив Л. Фабіус. Ключові посади обійняли особи, які продовжували політику «жорсткої економії». Але новий уряд теж не міг змінити на краще економічну ситуацію в країні.

16 березня 1986 р. на виборах до Національних зборів неоголлістські об'єднання на підтримку республіки (ОПР) і блоку правоцентристських партій «Союз за французьку демократію» (СФД) одержали більшість та сформували новий уряд на чолі з лідером ОПР Ж. Шираком. Його уряд скасував контроль над цінами і податками на великий капітал, провів денационалізацію фінансових і промислових підприємств, скоротив бюджетні витрати на державні потреби.

Президент і глава уряду належали до різних політичних партій і між ними часто виникали розбіжності. Міттеран висловлював незадоволення діями уряду в соціальній сфері, що сприяло зміцненню його популярності. На чергових президентських виборах 1988 р. Міттеран знову здобув перемогу.

У 1990–1993 рр. у Франції вибухнула економічна криза, найтриваліша за період після Другої світової війни. Країною прокотилася хвиля банкрутств і масових звільнень трудящих. Скорочення зайнятості, зріст податків призвели до зменшення особистого споживання населення. Спад зачепив усі промислові галузі: важку індустрію, хімічну промисловість, виробництво сталі й паперу.

На чергових парламентських виборах у березні 1993 р. соціалісти зазнали поразки. Прем'єр-міністром став представник ОПР Едуард Валадюр. Перед новим консервативним прем'єром постало завдання співіснування з президентом-соціалістом та вирішення невідкладних економічних проблем. Він розгорнув програму пожвавлення економіки, яка передбачала поширення суспільних робіт, житлове будівництво, заходи до стимулювання зростання виробництва й запобігання збільшенню безробіття. Уряд розгорнув програму приватизації державної власності.

У травні 1995 р. за підсумками президентських виборів на посаду голови держави було обрано представника неоголлістської партії ОПР мера Парижа Жака Ширака.

Жак Ширак народився 29 листопада 1932 р. у Парижі у родині банківського службовця. Закінчив Інститут політичних наук, «Національну школу адміністрації». У 1962–1967 рр. працював в апараті уряду при прем'єрі Ж. Помпиду. З 1967 р. обирався депутатом Національних зборів від департаменту Коррез. Самостійною політичною постаттю став у 70-ті рр. За президента Жискара д'Естені обіймав посаду прем'єр-міністра. У 1976 р. реорганізував неоголлістську партію в Об'єднання на підтримку республіки (ОПР). У 1977 р. обраний мером Парижа. З березня 1986 р. до травня 1988 р. Ж. Ширак знову обіймав посаду прем'єр-міністра після перемоги на виборах до Національних зборів правоцентристської коаліції. У 1995 р. обраний президентом Французької Республіки.

Прем'єр-міністром нової адміністрації став Ален Жюппе. До уряду ввійшли неоголлістське Об'єднання на підтримку республіки (ОПР) і ліберальний блок партій Союз за французьку демократію (СФД).

Початок президентства Ширака проходив під знаком серйозних труднощів усередині країни. У жовтні 1995 р. стався соціальний вибух. Застрільниками виступили студенти, які вимагали збільшення кредитів на освіту й гарантії зайнятості після закінчення навчання. 12 грудня 1995 р. відбулася потужна демонстрація в Тулузі, у якій взяли участь 100–120 тис. ос. Головним завданням Ж. Ширака стало вирішення соціальних конфліктів. Уряд приступив до здійснення реформ усієї системи соціального страхування, які передбачали збільшення прямих і непрямих податків, обов'язкові виплати до фондів соціального страхування. На спробу уряду відібрати наявні з часів де Голля соціальні гарантії французи відповіли масовими страйками. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем країни залишається безробіття. Чисельність офіційно зареєстрованих безробітних збільшувалася до початку 1994 р., потім стабілізувалася і навесні 1995 р. становила 3,4 млн ос.

У 90-ті рр. Франція посилила свою зовнішньополітичну активність з країнами Східної Європи. 24 січня 1992 р. Франція визнала незалежність України й установила з нею дипломатичні відносини. Президент країни послідовно виступає за зміцнення Європейського Союзу. Франція активно бере участь у зустрічах «Група Семи», хоча, як і раніше, виступає проти посилення ролі США в європейських справах, за більшу самостійність європейських країн у НАТО.

Франція – одна з найбільших ядерних держав, активний поборник «доктрини стримування». Світове товариство було обурене рішенням французького керівництва продовжити ядерні випробування на атолі Муруроа в Тихому океані. Тільки після проведення серії випробувань у вересні–жовтні 1995 р. французький уряд у січні 1996 р. оголосив про закриття ядерного полігону. У лютому 1996 р. президент Ж. Ширак оголосив про проведення кардинальної військової реформи протягом 6 років. На початок третього тисячоліття збройні сили Франції буде скорочено з 500 до 350 тис. ос.

6 травня 2007 р. Ж. Ширака змінив на посаді президента Ніколя Саркозі. У 2012 р. новим президентом Франції став Франсуа Олланд. Чинним президентом держави є Емманюель Макрон, обраний на виборах 2017 р.; інавгурація відбулася 14 травня 2017 р. Франція є постійним членом Ради Безпеки ООН, входить до «клубу» ядерних держав та до так званої «Групи Семи». У квітні 2013 р. в країні були легалізовані одностатеві шлюби. У 2015 р. Париж двічі постраждав від терористів. Теракти 7–9 січня спровокували найбільші мітинги в історії Франції, зібравши 4,4 млн ос. Теракти в листопаді спричинили більше сотні смертей.

У 2020 р. відбулися місцеві вибори у Франції, але через пандемію вони були перенесені. Перший тур місцевих виборів у Франції відбувся ще 15 березня, однак другий раунд голосування довелося перенести на тлі пандемії COVID-19. Загалом голосування відбулося приблизно у 4 800 комунах, серед яких були й найбільші міста країни.

При цьому Макрон висловив свою занепокоєність рекордно низькою явкою на цих виборах. У другому турі взяли участь лише 40 % виборців, а у першому їх лише трохи більше – 44 %.

Питання для самоконтролю

1. Тридцять шість років тому Франсуа Міттеран зустрівся з чеськими студентами-дисидентами. Чому він так вчинив?

Тестові завдання

1. Як називали Шарля де Голля? а) людина принципу; б) міцний горішок; в) людина з кризи; г) великий Шарль.	2. У якому році відбувся візит до Києва Шарля де Голля? а) 1965 р.; б) 1966 р.; в) 1967 р.; г) 1968 р.
3. Роки правління Франсуа Міттерана: а) 1980–1993 рр.; б) 1981–1995 рр.; в) 1979–1999 рр.; г) 1978–2000 рр.	4. Роки правління Франсуа Олланда: а) 2001–2014 рр.; б) 2012–2017 рр.; в) 2000–2018 рр.; г) 2001–2020 рр.

ЛЕКЦІЯ 19

Італія в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Італія після Другої світової війни.
2. Італія в 1990–2000-х рр.

Література

1. Історія Італії (від античності до сьогодення): навч. посіб. / уклад. В. С. Волониць, Ю. М. Нікольченко, С. П. Пахоменко, Ю. С. Сабадаш; за гол. ред. проф. Ю. С. Сабадаш. 2-е видання, доповнене. Маріуполь: ООО «ППНС», 2017. 232 с.

2. Італія / Italia: короткий нарис історії: навч. посіб. / І. В. Срібняк. Рим–Київ: Consortium scientifico-éducatif international Lucien Febvre, 2019. 206 с.

3. Палько О. Феномен єврокомунізму у суспільно-політичній думці західної Європи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 4(60). С. 300–312. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/palko_fenomen.pdf (дата звернення: 27.02.2024).

Зміст лекції

Італія була одним із підпалювачів Другої світової війни, але вона вийшла з неї по-іншому, ніж Німеччина. Ще у 1943 р. Муссоліні було скинуто, а новий уряд оголосив війну Німеччині. У відповідь на це Німеччина окупувала північну частину країни і відновила владу Муссоліні. Це викликало розгортання масового руху Опору, в якому брали участь майже 500 тис. італійців. Партизанам вдалося звільнити значну частину території Італії, захопити в полон і стратити Муссоліні. Під час боротьби сформувався союз антифашистських партій і рухів: християнських демократів, комуністів, соціалістів, які у 1944 р. увійшли до складу уряду Італії. Через це союзники не розглядали Італію як ворога і на її території не був встановлений окупаційний режим. Мирний договір 1947 р. не передбачав значних територіальних втрат для Італії.

Рух Опору в Італії наклав значний відбиток на післявоєнний розвиток країни. Провідну роль у післявоєнному політичному житті відігравали християнські демократи (ХДП), комуністи і соціалісти. У 1945 р. ці партії утворили уряд. Відразу після закінчення війни уряд провів важливі реформи: необроблювані поміщицькі землі було передано селянам; введено рухому шкалу заробітної плати (вона періодично збільшувалася залежно від зростання вартості життя); заборонялося звільнення з роботи без згоди профспілок; створювались робітничі ради на підприємствах.

Італія стала республікою. На виборах в Установчі збори більшість місць отримали ХДП, Італійська соціалістична партія та Італійська комуністична партія. Ці партії сформували уряд нової держави.

Розгортання «холодної війни» загостило відносини між ХДП та ІКП. У травні 1947 р. християнський демократ **Альчіде де Гаспері** під тиском американців (вони відмовлялись надати допомогу Італії, якщо в уряді будуть комуністи) сформував уряд вже без комуністів. Установчі збори прийняли у грудні **1947 р.** Конституцію, згідно з якою Італія проголошувалась демократичною, парламентською республікою і ввела вперше в історії Італії загальне виборче право. Вищим органом влади проголошувався двопалатний парламент, який обирав президента – главу держави. Виконавчу владу очолював голова ради міністрів, який призначався президентом і затверджувався парламентом.

Перші парламентські вибори на основі нової конституції дали впевнену перевагу ХДП, яка сформувала уряд на чолі з **де Гаспері**. Він до 1953 р. знаходився при владі у країні. Гаспері не мислив Італію поза європейським співтовариством.

У 1949 р. Італія однією з перших вона **стала членом НАТО** – єдиною з колишніх фашистських країн, якій було виявлено таку честь. На відміну від країн, які утворювали НАТО, Італія не була ні північною, ні атлантичною державою. У 1957 р. Італія стала однією з співзасновників ЄС.

Італійське «економічне диво». У 50–60-ті рр. Італія пережила період бурхливого розвитку економіки. За темпами зростання вона поступалась лише ФРН. Завдяки економічному зростанню Італії вдалось розрахуватися з боргами і стабілізувати грошову одиницю ліру. Виріс життєвий рівень італійців, сформувалася держава процвітання. Результатами цього зростання в основному скористалась промислово розвинена Північ країни. Південь залишався джерелом бідності і соціальної напруги. Там зростало безробіття. Для розвитку Італії це мало важливе значення. Щороку 300 тис. італійців виїжджали за кордон на заробітки.

Бурхливий економічний розвиток супроводжувався і масовим робітничим рухом, який домігся вагомих результатів. За рівнем заробітної плати, системи соціального забезпечення, розміру пенсій Італія поступалась лише скандинавським країнам.

Відсталість Півдня створювала соціальну базу для комуністичної партії. В умовах загального падіння авторитету комуністів у Західній Європі Італійська Комуністична Партія (ІКП) зуміла зберегти вплив у суспільстві завдяки перегляду своєї політичної лінії. ІКП визнала цінність демократичного устрою і на зміну революційній стратегії висунула курс на структурні реформи суспільства. В 70-х рр. ІКП вносила зміни у стратегію й тактику, а також у саму ідеологію комуністичного руху. ІКП була ініціатором розробки ідеології єврокомунізму – своєрідної спроби деяких компартій Західної Європи відмовитись від догм марксизму-ленінізму. Ці спроби призвели до розриву відносин між КПРС і ІКП. Після краху соціалістичної системи ІКП проголосила себе Демократичною партією лівих сил і займає вагоме місце у політичному житті країни.

В умовах, коли велась боротьба за соціальні права, зростав авторитет лівих партій, а християнські демократи втрачали свою популярність. Із 1960 р. ХДП, прагнучи утримати більшість у парламенті, включає у склад урядів представників інших партій. Так, у 1960 р. було створено коаліцію з правими партіями (монархісти і неофашисти). Цей уряд дозволив провести з'їзд неофашистів, що викликало хвилю невдоволення в країні. Дійшло навіть до збройних сутичок. З'їзд провести не вдалось, а уряд пішов у відставку.

У період 1963–1976 рр. ХДП вступила в коаліцію з ІСП. Лівоцентристський уряд очолив Альдо Моро. Цей уряд посилив втручання держави в економічне життя суспільства, прийняв п'ятирічну економічну програму, було націоналізовано електротехнічну промисловість. Запроваджувався 40-годинний робочий тиждень, розширювалися права профспілок на підприємствах. Прийняті закони передбачали захист орендаторів землі і обмеження спекуляцій у житловому будівництві.

Наприкінці 60-х рр. Італія, як і інші країни Заходу, була охоплена масовим молодіжним рухом, який підтримали робітники. У листопаді 1969 р. відбувся загальний страйк, у якому взяли участь 20 млн ос. Майже всі вимоги страйкарів були задоволені.

Економічна криза 1974–1975 рр. загострила проблеми Італії. Зростала популярність комуністів. Лідери ХДП відмовились допустити комуністів в уряд. Це призвело до кризи в суспільстві і розколу ХДП.

Частина ХДП на чолі з Альдо Моро, розуміючи, що ігнорування комуністів в умовах гострої економічної кризи може призвести до небачених соціальних потрясінь, стали на шлях укладення угоди з ІКП, за якою ІКП зобов'язувалися підтримувати наявний уряд за умови, що він буде реалізовувати узгоджену двома партіями програму.

Перспектива встановлення стабільності в країні не влаштовувала лідерів «Червоних бригад» – ультралівової терористичної організації, яка прагнула до соціальної напруги. Альдо Моро було викрадено і страчено. В таких умовах ХДП, не бажаючи співпрацювати з ІКП і втративши підтримку з боку ІСП, створює багатопартійні коаліції.

У 80-ті рр. при владі стояли вже п'ятипартійні уряди. Але чим більше партій в уряді, тим менш він тривкий. Постійна зміна урядів стала традицією Італії.

Політична нестабільність сприяла розвитку тероризму як з боку неофашистів, так і з боку ультралівових організацій. З 1969 р. до 1981 р. від рук терористів загинуло 386 ос. За рівнем корупції Італія не мала собі рівних у Західній Європі. Корупція в країні пов'язана також і з особливостями політичного механізму Італії. Вибори в країні проводяться за пропорційною системою: виборці голосують не за конкретного кандидата, а за партію. Персональний склад парламентських фракцій визначає сама партія. Так складались умови для існування закулісного політичного життя. Багато чого в Італії вирішувалось таємно – у партійних канцеляріях або внаслідок міжпартійних переговорів. Відсутність відкритості під час обговорення важливих фінансових питань сприяла розвитку корупції і, відповідно, зростанню впливу італійської мафії.

Мафія як організація виникла на Сицилії добу середньовіччя для самозахисту селян. В Італії мафія, злившись із корумпованими елементами, стала винятково могутньою, небезпечною силою.

Політична криза і спроба її подолати. У 80–90-ті рр. державні інститути Італії переживали глибоку кризу. Вона посилювалася значним державним дефіцитом і неефективністю державного сектору економіки. Кризу влади намагався подолати п'ятипартійний уряд лідера ІСП Беттіно Краксі (1983–1987). Він здійснив реформи в дусі консервативної революції, всі зусилля спрямував на боротьбу з мафією. Але подолати кризу так і не вдалось.

Італія стала перед необхідністю проведення глибоких реформ. У 1993 р. на референдумі італійці висловились за ліквідацію пропорційної системи виборів. Це поклало початок реформуванню італійського політичного життя. Реформи привели до встановлення Другої республіки в Італії. У 1996 р. відбулися вибори на новій основі, що засвідчили нову розстановку політичних сил у країні.

1994–2013 рр. – період євроскептицизму в країні. Загальні вибори 1994 р. ознаменувалися приходом до влади Сільвіо Берлусконі як лідера партії «Вперед, Італіє», який забезпечив коаліцію з Лігою Півночі й фашистським Національним альянсом. Незважаючи на тривалу політичну нестабільність і фрагментацію, панування Берлусконі, триразового прем'єр-міністра, призвело до появи популізму і посилення євроскептицизму.

У період, протягом якого Берлусконі керував Італією, протягом майже десятиліття з 2000 р. економіка перебувала в стані стагнації. Це призвело до ще сильнішого удару по світовій фінансовій кризі. Подальшим поштовхом у бік популістських партій став вплив міграційної кризи, що почалася у 2011 р. Італія також сильно постраждала після кризи суверенного боргу, коли італійський уряд скоротив державні витрати й підвищив податки, що призвело до рецесії. Можливо, найсильнішим фактором, що лежить в основі невдоволення, є розвал італійської економіки, через який виникають численні проблеми, включно з бідністю та високим рівнем безробіття. Управління економікою і подальший спад – це дрейф у бік євроскептицизму. Наприклад, у другому кварталі 2019 р. не спостерігалось економічного зростання, рівень безробіття серед молоді становив 33 %, що є другим за величиною показником у Євросоні, а відношення боргу до ВВП становило 132 %. Саме ця картина призвела до зростання підтримки популістських партій серед виборців і ще більше посилюється внаслідок кризи мігрантів, яка почалася у 2015 р.

Тим часом після багатьох років скептицизму Берлусконі й негативу щодо Європейського Союзу, а потім програми жорсткої економії Монті внаслідок боргової кризи, довіра до ЄС в Італії суттєво впала. Згідно з одним досліджен-

ням, період із 2000 до 2012 р. довіра Італії до Європейського Союзу знизилася з 56 % до 36 %. Це була якісна зміна в італійському почутті підтримки й довіри до ЄС, яка не мала прецедентів. Як економічна криза, так і інституційна нестабільність сприяли посиленню євроскептицизму.

2020–2025 рр. У політичному середовищі Італії лівоцентристи завжди залишалися головними проponentами євроінтеграції та виявляли лояльність до ЄС, коли були при владі. За правління уряду Маттео Ренці (2014–2016) лівоцентристи перейшли від своєї традиційної принципової підтримки ЄС до широкої критики заходів, прийнятих Європейською комісією для подолання економічної кризи, і до тези, заснованої на необхідності нової реформи інститутів ЄС і оновлення солідарності між державами-членами, які повинні розділити тягар найгостріших криз. Після 2013 р. в Італії розгорнулася безпрецедентна суспільна дискусія про роль і результати євроінтеграції, яка була відзначена більш інтенсивним вираженням євроскептичних суджень. Поява нової популістської партії «Рух п'яти зірок», безумовно, зміцнила табір євроскептиків. Амбіційний Маттео Ренці, який очолював уряд Італії, втратив прихильність після невдалого референдуму наприкінці 2016 р. Після виборів 2018 р. двом політичним формаціям, Руху п'яти зірок і Лізі Півночі, вдалося створити уряд разом з «незалежним» прем'єр-міністром Джузеппе Конте. З червня до серпня 2019 р. уряд переходив від однієї суперечки з ЄС до іншої, причому більша частина скептицизму походила від Маттео Сальвіні, його ворожості до міграції та відмови приєднатися до будь-якої міграційної політики ЄС. Сальвіні закрив італійські порти, боровся з неурядовими організаціями, змушував судна з мігрантами на борту швартуватися в інших країнах. Зустрічі з ЄС часто були безрезультатними. Відносини між Римом і Брюсселем були напружені. Цей глухий кут завершився кризою уряду, і знову в центрі напруженості опинився підхід до ЄС.

Криза COVID-19 дала можливість для якісного стрибка в євроскептичних дискурсах Італії. Італія стала першою європейською країною, яка сильно постраждала від COVID-19, і входить до країн, які постраждали від найсерйозніших економічних наслідків пандемії. Те, як ЄС відреагував на ранні етапи пандемії, мало важливий вплив на розвиток євроскептичних думок. Дебати значно ускладнили реакцію ЄС на кризу, затягнувши час реакції в Брюсселі. Це вплинуло на сприйняття в Італії, оскільки багато хто побоювався, що почнеться нова ера жорсткої економії та структурних реформ, що призведе до сплеску настроїв невдоволення щодо ЄС.

Питання для самоконтролю

1. Чому Італія стала на шлях євроскептицизму?

Тестові завдання

1. «Червоні бригади» в Італії в 1970-х – це: а) підпільна організація; б) громадський рух; в) політичний рух; г) профспілковий рух.	2. Ідеологія єврокомунізму – це доктрина: а) інтегрального комунізму; б) демократичного комунізму; в) агресивного комунізму; г) правильної відповіді немає.
3. Роки уряду Краксі: а) 1982–1987 рр.; б) 1983–1987 рр.; в) 1984–1987 рр.; г) 1985–1990 рр.	4. Роки «Італійського економічного дива»: а) 1950–1960 рр.; б) 1970–1980 рр.; в) 1990–2000 рр.; г) 2010–2020 рр.

ЛЕКЦІЯ 20

Іспанія в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Сорокарічне правління Франсиско Франко.
2. Іспанія в 1990–2000-х рр.

Література

1. Іваницька О. П. Іспанія в XX–XXI ст. Вінниця: НІДАН-ЛТД, 2017. 600 с.
2. Іваницька О. П. Типологія і політико-правові засади франкізму: сучасні інтерпретації. *EMPIRIO*. 2024. Т. 1, вип. 1. Київ: Києво-Могилянська академія. С. 22–32.
3. Іваницька О. П. Ідеологія та суспільно-політичні доктрини державного урядування у франкістській Іспанії. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 71–81.
4. Іваницька О. П. Ідеологія та суспільно-політичні доктрини франкістського режиму в Іспанії 1939–1975 рр.: сучасні підходи. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр.* (15–18 травня 2017 р.; м. Вінниця). Т. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 120–123.
5. Іваницька О. П. Пріоритети зовнішньополітичної діяльності соціалістичного уряду Х. Л. Родрігеса Сапатеро у 2004–2011 рр.: європейський вектор. *Політичне життя*. 2016. № 3. С. 106–114.

6. Іваницька О. П. Пізній франкізм: особливості та наслідки трансформації. *Вісник Київського міжнародного університету. Політологія*. 2005. Т. 4. С. 89–98.

Зміст лекції

Іспанське «економічне диво» за часів націоналістично-авторитарного режиму. До початку 50-х рр. Іспанія страждала через наслідки повоєнної розрухи та ізоляціонізм. Через неоднозначність дипломатичних маневрів під час Світової війни США і країни антигітлерівської коаліції не поспішали розширювати з нею торговельні зв'язки. Відповідно Іспанія не була включена до програм післявоєнної економічної відбудови Європи (наприклад, до плану Маршалла). До початку 1950-х, коли країна вийшла на рівень ВВП передвоєнних років, щорічне економічне зростання у середньому становило 0,2 % (у США – 3,7 %, Західній Європі – 0,9 %).

Таке відставання від решти світу значною мірою пояснюється тим, що режим Франко від початку запровадив економічну політику, суттєво відмінну від тієї, яка панувала в Іспанії раніше. У першій половині XX ст. спочатку король Альфонсо XIII, а потім республіканський уряд дотримувалися ринкових підходів управління економікою. Різкий поворот до авторитарної моделі й механізмів прямого регулювання зруйнували усталену модель, що призвело до непростих наслідків: припинення приватного інвестування, згорання діяльності кредитних установ, занепаду підприємницької активності, підвищення темпів інфляції, нарешті, – значного скорочення сукупного попиту. Суб'єкти господарювання, що визначали економічне життя країни до війни, не отримали від Франко гарантій щодо приватної власності та збереження вільноринкових відносин загалом. У відповідь, вони згорнули чи суттєво обмежили свою діяльність, поставивши всю економіку на межу катастрофи.

Натомість новий режим проголосив головним рушієм економіки «національний інтерес» і взяв під контроль велику промисловість. Управління національним господарством було реорганізоване за корпоративним принципом, а всі робітники були об'єднані у вертикальні профспілки з метою контролю за розрізненими соціальними групами. Однак державний сектор економіки займав доволі незначну частку: за винятком воєнних часів, державне споживання сягало не більше 20 % ВВП, а з кінця 1940-х невпинно зменшувалося.

Досягти відносної стабілізації економіки Іспанії вдалося на межі 1940–1950-х рр. Насамперед це пов'язано з тим, що країна налагодила зв'язки із закордоном і активізувала торгівлю з державами Європи і США. Хоча характер режиму Франко не зазнав істотних змін, до кінця 50-х – початку 60-х рр. Іспанія увійшла до Організації європейського економічного співробітництва, стала учасником Міжнародного валютного фонду і Світового банку. Також зав-

дяки підписанню договору про військову співпрацю зі США вдалося отримати 1 млрд дол. допомоги від американців.

Коли наприкінці 50-х зростання ВВП сягнуло 4 % на рік, а Іспанія більше не була ізольованою від решти світу, Каудильйо і його уряд прийняли рішення повернути економічну політику в бік лібералізації. У 1959 р. був розроблений Національний план економічної стабілізації, метою якого було поступове послаблення економічних обмежень і перехід до ринкових механізмів управління господарством.

Група економістів на чолі з Жоаном Сардою розробила план макроекономічних заходів з метою оздоровлення і зростання економіки. По суті, план не передбачав радикальної зміни чинного порядку, але давав змогу Іспанії краще інтегруватися у світовий економічний простір, в такий спосіб примножуючи здобутки попередніх років. Головними напрямками реформ були такі:

1. Стабілізація фінансової системи завдяки низці монетарних заходів, спрямованих на зниження інфляції, вирівнювання платіжного балансу і зменшення зовнішньої заборгованості. Інакше кажучи, вводився режим економії, що на початку стримував сукупний попит, але згодом привів до покращення основних макрофінансових показників.

2. Лібералізація зовнішньої торгівлі й поглиблення зв'язків з іншими країнами. Завдяки розумному рішення Франко Іспанія почала інтегруватися до світової економічної системи тоді, коли вже відновила і наростила промисловий потенціал. Отже, не відбулося засилля іноземного капіталу з витісненням національного виробника.

3. Сприяння зростанню внутрішнього інвестування. Розуміючи, що внутрішні інвестиції є фундаментом економічного поступу, іспанці налагодили діяльність фінансових інституцій (передусім банків), що активізувало кредитування і заощадження, а, відповідно – підприємницьку діяльність.

4. Фіскальні заходи, пов'язані з виведенням підприємництва з тіні. Економісти розробили моделі оподаткування прибутку для кожної галузі промисловості, змінивши підходи до оцінки бази оподаткування і визначення суми податку до сплати. Це дало змогу різко збільшити податкові надходження до бюджету й ускладнити ухилення від сплати податків.

Описані заходи зумовили економічний бум, який називають «іспанським дивом», або «золотим часом». Він тривав від 1959 р. до 1974 р. і був загальмований лише світовою нафтовою кризою. Середньорічне зростання ВВП за цей період дорівнювало 6,7 %, інвестиції росли на 24,1 % за рік, ВВП на особу – на 5,6 %. План стабілізації реалізувався однозначно успішно, створивши умови для швидкого економічного зростання, поглиблення міжнародних зв'язків, заклав основу для подальших успіхів. Іспанські економісти здобули світове

визнання як професіонали, що здатні оцінити наявну ситуацію і правильно застосувати теоретичні моделі.

Отже, Каудильйо до своєї смерті у 1975 р. вивів Іспанію на рівень, де вона могла конкурувати з найпотужнішими економіками Європи.

Іспанія в 1990–2000-х рр. На жаль для іспанців, дуже скоро країна відійшла від обережної економічної політики і максимально лібералізувала національне господарство. У 1986 р. країна стала членом ЄС, а в 1999 – Єврозони. Уже в 2008 р. Іспанія була серед так званих країн PIIGS (Португалія, Італія, Ірландія, Греція, Іспанія) – найслабших економік Єврозони, що затягували ЄС до боргової ями. Нині господарство Іспанії демонструє ознаки пожвавлення, але воно нівелюється загальним передкризовим станом ЄС. А біля керма держави стоїть нічне жахіття Франко – соціалістичний уряд, який у жовтні 2019 р., незважаючи на протести, наважився ексгумувати останки Каудильйо з його могили в Долині полеглих біля Мадрида і перенести їх до мавзолею його дружини на кладовищі Мінгоррубіо.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна стверджувати, що путін наслідує Франсиско Франко у своєму ізоляціонізмі?

Тестові завдання

1. У якому році Франко сказав ці слова: <i>«У одному я впевнений і можу правдиво стверджувати: там де буду я, комунізму не буде»?</i> а) 1946 р.; б) 1949 р.; в) 1952 р.; г) 1967 р.	2. У якому році Іспанія стала членом ЄС? а) 1983 р.; б) 1986 р.; в) 1987р.; г) 1989 р.
3. Для Іспанії 1945–1975 р. була характерною: а) обережна економіка; б) агресивна економіка; в) інтенсивна економіка; г) регресивна економіка.	4. Роки іспанського «економічного дива»: а) 1949–1978; б) 1959–1975; в) 1968–1975; г) 1973–1975.

ЛЕКЦІЯ 21

Німеччина (ФРН та НДР) у 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Утворення ФРН та НДР.
2. «Німецьке економічне диво».
3. «Нова східна політика» ФРН.
4. НДР у повоєнні роки.
5. Об'єднання Німеччини.
6. ФРН на сучасному етапі.

Література

1. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 рр.: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
2. Мищик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007). Київ: Академвидав, 2008. 544 с.
3. Буглай Н. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – початок ХХІ ст.): навч.-метод. посіб. Миколаїв: Вид-во А. В. Румянцева, 2018. 278 с.
4. Бурачок Л. В. Новітня історія країн Західної Європи і Америки: метод. посіб. для студентів факультету історії, політології і міжнародних відносин. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2019. 95 с.
5. Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці. *Європранда*. 27.06.2022. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/> (дата звернення: 24.09.2023).
6. Івасюк Г. О. Зміна зовнішньої політики Німеччини після Другої світової війни: політично-культурний, геополітичний та філософський аспекти. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2011. Вип. 3(11). URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2011/3/4.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
7. Шурхало Д. 70 років ФРН: шлях від розділу до об'єднання. *Радіо Свобода. Україна*. 04.05.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29921085.html> (дата звернення: 24.09.2023).
8. Стельмах С. Німецька політика пам'яті. Спецпроект «Без брому». *Локальна історія*. 20.03.2023. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/nimetska-politika-pamiati-sergii-stelmakh/> (дата звернення: 24.09.2023).

Зміст лекції

Федеративна Республіка Німеччина – парламентська республіка, що складається з 16 земель. Кожна земля має свою конституцію, парламент (ландтаг)

і уряд. Законодавчу владу здійснює двопалатний федеральний парламент – бундстаг (палата депутатів) і бундесрат (палата земель). Виконавча влада – уряд на чолі з канцлером. Президент обирається на 5 років. Столиця – м. Берлін (до 1990 р. – м. Бонн).

Під час війни Німеччина зазнала колосальних втрат: 13 млн загиблих (18 % населення), промислове виробництво скоротилося до 30 %, порівняно з довоєнним рівнем, висока інфляція. За рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій країну було окуповано СРСР, США, Великою Британією і Францією. Німеччину поділили на 4 зони: Східна Німеччина відійшла до радянської зони, Західна – до США, Британії і Франції. Для спільного управління було створено Контрольну Раду з головних керівних осіб усіх 4 зон. Берлін також поділили на 4 частини. Політика окупаційної влади мала бути спрямована на демілітаризацію (роззброєння), денацифікацію (викорінення нацизму) і демократизацію (утвердження демократичного ладу) Німеччини.

У грудні 1946 р. окупаційні зони США і Британії об'єднано у Бізонію (з 1948 р. у Тризонію, оскільки приєдналася Франція). Там починають формуватися органи влади, фінансові установи, політичні партії – створюються основи демократичної країни. 20 червня 1948 р. у західній Німеччині проведена грошова реформа, що зупинила інфляцію, ліквідувала «чорний ринок». Збільшилося промислове виробництво, а у 1949 р. досягнуто його довоєнного рівня, чому сприяло і приєднання Західної Німеччини до «плану Маршалла»: їй надано 3,9 млрд доларів стартової допомоги.

8 травня 1949 р. Парламентська рада, утворена з представників західнонімецьких земель, за ініціативою окупаційної влади затвердила «Основний закон Федеративної Республіки Німеччина», що проголосив Західну Німеччину демократичною федеративною державою: до її складу увійшло 11 земель. Виникла нова держава зі столицею у м. Бонн. Після парламентських виборів новообраний парламент 7 вересня 1949 р. затвердив Конституцію ФРН і обрав голову першого західнонімецького уряду: канцлером ФРН став 73-річний лідер партійного блоку ХДС–ХСС К. Аденауер.

У відповідь на це в радянській окупаційній зоні була спеціально обрана Німецька рада. 7 жовтня 1949 р. вона проголосила утворення Німецької Демократичної Республіки, її столицею став східний Берлін (західна зона міста стала самоврядною територією, пов'язаною з ФРН). Отже, Німеччина, населення якої прагнуло до того, щоб країна після Другої світової війни була єдиною, мирною і демократичною, фактично стала першою ареною зіткнення супердержав у «холодній війні». Саме їх непоступливість і амбіції спричинили розкол Німеччини на ФРН і НДР, що засвідчило поділ повоєнного світу на дві ворожі частини.

У перші роки урядування Аденауера було проведено економічні реформи, результатом яких стало стрімке зростання приросту промислової продукції

(9,6 % на рік), зростання обсягу виробництва у чотири рази до 1965 р. Такі темпи розвитку отримали назву **«німецьке економічне диво»** – Німеччина вийшла на одне з перших місць у світі. Автори реформ – канцлер ФРН Аденауер і міністр економіки Л. Ерхард, який став у 1963 р. другим канцлером Західної Німеччини.

Аденауер та Ерхард разом з групою неоліберальних економістів створили теорію «соціального ринкового господарства», за якою особиста ініціатива підприємців, вільна конкуренція мають поєднуватися з елементами державного регулювання. Водночас держава постійно дбає про найменш захищені верстви населення – низькооплачуваних робітників, студентів, пенсіонерів. Для попередження циклічних криз в економіці держава використовувала важелі кредитної й податкової політики, провівши реформи грошової, кредитно-валютних та податкових систем. Капіталовкладення в економіку ФРН, наприклад, зросли з 18,3 млрд марок у 1950 р. до 41 млрд марок у 1955 р.

«Німецькому економічному диву» сприяли такі чинники:

- під час війни значною мірою вдалося зберегти промисловий потенціал західної частини Німеччини;
- невеликі репарації (відповідали 5 % промислового потенціалу);
- велика кількість дешевої робочої сили (зі Східної Пруссії, Судетів репатрійовані понад 10 млн німців);
- кошти за «планом Маршалла» йшли в основному на оновлення виробництва, створення нових галузей (електроніка, нафтохімія та ін.);
- великий попит на всі види продукції;
- невеликі воєнні витрати;
- розвиток нових наукомістких галузей, широке впровадження досягнень НТР;
- використання світового досвіду, зарубіжних ліцензій та патентів тощо;
- працелюбність, дисциплінованість, цілеспрямованість і талант німецької нації.

Складний характер у ФРН мав процес формування партійно-політичної структури суспільства. Основні політичні партії, які боролися за владу, – Християнсько-демократичний союз (ХДС), Християнсько-соціальний союз (ХСС), які утворили правий блок ХДС–ХСС, лівоцентристська Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) і центристська Вільна демократична партія (ВДП), які часто виступали спільною коаліцією.

Безперечною заслугою двадцятирічної ери «Християнських демократів» в ФРН (1949–1969) стало «німецьке економічне диво» – відродження економічного потенціалу Німеччини і перетворення її на передову державу Західної Європи. На початку 70-х рр. ФРН вийшла на перше місце в Європі за темпами

зростання економіки, особливо у галузі переробки міндобрих, текстильній промисловості, будівельній індустрії. Безробіття стало найменшим у Європі – 4–4,5 %.

Перетворення ФРН на провідну західноєвропейську державу поставило перед нею нові завдання в галузі зовнішньої політики. Адже політика невизнання країн Східної Європи – своїх безпосередніх сусідів – проводилась урядами християнських демократів, завела дипломатію ФРН в глухий кут, загрожувала, зокрема, втратою для Західної Німеччини величезного східноєвропейського ринку.

Ініціаторами зміни зовнішньої політики ФРН виступили соціал-демократи, які разом з вільними демократами у 1969 р. здобули перемогу на виборах до бундестагу і сформували коаліційний уряд на чолі з лідером СДПН В. Брандтом. Він та міністр закордонних справ ФРН В. Шеєль стали творцями **« нової східної політики »**, спрямованої на поліпшення відносин із соціалістичними країнами – СРСР, НДР та ін.

У серпні 1970 р. між СРСР і ФРН укладено договір про визнання непорушності кордонів у Європі, узаконено кордон між ФРН і НДР. У 1970 р. ФРН підписала договір з Польщею (визнані її кордони), у 1972 р. – з НДР (взаємне визнання німецьких держав відкрило їм шлях в ООН), у 1973 р. – з Чехословаччиною (ФРН визнала недійсним Мюнхенський диктат 1938 р. щодо цієї країни); установила дипломатичні відносини з Болгарією, Угорщиною. Збільшився товарообмін із цими країнами: в 70-ті рр. ФРН стає головним економічним партнером країн Східної Європи на Заході. Результатом « нової східної політики » ФРН стало й укладення чотиристоронньої угоди між СРСР, США, Францією і Великою Британією про статус Західного Берліну, а також про початок « розрядки » міжнародних відносин у Європі і світі загалом.

У внутрішній політиці соціал-демократичні уряди В. Брандта, а з 1974 р. – Г. Шмідта запроваджували широкі соціальні програми: скорочено військову строкову службу, надано виборче право особам, які досягли 18-річного віку, збільшено розміри пенсій, виплат у зв'язку безробіттям, розширено права профспілок, створено найкращу в Європі систему медичного обслуговування і пенсійного забезпечення. Однак зростання витрат на соціальні програми зменшувало вкладення у виробництво, вело до економічних негараздів, інфляції, безробіття. Через це вільні демократи вийшли з коаліції з СДПН та підтримали блок ХДС–ХСС, і у 1982 р. канцлером став голова ХДС Г. Коль.

Уряд Г. Коля дотримувався неоконсервативного напрямку в регулюванні економіки. Запроваджено програму згортання соціальних витрат, скорочено асигнування на державний сектор, впроваджено заходи, які стимулюють приватне підприємництво. Внаслідок цього економіка ФРН швидко одужала, країна стала найбільшим експортером товарів у світі, а наслідком НТР і постійної економічної модернізації стало збільшення основи західнонімецького суспільст-

ва – заможного середнього класу. У 1987 р. Коль знову був обраний канцлером і саме йому судилося стати першим канцлером об'єднаної Німеччини.

НДР у повоєнні роки

Радянська військова адміністрація у своїй зоні окупації Німеччини з перших післявоєнних днів заклала основи соціалістичного режиму радянського зразка. Завдяки їй відновили свою діяльність Комуністична і Соціал-демократична партії Німеччини, які у 1946 р. об'єдналися у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН). У жовтні 1949 р. після проголошення НДР були обрані перший президент країни – В. Пік (колишній лідер КПН) і перший прем'єр-міністр – О. Гротеволь (колишній лідер СДПН). Розвиток економіки йшов директивно за дворічним (1949–1950) та п'ятирічним планами.

Відразу ж було націоналізовано майже всю промисловість, проведено соціалістичну аграрну реформу, примусово створювалися кооперативи. Та вже події 1953 р. виявили небажання німців іти цим шляхом. У травні цього року уряд підвищив норми виробітку робітників на 10 %, не вистачало товарів широкого вжитку, почалися страйки, учасники яких вимагали відставки першого секретаря СЄПН В. Ульбріхта, проведення вільних загальнонімецьких виборів, виводу радянських військ. 17 червня 1953 р. в Берліні та інших містах НДР страйкувало приблизно 500 тис. осіб – це було справжнім народним повстанням.

За допомогою радянських військ повстання було придушено, тисячі демонстрантів опинилися за ґратами, 20 ос. були розстріляні за вироком суду, сотні німців загинули під радянськими танками. Ці події були першим анти-соціалістичним виступом проти нав'язування тоталітарного режиму сталінського зразку в країнах Східної Європи.

Після смерті в 1960 р. президента НДР В. Піка вищим органом влади стала Державна рада, головою якої було обрано першого секретаря ЦК СЄПН В. Ульбріхта. Взявши курс на «побудову соціалізму на німецькій землі», нове керівництво НДР провело серію реформ, що сприяло розвитку економіки і поліпшенню матеріального становища населення (життєвий рівень громадян НДР був вищим, ніж рівень життя населення інших соціалістичних країн, хоча дедалі більше поступався рівню життя західних німців), але водночас слухняно виконувало вказівки «старшого брата» по «соціалістичному табору» – СРСР.

Це викликало протест серед населення, однією з форм якого була масова втеча східних німців через відкритий кордон із Західним Берліном в ФРН: лише за перше півріччя 1961 р. в такий спосіб втекло 100 тис. ос. У відповідь на це кордон був закритий, а в ніч на 13 серпня 1961 р. в Берліні було споруджено сумнозвісний Берлінський мур (4 м заввишки і 46 км завдовжки), який пильнували прикордонники НДР, які одержали наказ без попередження відкривати вогонь по перебіжчиках.

Цей бетонний мур не лише розділив німців, але й став зловісним символом – пам'яткою «холодної війни» між соціалістичним Сходом і капіталістичним Заходом Європи. За час існування Берлінського муру біля нього було вбито 78 перебіжчиків із «соціалістичного раю» до «капіталістичного пекла», а на всьому кордоні між НДР і ФРН було вбито 224 ос. Незважаючи на це, щорічно приблизно 250 тис. громадян НДР «голосували ногами» проти комуністичного режиму – втікали на Захід.

Прихід до керівництва НДР та СЄПН Е. Хонеккера в 1972 р. призвів до згортання політики реформ і консервації режиму радянського типу. Навіть більше, саме за часи його правління відбулося оформлення суспільства тоталітарного соціалізму, характерними ознаками якого були: узурпація влади в державі і суспільстві єдиною партією (СЄПН), всевладдя партійно-бюрократичного апарату, монопольна власність держави на засоби виробництва, екстенсивний розвиток економіки і розподільна система, що планово й централізовано управляються, тотальний контроль над суспільством і суспільною свідомістю, ставка на репресивні засоби утримання влади, у випадку НДР – все більше втручання в життя громадян так званого «Штазі» – системи державної безпеки, ігнорування соціальних проблем суспільства, прав його громадян.

В НДР дедалі більш виразно визрівала суспільно-політична криза, що посилювалася загостренням економічних проблем (у кінці 80-х рр. державний борг становив величезну суму – понад 20 млрд дол.) та небажанням і неспроможністю її керівництва визнати гостру необхідність проведення докорінних змін у суспільстві. Навіть процеси перебудови, демократизації та гласності, що розпочалися у другій половині 80-х рр. в СРСР, революційні зміни в Польщі та Угорщині не знайшли підтримки в авторитарно-бюрократичного керівництва держави і СЄПН, де навпаки, культ особи Хонеккера набував потворної форми.

Поворотним моментом в історії Східної Німеччини і всієї німецької нації стала осінь 1989 р. Саме 7 жовтня, коли в НДР помпезно відзначалося 40-річчя «першої соціалістичної держави на німецькій землі», в багатьох містах республіки почалися небувалі за масовістю антиурядові мітинги та демонстрації, що призвели до падіння тоталітарного режиму Е. Хонеккера. Спочатку соратники по СЄПН звільнили його зі всіх посад, потім було сформовано на коаліційній основі новий уряд НДР на чолі з Х. Модровим, першим кроком якого було відкриття своїх кордонів із Західним Берліном і ФРН, і вже 10 листопада 1989 р. населення розібрало горезвісний Берлінський мур.

Так в НДР розпочалася народна антитоталітарна революція, метою якої було не лише повалення комуністичного режиму, але й об'єднання двох німецьких держав. СЄПН, керівництво якої пішло у колективну відставку і яка перейменувала себе в Партію демократичного соціалізму, у березні 1990 р.

програла вибори у парламент. На них перемогу здобув правий блок «Альянс за Німеччину» на чолі з Християнсько-демократичним союзом, лідер якої – Л. де Мез'єр – сформував останній уряд НДР і впевнено, за активної підтримки з боку партійних і державних установ ФРН, повів Східну Німеччину до об'єднання з Західною в єдиній державі, про що мріяв німецький народ протягом усього повоєнного періоду.

Об'єднання Німеччини. ФРН на сучасному етапі

Процес об'єднання Німеччини здійснювався в декілька етапів. Наслідком проведеного в НДР у червні 1990 р. референдуму став Договір про економічний, валютний та соціальний союз між НДР і ФРН, згідно з яким, зокрема, з 1 липня в Східній Німеччині вводилася західнонімецька грошова одиниця – марка. Народна палата НДР прийняла рішення про входження НДР в ФРН з 3 жовтня 1990 р. Варто підкреслити, що об'єднанню Німеччини сприяли прихильна позиція нового керівництва СРСР на чолі з М. Горбачовим, активні дії в такому напрямі канцлера ФРН Г. Коля та підтримка цього процесу з боку провідних держав світу.

12 вересня в Москві СРСР, США, Велика Британія і Франція, а також НДР та ФРН підписали Договір про остаточне врегулювання питань щодо Німеччини. Одночасно був парафійований (набув чинності) Договір про добросусідство, партнерство та співробітництво між СРСР та ФРН. Зміну зовнішньополітичного становища об'єднаної Німеччини і непорушність європейських кордонів закріпив також документ, підписаний 1 жовтня в Нью-Йорку міністрами закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, Франції, НДР та ФРН про припинення з об'єднанням Німеччини чинності чотиристоронніх угод щодо Берліна та всієї Німеччини. Отже, об'єднання Німеччини стало великою історичною подією міжнародного значення, яка підвела риску підсумків Другої світової війни і завершила важливий етап післявоєнної історії Німеччини та Європи.

3 жовтня 1990 р. здійснився акт історичної справедливості – німецькі землі і народ об'єдналися у спільній державі, назва якої залишилася – Федеративна Республіка Німеччина, а столицею став Берлін. Того самого року відбулися вибори до бундестагу (парламенту ФРН). Блок ХДС–ХСС–ВДП знову переміг і канцлером об'єднаної Німеччини знову обрано Г. Коля. Основною проблемою його уряду стало подолання економічної відсталості нових (східних) федеральних земель (із 3 тис. підприємств колишньої НДР, наприклад, 70 % потребували негайної модернізації та кредитувань), трансформування їх соціально-економічної та політичної структур та їх інтеграція у загальнонімецьку економічну й політичну системи.

На останніх виборах до парламенту восени 1998 р. перемогу отримали соціал-демократи у союзі з партією зелених. Новим канцлером ФРН став Г. Шредер. «Ера Коля» закінчилася. До того ж на початку 2000 р. внаслідок політичного скандалу, що розгорнувся навколо протиправних фінансових порушень керівництва фракції ХДС–ХСС під час виборчої кампанії, відбулася відставка Коля з посад голови ХДС і парламентської фракції.

Зовнішня політика ФРН у післявоєнний період зазнавала змін – від конфронтації з країнами соціалізму (50–60-ті рр.) і орієнтації на США до « нової східної політики » та мирного співіснування (70–90-ті рр.). ФРН відіграла провідну роль у розробці Заключного акта Гельсінської наради (1975). Після об'єднання німецьких земель ФРН взяла курс на ліквідацію на своїй території американських воєнних баз і виведення американських військ, а також збройних сил СРСР (до кінця 1994 р.) зі східної частини країни.

Головним пріоритетом ФРН на сучасному етапі є поглиблення процесу європейської інтеграції відповідно до національних інтересів. Вона – активний член ЄС і НАТО, один з головних ініціаторів і учасників економічної допомоги Заходу посткомуністичним країнам Східної Європи, здійснює, зокрема, фінансову компенсацію колишнім «остарбайтерам».

ФРН активно співпрацює у сфері бізнесу з Україною, має з нею дипломатичні відносини на рівні посольств. У червні 1993 р. була підписана Спільна декларація про основи відносин і співробітництво між Україною і Німеччиною. Нині завершується робота над Договором про дружбу і співробітництво, який має стати фундаментом для українсько-німецького стратегічного партнерства в Європі в ХХІ ст.

Питання для самоконтролю

1. Попрацюйте з публікацією: Вдова Хонеккера: «Те, що НДР більше не існує – велика трагедія». *Історична правда*. 03.04.2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/4f7ab11e51fe3/>. Висловіть свою думку щодо викладеного матеріалу.

Тестові завдання

1. У якому році німці сумно жартували: «Їжі забагато, щоби померти, але занадто мало, щоби вижити»? а) 1946 р.; б) 1947 р.; в) 1948 р.; г) 1949 р.	2. Хто був «батьком» «німецького економічного дива»? а) Маркус Бірман; б) Людвіг Ерхард; в) Ганс Ульріх Велер; г) Жорже Блондель.
--	---

3. Хто був лідером Німеччини 16 років – найдовше від часів «залізного канцлера» Отто фон Бісмарка? а) Конрад Аденауер; б) Віллі Брант; в) Гельмут Коль; г) Олаф Шольц.	4. «<i>Eins zu eins, oder wir werden niemals eins</i>» («1: 1, інакше ми ніколи не будемо одним цілим»), 2 травня 1990 р.) – це: а) перший із кроків після об'єднання Німеччини; б) реформування об'єднаної німецької банківської системи; в) податок на солідарність; г) один зі способів боротьби з безробіттям.
5. «<i>Не було жодної необхідності перелазити через Берлінський мур. Як шкода, що вони платили за таку дурість своїми життями</i>». Ці слова належать: а) колишньому міністру транспорту НДР; б) колишньому міністру торгівлі НДР; в) колишньому міністру освіти НДР; г) колишньому міністру важкої промисловості НДР.	6. «Нова східна політика» – це: а) нормалізація відносин із країнами колишнього соціалістичного табору; б) нормалізація відносин між ФРН та НДР; в) нормалізація відносин як зі Сходом, так і Заходом; г) правильної відповіді немає.

ЛЕКЦІЯ 22

Угорщина та Румунія в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Встановлення комуністичного режиму.
2. Політична боротьба 1953–1956 рр. Революція 1956 р. Режим Я. Кадара.
3. Революційні перетворення 1988–1990 рр. Угорщина в 2000-х рр.
4. Ліквідація монархії і встановлення комуністичного режиму в Румунії.
5. Правління Ніколає Чаушеску.
6. Революція 1989 р. Виклики Румунії в 2000-х рр.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Угорщина 1956-го. Нерівний бій з радянським Голіафом. *Укрінформ*. 22.10.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3337099-ugorsina-1956go-nerivnij-bij-z-radanskim-goliafom-pid-aplodismenti-evropi.html> (дата звернення: 06.01.2025).

3. Пивоваров С., Коберник К. Угорський прем'єр Орбан заграє з путіним і критикує Україну. Він забув, як Кремль руйнував Будапешт і вбивав тисячі угорців під приводом «боротьби з фашистами»? Нагадуємо – це було 68 років тому. *Бабель*. 23.10.2024. URL: <https://babel.ua/texts/99894-ugorskiy-prem-yer-orban-zagraye-z-putinim-i-kritikuye-ukrajinu-vin-zabuv-yak-kreml-ruynuvav-budapesht-i-vbivav-tisyachi-ugorciv-pid-privodom-borotbi-z-fashistami-nagaduyemo-ce-bulo-67-rokiv-tomu> (дата звернення: 06.01.2025).

4. Бохан Ю., Солодько П. Останні дні Чаушеску. Так закінчують диктатури. Фото. Відео. *Історична правда*. 25.12.2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d165b98cca3a/> (дата звернення: 24.02.2023).

Зміст лекції

Угорщина

Ще під час визволення Угорщини радянськими військами наприкінці 1944 р. був сформований коаліційний уряд Угорського національного фронту незалежності, який складався з комуністів, соціал-демократів і представників Партії дрібних сільських хазяїв (ПДСХ), якій належала перевага й керівництво в уряді. Розпочалося проведення соціально-демократичних перетворень.

1 лютого 1946 р. в Угорщині була скасована монархія і проголошена республіка. Протягом двох років точилася гостра політична боротьба між правими і лівими партіями. Вона стосувалася питань національної промисловості і банків, проведення аграрної реформи і кооперування села. Поступово за підтримки сталінського керівництва СРСР ініціатива переходила до лівих партій. Вони отримали більшість на парламентських виборах 1947 р. і в 1948 р. об'єдналися в Угорську партію трудящих (УПТ) на чолі з М. Ракоші, а також створили Угорський народний фронт. До 1949 р. було націоналізовано 90 % промисловості, фінанси, значну частину торгівлі, розпочалася кооперація на селі.

У серпні 1949 р. Угорщину проголошено Народною Республікою, що було закріплено в Конституції УНР. У країні розгорнулося будівництво соціалізму за радянським зразком із п'ятирічними планами розвитку, репресивними методами розправи з опонентами тоталітарного режиму.

У 1953–1956 рр. у верхніх ешелонах влади точилася жорстока політична боротьба між лідером УПТ М. Ракоші – пристрасним прибічником сталінських методів адміністративно-командного керівництва – та головою уряду І. Надєм, котрий намагався демократизувати суспільство. Ракоші і його оточення виступали за прискорення індустріалізації і колективізації, посилення репресій тощо: створювався культ Ракоші. Він і його прихильники виступили проти XX з'їзду КПРС, який засудив культ особи Сталіна. Їм вдалося в 1955 р. звіль-

нити з поста прем'єра і виключити з УПТ Імре Надя. Боротьба всередині партій перейшла у протистояння у суспільстві.

У країні активізувався опозиційний рух, рушійною силою якого стала творча інтелігенція. 23 жовтня 1956 р. у Будапешті відбулася масова студентська демонстрація, яку підтримали трудящі столиці: кількість демонстрантів досягла 200 тис. ос. Спроба органів держбезпеки розправитися з виступами викликала найбільше серед соціалістичних країн повстання – справжню народну революцію проти прорадянського тоталітарного режиму. Її причини – криза командно-адміністративної моделі розвитку за радянським зразком, її невідповідність реаліям Угорщини, зниження життєвого рівня населення. Повсталих підтримав новий уряд І. Надя, заявивши про вихід Угорщини з ОВД, радянські війська були виведені зі столиці.

В результаті розпочався розгром партійних комітетів, органів держбезпеки, розправа з їх працівниками. За цих умов у місті Сольнок утворився паралельний уряд на чолі з Я. Кадаром, який знову «запросив» до країни радянські війська.

Повсталих підтримала міжнародна громадськість – Генеральна Асамблея ООН – і у листопаді 1956 р. вимагала від СРСР припинити агресію. Проте повстання, яке тривало до 6 листопада було жорстоко придушене радянськими військами: загинуло понад 3 тис. ос., страчено 500 осіб, майже 30 тис. засуджено. Значними були й втрати радянських військ: 720 загиблих, 1 540 поранених. І. Надь та його найближчі прибічники, які знайшли притулок у посольстві Югославії, що рішуче засудила воєнну акцію СРСР, були звідти виманені, засуджені і у 1958 р. – страчені (у 1989 р. І. Надя було виправдано за відсутністю у його діях складу злочину).

На десятиліття в Угорщині запанував режим Кадара, який очолив комуністичну партію, що отримала нову назву – Угорська соціал-робітничка партія (УСРП). Однак і він був змушений піти на деякі ліберальні реформи у 1966–1970 рр.: згідно з Новим виборчим законом, допускалася наявність двох і більше кандидатів на одне місце у виборчих органах влади (1966); економічна реформа 1968 р. передбачала переважно економічні методи управління господарством, розширювалися права підприємств, підвищувався життєвий рівень населення.

Режим Кадара був найліберальнішим серед соціалістичних країн Східної Європи. Це дало змогу журналістам назвати Угорщину «найвеселішим баракком соціалістичного табору». Однак до середини 80-х рр. в УНР були вичерпані ресурси інтенсивного розвитку, швидко зростала заборгованість країни, неодноразово підвищувалися ціни тощо.

Демократичні перетворення розпочалися в Угорщині у 1988 р., коли конференція Угорської соціал-робітничої партії критично оцінила свою діяльність і визнала за необхідне проведення реформ. Я. Кадар, який впродовж трьох

десятиріч очолював партію, поступився своїм постом. УСРП відмовилася під час «круглого столу» від монополії на владу.

У 1989 р. вона саморозпустилася і проголосила створення нової Угорської соціалістичної партії (УСП), яка разом з іншими партіями включилася в боротьбу за місця в новому парламенті. На виборах до парламенту у березні–квітні 1990 р. переміг опозиційний УСП Угорський демократичний форум. Його лідер – Й. Антол – став головою уряду, а вільний демократ А. Гьонц – президентом.

У 1991 р. з країни виведені радянські війська. Всі ці події пройшли мирним шляхом – відбулася революція «зверху». Однак демократи не змогли за короткий строк вирішити наболілі проблеми угорського суспільства, і на виборах 1994 р. до влади знову прийшли ліві політичні сили, які сформували уряд на чолі з Д. Хорном.

Угорщина входить до Ради Європи, є членом ЄС, а у 1999 р. разом із Польщею і Чехією стає членом НАТО. Ця держава одна з перших визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні відносини.

Жага влади та цинічна гра Віктора Орбана. Вперше Віктор Орбан став прем'єр-міністром у 1998 р. у віці 35 років. Він був наймолодшим керівником уряду в історії Угорщини. Проте утримати владу тоді не зміг – після чотирьох років прем'єрства його партія програла вибори. Досвід поразок суттєво вплинув на політичний стиль Орбана. На той час не так багато політиків розмовляли англійською, Орбан справляв позитивне враження. Але через 20 років це був зовсім інший політик. Промовистою демонстрацією особистої трансформації Орбана став випадок зі священником Орбана, Габором Іваньї: «Він був не просто пастором, який вінчав Орбана – він став сімейним священником, – розповідав Костянтин Саді. – І коли пастор побачив, як його молода вівця перетворилася на цинічного політика, і висловився критично – Орбан не вагався ні секунди. Він не лише заблокував фінансування церкви, а й організував податкові рейди в будинку та церкві свого колишнього духівника».

Така жорстка реакція на критику стала типовою для Орбана. Він систематично усуває всіх, хто може загрожувати його владі, навіть якщо це люди, які колись допомогли йому досягти успіху. Історія навчання Орбана в Оксфорді у 1989 р. – ще один характерний епізод його біографії. Проте Орбан не закінчив навчання, поспішивши повернутися додому для участі у виборчій кампанії. Відносини Орбана з угорсько-американським філантропом Джорджем Соросом стали класичним прикладом його політичної стратегії. Але через кілька років, коли Орбан раптово змінив свій курс, знаючи, що Сорос був пов'язаний з неурядовими організаціями та ліберальними рухами, він просто позбувся його. Кульмінацією стало практично закриття Центральноєвропейського університету, який фінансувався Соросом, у Будапешті в 2017 р. Ще за свого першого пре-

м'єрства Віктор Орбан лобіював безпекові питання України і звертав увагу на необхідність збільшення уваги до Києва з боку Заходу, щоб не допустити втручання росії. Проте з часом угорський прем'єр ставав все прихильнішим до путіна.

Румунія

У серпні 1944 р. радянська армія, успішно здійснивши Яссько-Кишинівську операцію, вступила в центральні райони Румунії.

23 серпня 1944 р. комуністи організували збройне повстання, внаслідок якого фашистська диктатура Й. Антонеску була повалена. Новий уряд, призначений королем Міхаєм, складався в основному з представників правих партій. Але в березні 1945 р. до влади прийшов Лівий Національно-демократичний фронт. Розпочалося проведення аграрної реформи.

У 1947 р. були заборонені праві партії, у грудні того самого року Румунію проголошено республікою. Вся повнота влади перейшла до Румунської Робітничої партії, яку до 1965 р. очолював Г. Георгіу-Деж. Вона взяла курс на будівництво соціалізму, розпочалася прискорена індустріалізація, націоналізація та кооперація селян, був прийнятий перший п'ятирічний план на 1951–1955 рр.

У 1952 р. була прийнята нова Конституція Румунської народної республіки, яка зафіксувала досягнутий рівень розвитку країни, серед позитивних здобутків якого були розвиток нафтохімічної і нафтопереробної промисловості (Румунія мала нафтові родовища), ліквідація неписьменності та деякі інші успіхи. Водночас стверджувалися командно-адміністративні методи керівництва суспільством.

У 1965 р. керівником правлячої партії, яку було перейменовано на Румунську комуністичну партію (РКП), стає Н. Чаушеску. У 1967 р. він обійняв також посаду голови Державної Ради країни. Розпочалося зміцнення тоталітарної системи, згортання останніх залишків демократичних прав і свобод, запровадження режиму особистої безпеки – влади диктатора. Після того, як Чаушеску засудив у 1968 р. радянську інтервенцію в Чехословаччині, західні країни всіляко сприяли зміцненню «самостійного» політичного курсу Румунії, надаючи їй значні кредити і допустивши її товари (переважно товари нафтопереробки) на світові ринки.

Однак після зростання світових цін на нафту у 1974 р. румунська нафтопереробна промисловість залишилась без сировини. Це призвело до економічної кризи: було запроваджено карткову систему на продукти харчування, хронічно не вистачало електроенергії, з кожним роком зростала фінансова заборгованість західним державам. Саме необхідністю виплати боргів з 1975 до 1989 р. Румунія сплатила західним кредиторам приблизно 21 млрд дол. за надані кредити – Чаушеску виправдовував жорстоку внутрішню політику «затягування поясів», водночас оточивши себе та своїх рідних небаченою розкішшю.

Авторитарна система влади, антинародна діяльність розгалуженої системи безпеки диктатора «Секурітате», репресії проти інакодумців, різні волонता-

ристські програми і непродумані компанії, насильницька асиміляція угорського населення Трансильванії та інших національних меншин країни, атмосфера постійного страху й становище на межі голоду населення – головні результати 25-річного правління клану Чаушеску. Все це викликало зростання напруги в суспільстві, де назривала революційна ситуація.

Не менш страшною була розплата за роки диктатури. **Народна революція розпочалася несподівано в місті Тімішоара.** Саме тут у грудні 1989 р. влада розстріляла демонстрацію парафіян і молоді. Остання проводила захист священика Кюгорта, якого міське керівництво з політичних мотивів вирішило перевести на роботу в село. Було вбито приблизно 100 осіб, поранено 200.

21 грудня 1989 р. за наказом Чаушеску у столиці проведено мітинг на підтримку наявного режиму. Однак ситуація не покращилася. Тоді був запроваджений надзвичайний стан і відданий наказ стріляти в маніфестантів. Але зупинити революцію вже було неможливо. Через 4 дні внаслідок масових заворушень Чаушеску і його дружина були затримані під час спроби втекти з країни. Після поспішного судового засідання вони були розстріляні.

26 грудня 1989 р. влада перейшла до Фронту Національного Порятунку на чолі з І. Ілієску – колишнім комуністом, якого переслідували за часів диктатури Чаушеску. На виборах у жовтні 1992 р. він був обраний президентом. Розпочалося ринкове реформування економіки, але спадщина старого режиму була настільки тяжка, що певних позитивних результатів реформа не дала. У країні загострилася політична боротьба.

У 1999 р. новим президентом Румунії був обраний лідер Румунської Демократичної Конвенції Е. Константінеску. Пріоритетними завданнями нової влади було визначено прискорення і поглиблення економічних реформ, швидка інтеграція країни у західні структури, зокрема в НАТО, одним з умов чого є врегулювання територіальних суперечок із сусідніми країнами.

З 1990 р. інтеграція до ЄС та НАТО була головним пріоритетом зовнішньої політики Румунії, який міг би забезпечити, як вважали румунські політики, сталий внутрішньо- та зовнішньополітичний розвиток держави відповідно до європейських принципів. На шляху до реалізації цієї мети аби відповідати критеріям бажаного членства, Бухарест був вимушений провести низку внутрішніх реформ, що стосувалися широкого кола питань, від дотримання демократичних принципів, соціально-економічного розвитку, боротьби з корупцією, забезпечення відповідності румунського законодавства європейським нормам і до судової системи (для ЄС), реформування румунських збройних сил, запровадження цивільного контролю над ними та підвищення спроможності Бухареста брати на себе зобов'язання щодо підтримання колективної безпеки (для НАТО). Нестабільний успіх румунської держави у проведенні реформ зумовив

затягування етапу зближення із Західними структурами, упущення можливих економічних вигод від приєднання до ЄС у перші роки після холодної війни, значні фінансові та людські втрати Югославії, в Афганістані та Іраку у прагненні здобути прихильність США та НАТО. Однак навіть незважаючи на це, Румунія продовжила притримуватись прозахідного курсу і докладати необхідні зусилля у процесі реформ, що врешті привело до набуття країною бажаного членства в ЄС та НАТО.

Зі входженням до ЄС Румунія отримала фінансову підтримку та стимул для подальшої трансформації, значно зміцнила свої позиції на міжнародній арені та розширила коло можливостей для проведення активної регіональної політики. Втім навіть членство в ЄС не змогло врятувати країну від тяжких наслідків фінансової кризи, що розпочалася у 2008 р. Показники економічного розвитку Румунії і досі залишаються серед найнижчих у Європі, водночас рівень бідності та безробіття стабільно високий. Румунія і досі не входить до Шенгенської зони.

Зі вступом до НАТО Румунія отримала одні з найсильніших гарантій безпеки, модернізувала свій сектор безпеки, вивела відносини зі США на рівень стратегічного партнерства, стала стабільним міжнародним гравцем і одним із головних партнерів у регіоні. Втім міжнародні події 2008 р. та 2014 р. продемонстрували, що лише членства в безпекових структурах недостатньо, необхідні стабільна взаємодія та підтримка між країнами-членами Альянсу, безперервне оновлення його механізмів гарантування безпеки. Після початку подій 2014 р. та 2022 р. в Україні Румунія була вимушена переглянути свої підходи до підтримання національної та регіональної безпеки, активувавши свою діяльність як в НАТО, так і в мажах альтернативних регіональних структур.

Питання для самоконтролю

1. Чому Янош Черманик обрав собі прізвищем Кадар?
2. Чим була викликана впевненість Ніколає Чаушеску про його всемогутність?

Тестові завдання

1. Янош (Черманик) Кадар був політичним суперником: а) Матяша Ракоші; б) Ласло Райка; в) Ференца Мюнніха; г) Єні Ландлера.	2. У якому з українських міст Янош (Черманик) Кадар зустрівся з Микитою Хрущовим у листопаді 1956 р.? а) Мукачеве; б) Хуст; в) Ужгород; г) Чоп.
3. Дата угорської революції 1956 р.: а) 23 жовтня – 11 листопада;	4. Роки правління Ніколає Чаушеску: а) 1965–1991 рр.;

б) 24 жовтня – 16 листопада; в) 10 жовтня – 17 листопада; г) 1 жовтня – 20 листопада.	б) 1965–1989 рр.; в) 1964–1990 рр.; г) 1965–1988 рр.
5. Що стало приводом до початку революції в Румунії в 1989 р.? а) тотальний дефіцит продуктів; б) «Секурітате» та перевищення її повноважень; в) переобрання Чаушеску на посаду генсека; г) арешт і депортація кальвіністського священника Ласло Текеша.	6. Вкажіть основні риси, притаманні Румунії 2000-х рр.: а) масова паспортизація; б) спрощене набуття громадянства; в) відмова від намірів «Романія Мааре» – «Великої Румунії»; г) допомога Україні в її протистоянні з рф.

ЛЕКЦІЯ 23

Албанія та Греція в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Албано-сербські суперечності в 2 половині ХХ ст.
2. Греція в 2 половині ХХ ст. – на поч. ХХІ ст.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.
2. Щербань Т. Ю. Історичні передумови виникнення албано-сербського конфлікту в Косово. *Сумська старовина*. 2011. № XXXV. Суми: СумДУ. С. 7–13.
3. Коваленко О., Пивоваров С., Логвиненко Т. Сербі та албанці століттями вбивали одне одного у Косові, і днями ледь знову не почалася війна. Згадуємо історію конфлікту і проголошення незалежності Косова, що не має нічого спільного з «лнр» і «днр». *Бабель*. 02.08.2022. URL: <https://babel.ua/texts/82374-serbi-ta-albanci-stolittiyami-vbivali-odne-odnogo-u-kosovi-i-dnyami-led-znovu-ne-pochalas-viyna-zgaduyemo-istoriyu-konfliktu-i-progoloshennya-nezalezhnosti-kosova-shcho-ne-maye-nichogo-spilnogo-z-ldnr> (дата звернення: 06.01.2025).
4. Пивоваров С., Гусєв Г. Диктатор Енвер Ходжа правив Албанією 40 років. Він забороняв джинси і автомобілі, розстрілював конкурентів по партії, побудував мільйон бункерів – але його так і не скинули. *Бабель*. 03.09.2020. URL: <https://babel.ua/texts/50484-diktator-enver-hodzha-praviv-albaniyeyu-40-rokiv-vin-zaboronyav-dzhinsi-i-avtomobili-rozstrilyuvav-konkurentiv-po-partiji-pobuduvav-milyon-bunkeriv-ale-yogo-tak-i-ne-skinuli> (дата звернення: 06.01.2025).

5. Кірсенко М. В. Греція на зорі сучасності. НАН України, ІУАтаД ім. М. С. Грушевського, Ін-т Східно-Центр. Європи у Львові. Київ: б. в., 1995. 220 с.

Зміст лекції

Албанія

Чотири роки фашистської окупації стали фактично єдиним періодом існування «Великої Албанії». Подібна ситуація зберігалася аж до звільнення вищевказаних територій спочатку від італійської, а потім і від німецької окупації. Держави антигітлерівської коаліції в межах післявоєнного врегулювання прийняли рішення повернути Албанію до її колишніх кордонів, які загалом відповідали рішенням Лондонської наради послів великих держав 1912–1913 рр. В одному зі звернень Генерального Штабу національно-визвольної армії Албанії до Йосипа Броз Тіто говорилося буквально таке: «Ми не залишалися без вашої допомоги, про яку наш народ знає і за яку вдячний. Братство по зброї наших народів було скріплене спільною боротьбою, і пролита кров зцементувала цю дружбу, яку ніщо не може зруйнувати». Однак під час обговорення принципів розмежування Албанії та Югославії вектор дискусій постійно змінювався. У грудні 1943 р. на зустрічі представників комуністичних партій Албанії та Югославії було прийнято рішення, згідно з яким єдиним шляхом здобуття свободи було надання всім народам, включно з албанцями, можливості прийняти рішення про власну долю, зокрема й право на самовизначення – аж до відокремлення. Однак вже в 1945 р. на конференції у Призрені це рішення було переглянуто, і представники комуністів Косова підтримали входження цієї області до складу Сербії, а не Албанії.

За час війни територію Косова, за різними даними, покинули від 100 до 200 тис. сербів і чорногорців, а населили багато тисяч албанців з Албанії, які так і залишилися у цих краях, використовуючи сприятливу політичну обстановку в Югославії у 1944–1948 рр. Численні маніфестації албанського населення Косова, що проходили у 1945 р., висловлювали небажання перебувати у складі Сербії. Тіто намагався заспокоїти ситуацію, з одного боку, заявою про передбачуване входження Косова до складу Албанії, а з іншого, – звільненням албанців від відповідальності за злочини проти сербського населення, вчинені під час війни. Водночас албанці отримали у своє розпорядження землі сербів і чорногорців, які не мали можливості повернутися в Косово, зокрема і через заборону, введену на державному рівні.

Албанізація слов'янських земель відбувалася під чітким керівництвом Компартії Югославії й особисто Й. Б. Тіто. 6 березня 1945 р. було прийнято постанову «Про тимчасову заборону повернення колоністів в місця їх колишнього проживання», тобто до Македонії, Косова, Метохії, Срем і Воєводіни.

Площа земель сербів і чорногорців, які не повернулися, становила, за деякими відомостями, приблизно 25 тис. га – все це було віддано албанцям. До того ж після 1948 р. в край було переселено чимало біженців з Албанії. По суті, Й. Б. Тіто більше був зацікавлений створенням сильної балканської держави – Югославії. Тому без докорів сумління він готовий був пожертвувати Косовом, аби зацікавити Албанію. Надалі обговорення проблеми Косова та державного устрою самої Албанії у перші повоєнні роки проходило в межах здійснення ідеї створення сильної Балканської федерації.

Першим кроком на цьому шляху, на думку Сталіна і Тіто, повинно було стати об'єднання Албанії з Югославією. У березні–квітні 1947 р. в Белграді проходили складні переговори щодо укладення двосторонньої торговельної угоди на основі пропозицій югославської сторони. Документ передбачав відмову Албанії від монополії на зовнішню торгівлю, оскільки всі експортно-імпортні операції повинні були здійснюватися винятково югославськими організаціями. Упродовж 1947 р. Тирана і Белград досягли домовленостей про парифікацію (прирівнювання) монетної системи, яка передбачала прирівнювання албанського лека до югославського динара, а також про уніфікацію цін, митний союз, обов'язковість погодження народногосподарських планів і створення спільних товариств. Ця лінія загалом відповідала резолюції V Пленуму ЦК Комуністичної партії Албанії 1946 р., в якій, зокрема, говорилося: «Наша албанська політика повинна орієнтуватися на більш тісний і конкретний зв'язок з Югославією». Однак це зустріло заперечення з боку тієї частини албанського керівництва, яке вбачало у форсованому поглибленні господарської інтеграції з Югославією загрозу національному суверенітету Албанії. Водночас ця частина албанського керівництва посилялася на висловлювання Й. Сталіна, який під час зустрічі з албанською урядовою делегацією на чолі з А. Ходжа, що відбулася в Москві у липні 1947 р., заявив, що Албанія повинна встати на власні ноги.

Наприкінці 1947 р. Албанія та Югославія приступили до обговорення заходів щодо об'єднання армій двох країн. Спочатку передбачалася передислокація 2-гої пролетарської стрілецької дивізії югославської армії в один із потенційно конфліктних районів – місто Корча недалеко від албансько-грецького кордону. Однак радянсько-югославський конфлікт, який досяг своєї кульмінації у середині 1948 р., поховав плани створення югославсько-албанської федерації. У межах резолюції Інформбюро «Про становище в Компартії Югославії» від 28 червня 1948 р. албанський уряд вже 1 липня оголосив про анулювання всіх двосторонніх договорів і про висилку з країни югославських радників, кількість яких, за деякими даними, наближалася до 600 осіб. Подібний розвиток подій, а також посилення протидії західних держав, які побоювалися появи на Балканах «малого СРСР», звело нанівець усі зусилля зі створення Балканської

федерації як у її максимально розширених кордонах, включно з Албанією, Югославією, Болгарією, Румунією та Грецією, так і у вигляді потрійного об'єднання Белграда, Тірани та Софії або хоча б у формі албансько-югославських наддержавних структур. Різке зростання мусульманського населення у Македонії було визначене масовою міграцією мусульман з Косова, Санджака, Боснії і Герцеговини. Тільки з 1951 до 1956 р. до Македонії з цих районів переселилося приблизно 20 тис., а також більше 50 тис. мігрантів з Албанії, яким у дусі гасла «братерства і єдності» югославське керівництво надало громадянство СФРЮ.

Необхідно зазначити, що албанський елемент у Македонії, як найчисленніший і найбільш організований, послугував основою для релігійної та етнічної ідентифікації решти мусульманського населення республіки. Відбулася албанізація ісламської релігійної громади Македонії, а албанська мова у соціалістичний період витіснила всі інші мови в ісламських теологічних училищах і мечетях. Щодо соціально-економічних і політичних преференцій: Конституція СФРЮ 1974 р. надала Косово і Метохії найширші за всю історію цієї території політичні права: автономія стала повноправним суб'єктом федерації. Водночас економічний тягар утримання краю залишився за федерацією. Косово постійно дотувалося з Фонду федерації, мало пільги під час розподілу республіканських валютних коштів і кредитів МБРР, користувалося асигнуваннями з бюджету федерації для фінансування освіти та охорони здоров'я. Протягом всього соціалістичного періоду процес зростання албанського націоналізму не припинявся, а автономний край Косово і Метохія залишалися центром сепаратизму. Проте незважаючи на це, офіційно проблеми Косова і ширше – албанського питання – в Югославії не існувало. Саме у соціалістичній Югославії албанський сепаратизм та ірредентизм остаточно сформувався у завершену інституційну й ідеологічно обґрунтовану систему.

Майже відразу після розгрому осередків «Балі Комбетар» у краї була створена мережа підпільних груп, члени яких займалися пропагандою албанізму, налагоджували зв'язки з керівництвом країни. І вже до кінця 1950-х – початку 1960-х рр. нелегальний рух за об'єднання «етнічних албанських земель» набув організованої форми. У 1961 р. А. Демачі заснував «Революційний рух за об'єднання албанців», який пізніше він став називатися «Національний рух за звільнення Косова й інших албанських земель». У Статуті руху було записано: «Основна і кінцева мета руху – звільнення шчіперських (*Republika e Shqipërisë*) (албанських) країв, анексованих Югославією, та їх об'єднання з матір'ю Албанією». Щоб досягти поставлених цілей, передбачалося «вжити всіх засобів» – політичних, пропагандистських, збройної боротьби, а також всенародного повстання. У другій половині ХХ ст. великоалбанська ідея включала претензії Албанії на Косово, значну частину якого становили албанці-мусульмани. З ура-

хуванням того, що зараз чимало албанців проживають не тільки у Косові, але й у Македонії, ідея «Великої Албанії» залишається актуальною. Нинішня влада відкрито не заявляла про такі вимоги, хоча радикальні партії не відмовилися від цієї ідеї.

В кінці 1960-х рр. у Косові та Метохії було дозволено використання албанських національних символів (національних символів Албанії), були створені умови для максимального наукового та культурного співробітництва з Тіраною. Ці здобутки додали сили націоналістам.

У період правління Енвера Ходжі, особливо в останні роки його життя, претензії Албанії на Косово й загалом її великоалбанські настрої, якщо відкрито і не афішувалися, то принаймні широко поширювалися серед косовського населення, особливо серед студентів Університету в Пріштині.

Розпад на початку 1990-х рр. єдиної Югославії запустив проблему «Великої Албанії» у дію. Різні геополітичні концепції перебудови Балкан і всієї Центральної та Східної Європи, які з'явилися на той час, сприяли зростанню національної самосвідомості народів великого регіону, зміцнювали відцентрові тенденції та ставили національні рухи на шлях сепаратизму. Зворотним боком цього процесу стало поширення ідеї «великої держави» у різних Балканських країнах. Прихильники такої ідеї спиралися на традиційні концепції, які у великій кількості стали з'являтися разом з утворенням нових національних держав безпосередньо на Балканах. У післявоєнний час світ заговорив про «Велику Албанію» лише з моменту виникнення косовського конфлікту та проголошення незалежності Косова у 2008 р. (південного регіону Сербії, населеного переважно етнічними албанцями).

До ключових документів «Великої Албанії» варто віднести «Меморандум» Форуму албанських інтелектуалів Косова від 26 жовтня 1996 р. і «Платформу рішення албанського національного питання» Албанської академії наук, складену влітку 1998 р. Документ (стаття) «Платформа для вирішення албанського національного питання» (жовтень 1998 р.) було прийнято Албанською академією наук після багатьох внутрішніх дискусій. Цей документ за своїм змістом, повідомленнями та рекомендаціями, безумовно, відображає політику країни і вносить пропозиції щодо подальших подій у регіоні, але й містить пояснення албанських внутрішньополітичних установок. Відповідно до цього документа, албанці зазнали найбільшої територіальної роздробленості серед народів Європи. Сьогодні їх територія розділена між п'ятьма країнами на півострові, з яких лише половина знаходиться в межах національної держави албанців. Документ підкреслює, що поза межами Албанії більшість етнічних албанських територій перебувають під сербською окупацією.

Документ (стаття) «Платформа для вирішення албанського національного питання» демонструє, що серед етнічних албанських територій, що перебувають

під сербською владою, знаходиться і провінція Косово, де албанці становлять приблизно 90 % від загальної чисельності населення. Також до албанських територій цей документ відносить області, розташовані у Македонії, Чорногорії та Греції. І ця територіальна роздробленість постійно є джерелом турботи про всю албанську націю, всередині та за межами Албанії.

За цим документом, дії Сербії щодо Косова є терором. Подавши «Платформу», Албанська академія наук мала намір організувати Національні збори, в яких інтелігенція з усіх етнічних районів і спільнот діаспори зможе брати участь і підтримає цей документ. Творці цього документа зазначали, що албанське національне питання у контексті руху за звільнення албанської території від іноземної окупації та її об'єднання в єдину національну державу народилося одночасно з національних рухів інших народів на Балканському півострові.

Відповідно до концепції «Великої Албанії», викладеної у «Меморандумі» Форуму албанських інтелектуалів Косова від 26 жовтня 1996 р., і «Платформі рішення албанського національного питання», боротьба за реалізацію ідеї буде вестися у такий спосіб: 1. Косово з південними землями Сербії (муніципалітети Прешево, Буяновец і Медведжа) повинні стати незалежною державою з гарантіями рівної відкритості як Сербії, так і Албанії. Мінімум, на що албанці згодні, – статус третього державного утворення у співдружності Сербії і Чорногорії. 2. Проблема албанців на території Македонії, які становлять 35 % населення країни, може бути вирішена двома способами: або Македонія стає двонаціональною державою, або у складі Македонії буде утворена автономна албанська національна область. 3. Території Чорногорії, де превалюють албанці, повинні стати автономною областю зі столицею в Ульцині. 4. У Греції потрібно розширити права албанців шляхом дозволу викладання їм у початкових школах албанської мови та ввести предмети «Історія Албанії», «Історія албанської літератури» та ін. албанською мовою. Згодом виділення в автономну область муніципалітету Чамера. На другому етапі ці держави повинні об'єднатися з Албанією в єдину державу. Причому найважливішу роль у створенні «Великої Албанії» має відіграти незалежне Косово, яке повинно стати флагманом у створенні національного албанського державного утворення.

Важливою відмінною рисою проєкту «Великої Албанії», порівняно з аналогічними концепціями в межах сербського, болгарського, грецького чи хорватського національних рухів, є відсутність єдиного «столичного центру», який збирав би навколо себе відповідні етнічні землі, де історично були Белград, Софія, Афіни та Загреб. Це було пов'язано насамперед із великою розкиданістю земель, населених албанцями, в основному серед чотирьох вілайетів Османської імперії – Скутарійського, Янінського, Бітольського та Косовського. Така адміністративно-територіальна система існувала у кінці XIX ст., тобто в момент

становлення албанського національного руху. Треба також враховувати, що столиця нинішньої Албанії – місто Тирана – спочатку не було ні політичним, ні економічним, ні культурним центром країни, на відміну від Шкодера, Дурреса, Вльори або нині косовської Призрени. До того ж, історична свідомість албанців не містить у собі пам'яті про «албанську імперію», що не існувала у період раннього середньовіччя, на відміну від сербських держав або болгарських царств. У 1992 р. албанські радикали зібралися у македонському місті Струга для того, щоб проголосити створення так званої «Республіки Ілліріда» і зажадати федералізації Македонії. З початку 1990-х рр. радикальні лідери македонських албанців продовжували відкрито закликати до перетворення своєї країни у слов'янсько-албанську конфедерацію «Республіка Македонія – Ілліріда». Водночас вони загрожували тим, що самовизначення буде розвиватися за косовським зразком, незважаючи на те, що офіційною позицією албанських партій правлячої коаліції залишалося збереження тогочасного державного устрою країни.

Протягом 1990-х рр. два ключові чинники сприяли радикалізації вимог, висунутих албанцями: поглиблення сербсько-албанських суперечностей у Косові й ігнорування міжнародним співтовариством вирішення косовської проблеми, на відміну від врегулювання ситуації у Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговині та навіть Македонії. Така політика призвела до того, що упродовж 1997–1998 рр. у Косові замість дотримування ненасильницького курсу «Демократичної ліги Косова» на чолі з Ібрагімом Ругова провідну роль стала відігравати воєнізована «Армія звільнення Косова» (АОК). У липні 1998 р. пресекретар АОК (і майбутній голова Асамблеї Косова) Якуп Краснічі публічно заявив, що метою цього формування є об'єднання всіх албанонаселених земель. Аналогічним було і новорічне звернення Генерального Штабу АОК, озвучене напередодні 1998 р. У ньому містився заклик зробити 1998–1999 рр. роками об'єднання албанців, свободи та незалежності для Косова.

Антиурядові бойові дії албанських збройних загонів, що розгорнулися у 1999–2001 рр. у Прешевській долині та Македонії, тісно пов'язаних з АОК, стали наступним кроком реалізації великоалбанського сценарію. Відсутність підтримки з боку НАТО та Європейського Союзу змусило сепаратистів піти на домовленості про мир з Белградом і Скоп'є. Однак одностороннє проголошення у лютому 2008 р. незалежності Косова та його визнання провідними західними державами додало ідеологам «Великої Албанії» новий імпульс. У самій Албанії за об'єднання Косова та Албанії відверто висловлювався ще у 2001 р. голова Демократичного альянсу Арбен Імамі.

Прем'єр-міністр Албанії (2005–2013) та лідер Демократичної партії Албанії Салі Беріша виступав за створення єдиного албанського культурно-національ-

ного простору, але водночас утримувався від прямих закликів до перекроювання балканських кордонів. Багато у чому це пов'язано зі впливом лідерів Європейського Союзу, куди Тирана має намір вступити якомога швидше. Як зазначав глава МЗС Албанії наприкінці 1990-х рр. Паскаля Мильо: «мета всіх албанців полягає у створенні албанської зони, що включає в себе все албанське населення Південно-Східної Європи, інтегрованої в євроатлантичні структури».

Ще у 1992 р., відразу після приходу до влади, С. Беріша заявив в одному з інтерв'ю, що «ідеї створення Великої Албанії абсолютно невластиві албанським правлячим колам і політичним силам». Така констатація відразу викликала різку відповідь з боку одного з провідних албанських інтелектуалів, академіка Реджепа Чосья, який вказав у відкритому листі газеті «Іллірія», яка видається у США, що Албанія ніколи не визнавала її наявні кордони і завжди намагалася нагадати міжнародним колам, що ці заходи, які поділяють албанські землі на дві частини, є несправедливими. Це кордони, які проходять по самому серцю албанського народу.

Греція

Незважаючи на те, що до кінця війни частина території країни вже була звільнена британськими військами, грецькі партизани-комуністи відмовилися скласти зброю і почали збройне повстання проти уряду.

Тільки до 1949 р. влада (що спиралася на допомогу Великої Британії і США) зуміла розгромити партизанів і взяти під контроль всю територію країни. Союзницькі відносини Греції з Заходом зміцнилися, коли в 1952 р. вона одночасно з Туреччиною була прийнята в НАТО.

Не без зусиль і дуже повільно уряд здійснював відновлення зруйнованої війною економіки і вирішував проблеми сотень тисяч біженців. Греція отримала в межах «плану Маршалла» 0,5 млрд доларів допомоги, але три чверті цих грошей були витрачені не на модернізацію, а на закупівлі продовольства. До середини 1950-х рр. влади впоралися з економічними негараздами, в країні була відновлена система прямих виборів, жінки отримали виборчі права. За уряду Константіноса Караманліса (партія якого виступала за перетворення Греції «зі східного села в європейську країну») відбувалося швидке зростання промисловості, проте регіональні та соціальні відмінності до кінця подолати не вдалося.

В середині 1960-х рр. розгорівся Кіпрський конфлікт. Дві частини населення острова – греки і турки – зіткнулися в потужному протистоянні. Греки-кіпріоти бажали об'єднання з Грецією, але проти цього різко заперечувала Туреччина, що загрожувала війною.

Армійські офіцери в самій Греції не довіряли уряду, побоювалися того, що він «зрадить» кіпріотів і встановить цивільний контроль над збройними силами.

У квітні 1967 р праві офіцери повалили прем'єр-міністра Георгіоса Папандреу і встановили військову диктатуру. Більше 5 тис. противників перевороту були кинуті за ґрати. Представники нової влади отримали прізвисько «чорних полковників» (основна частина змовників не належала до вищого командування). Король Костянтин, який спробував обмежити владу військової хунти, сам був змушений покинути Грецію. У 1973 р. грецька монархія була скасована, першим президентом республіки став лідер військового уряду Георгіос Пападопулос. Формальне проголошення республіки не поклато кінець авторитаризму. Восени того самого року армійські частини жорстоко придушили виступи студентів в Афінах.

Новий переворот у 1974 р. привів до влади чергову групу офіцерів, які спробували приєднати Кіпр і з цією метою організувати насильницьке повалення кіпрського уряду. Це мало не призвело до війни з Туреччиною, яка поспішила окупувати північну частину острова. Невдала акція змусила військових відмовитися від влади. Греція повернулася під контроль цивільних.

Нова влада відновила колишню конституцію і діяльність заборонених партій. Багато греків активно обурювалися позицією США, які підтримували військовий кабінет. Внаслідок цього Греція покинула НАТО (повернулася туди тільки в 1980 р.).

У 1980–1990-ті рр. при владі в Греції не раз побували представники різних партій – від консерваторів до соціалістів. Відносини зі США нормалізувалися. Продовжилися реформи, спрямовані на демократизацію політики і соціального життя: був знижений виборчий вік, амністовані учасники громадянської війни, дозволені громадянські шлюби і розлучення. В економічному житті країни зберігалися проблеми: в 1990-ті рр. сильно виріс зовнішній борг Греції, безробіття досягало до 10 %, по всій країні відбувалися численні страйки.

У 2001 р. Греція перейшла на європейську валюту євро і скоротила витрати на соціальні потреби, щоб уникнути браку коштів у бюджеті. Незважаючи на масові страйки, уряд проявив твердість.

У 2008 р. вибухнула світова економічна криза, яка боляче вдарила по економіці країн Європейського Союзу. Найбільш відчутним виявився удар по економіці Греції. Щоб допомогти державі, країни ЄС виділили цій країні багатомільйонний кредит.

У 1990-х рр. грецько-турецькі відносини загострювалися неодноразово, але на початку XXI ст. мирні контакти двох країн розширилися.

Питання для самоконтролю

1. Чому Енвер Ходжа був проголошений національним героєм Албанії?
2. Чи можна стверджувати, що косовський конфлікт був закладений у 1912–1913 рр.?

Тестові завдання

1. Роки правління Енвера Ходжі: а) 1944–1985; б) 1946–1986; в) 1947–1987; г) 1948–1988.	2. Вкажіть основні ознаки метаксизму: а) корпоративізм; б) войовничий націоналізм; в) Антикомунізм та антилібералізм; г) спалення книг, що поширюють не- правильні ідеї.
3. Дата другого косовського конфлікту: а) 24.03.1999–11.06.1999; б) 28.03.1999–16.06.1999; в) 30.03.1999–11.06.1999; г) 24.03.1999–18.06.1999.	4. У якому році сталася боргова криза в Греції? а) 2005 р.; б) 2006 р.; в) 2007 р.; г) 2008 р.

Модуль 4
Країни північної Європи
та Південної Америки в 1945–2025 рр.

ЛЕКЦІЯ 24
Фінляндія в 1945–2025 р.

План лекції:

1. Фінляндія в 1945–2025 рр.

Література

1. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2013): навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 1056 с.

2. Гончар Б. М. Декрет про державну незалежність Фінляндії. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

3. Від Великого Князівства до сучасної держави: Політична історія Фінляндії від 1809 р. / О. Юссіла та ін.; пер. з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко; ред. пер. К. Тищенко. Київ: Унісерв, 2002. 407 с.

4. Історія Фінляндії. Лінії, структури, переломні моменти / Генрик Мейнандер; пер. зі швед. Н. Іваничук. Львів: Піраміда, 2009. 216 с.

Зміст лекції

Оскільки Фінляндія програла у війні, їй довелося виплачувати Радянському Союзу значні військові репарації у вигляді товарів. Як військові репарації Радянському Союзу було передано, зокрема, поїзди, кораблі та сировину. Фінляндія фінансувала виготовлення товарів за рахунок кредитів і допомоги. Виготовлення товарів перетворило Фінляндію з аграрної країни в індустріальну. У зв'язку з індустріалізацією розпочалася міграція населення із сільських регіонів до міст.

У 1948 р. між Фінляндією та Радянським Союзом було підписано Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу, згідно з яким держави зобов'язувалися захищати одна одну від зовнішніх загроз. На практиці протягом усієї холодної війни Фінляндія була частиною сфери інтересів Радянського Союзу, і її зовнішня та внутрішня політика була позначена страхом перед Радянським Союзом.

Важливі події:

1948 р. – підписання Договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між Фінляндією та Радянським Союзом.

1952 р. – проведення Олімпійських ігор у Гельсінкі.

1968 р. – у Фінляндії створено базову загальноосвітню школу.

Розпад Радянського Союзу й ріст фінської економіки за рахунок кредитів у 1980-х рр. призвели до економічної кризи в 1990-х рр. Найгіршим був початок 1990-х рр., коли у Фінляндії було багато безробітних, підприємства банкрутували, а державних коштів було небагато.

Приблизно з 1995 р. у Фінляндії почався ріст економіки, і найважливішою компанією була Nokia – виробник мобільних телефонів. У 1995 р. Фінляндія приєдналася до ЄС, як одна з перших країн, які впровадили євро як валюту.

Важливі події:

1991 р. – найгірша економічна криза в історії Фінляндії.

1995 р. – Фінляндія приєднується до Європейського Союзу.

2000 р. – Фінляндія зайняла перше місце за результатами дослідження дитячої грамотності PISA.

2002 р. – у Фінляндії вводять в обіг євро як валюту.

2007 р. – Nokia продає 40 % від усіх мобільних телефонів у світі.

2023 р. – Фінляндія приєднується до НАТО.

Питання для самоконтролю

1. Чому Фінляндія протягом усієї «холодної війни» була частиною сфери інтересів Радянського Союзу і її зовнішня та внутрішня політика була позначена страхом перед Радянським Союзом?

Тестові завдання

1. У якому році були проведені Олімпійські ігри в Гельсінкі? а) 1951 р.; б) 1952 р.; в) 1953 р.; г) 1954 р.	2. Хто є флагманом фінської економіки? а) Nokia; б) Saab; в) Abloy; г) Kone.
3. З якого року у Фінляндії в обігу євро? а) 2000 р.; б) 2001р.; в) 2002 р.; г) 2003 р.	4. Дата приєднання Фінляндії до НАТО: а) 2020 р.; б) 2021 р.; в) 20222 р.; г) 2023 р.

ЛЕКЦІЯ 25

Швеція та Норвегія в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. *Швеція та Норвегія в 1945–2025 рр.*

Література

1. Історія успіху Швеції. Як подвоїти ВВП, знижуючи викиди CO₂. *DW. У фокусі. Економіка. Європа*. 03.09.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/istoria-uspihu-svecii-ak-podvoiti-vvp-znizuuci-vikidi-so2/a-70121885> (дата звернення: 29.09.2024).

2. Moberg, Vilhelm, and Paul Britten Austin. *A History of the Swedish People: Volume I: From Prehistory to the Renaissance*. 2005; *A History of the Swedish People: Volume II: From Renaissance to Revolution*. 2005.

3. Kent N. *A Concise History of Sweden*. 2008. 314 p. Excerpt and text search.

4. Історія Норвегії / К. Гелле та ін.; пер. з норв. Н. Іваничук та ін.; ред. М. Прихода. Львів: Літопис: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 335 с.: іл.

Зміст лекції

Швеція

Оскільки Швеція не брала участі у війні, шведські підприємства змогли швидко відновити виробництво і продавати свої товари та послуги. Багато країн почали вести торгівлю зі Швецією, тому шведські компанії отримували великі прибутки. Рівень безробіття в цей час був дуже низьким. Швеція стала країною, яка методично примножувала свої багатства, а її уряд здійснив багато необхідних політичних і соціально-економічних реформ. Усі громадяни країни отримали право на медичну допомогу. Наймані робітники отримали право на чотири тижні оплачуваної відпустки. Жінки, які залишались вдома з маленькими дітьми, змогли отримувати гроші від держави. До того ж була розроблена система дошкільних установ, щоб жінки мали більше можливостей працювати. Держава взяла на себе відповідальність за забезпечення належного рівня доходів населення і добрих житлових умов, а також за охорону здоров'я і багато іншого. Рівень бідності зменшився, і Швеція перетворилася на державу загального добробуту.

Щоправда, після Другої світової війни в країні почалася розробка ядерної зброї. В країні є уранові родовища.

Швеція була нейтральною країною, але шведи були нацією, лідери якої вірили виключно в збройний нейтралітет і в те, що ціною нейтралітету є сильна

армія. Шведське керівництво розуміло, що в майбутньому для збереження цього нейтралітету можуть знадобитися тактичні атомні бомби для використання на полі бою.

В Урсвіку, тихому передмісті Стокгольма, є велика школа, яка більше нагадує таємний науково-дослідний інститут. У роки Другої світової тут розміщувався штаб-квартира колишнього Шведського науково-дослідного інституту національної оборони (FOA).

Через три роки після атомних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі, у 1948 р., зазначений FOA, з урахування уранових родовищ, здійснив спробу створення «шведської лінії» для виробництва атомної бомби на основі плутонію без потреби іноземної допомоги. План полягав у тому, що плутоній отримуватимуть шляхом розщеплення шведського урану у шведських ядерних реакторах із важкою водою.

Шведські вчені, які працювали під завісою секретності, були змушені починати з нуля через брак високоякісного урану та відсутність обміну інформацією зі Сполученими Штатами – це був повільний і дорогий процес. Також було ухвалено рішення пов'язати програму ядерної зброї з цивільною програмою, щоб замаскувати її справжню природу.

План передбачав два реактори. Один, Ågesta, важководний реактор на південь від Стокгольма, а інший, Marviken, побудований за межами міста Норкьопін, але так і не запущений в експлуатацію. Ідея полягала в тому, щоб створити 100 одиниць тактичної зброї. Однак повільний темп розвитку програми озброєнь зрештою призвів до її краху. Публічного обговорення планів не було з тієї простої причини, що про їх існування знало лише вузьке коло політиків, високопосадових військових і науковців (і, мабуть, радянських розвідників). Ця секретність завершилася в 1954 р., коли шведський головнокомандувач Нільс Сведлунд розкрив існування програми та стверджував, що ця зброя потрібна для перемоги над радянським вторгненням. У квітні 1957 р. Центральне розвідувальне управління США (ЦРУ) визнало, що Швеція має «достатньо розвинену реакторну програму, яка дасть їй змогу виготовити певну кількість ядерної зброї протягом наступних п'яти років». Така оцінка незабаром скоротила цей термін до чотирьох років.

У той час прем'єр-міністром Швеції був Таге Ерландер, який мав освіту в галузі фізики і регулярно спілкувався з провідними світовими фізиками про атомні бомби, зокрема з лауреатом Нобелівської премії Нільсом Бором.

Чим більше таких розмов вів прем'єр-міністр, тим більше він вагався у своїй підтримці програми ядерної зброї. У пошуках консенсусу він неодноразово відкладав остаточне рішення, доки не будуть відомі результати переговорів про контроль над озброєннями між США та Радянським Союзом. Його

принципова позиція – або хитрий політичний крок, залежно від того, як на це дивитися – дала змогу вийти на сцену критикам плану ядерної зброї. Багато з них були жінками. Федерація соціал-демократичних жінок (Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund, SSKF), очолювана Інгою Торссон, як говорить Йонтер, «стала найсильнішим голосом проти ядерної зброї». Незабаром до жінок із SSKF приєдналися інші групи, як-от Група дій проти шведської ядерної зброї (Aktionsgruppen Mot Svensk Atombomb, AMSA) – і громадська думка почала змінюватися. Ці зміни також підживлювало те, що військові перестали підтримувати розробку зброї, яку вони раніше заохочували. Шведська армія, військово-повітряні сили та флот зрозуміли, наскільки вона дорога – щоб її оплатити, довелося б скоротити всі три підрозділи. Також важливу роль відіграло негативне ставлення США до шведських ядерних планів, враховуючи дедалі більшу оборонну співпрацю між двома країнами в інших сферах, включно з пристосуванням шведських аеродромів для розміщення американських бомбардувальників.

Шведські збройні сили та цивільна ядерна енергетична програма поклалися на американські технології, зокрема для створення ракетних систем, проєктування нових легководних цивільних ядерних реакторів і навіть ядерного палива, що фактично ускладнило Швеції створення власної ядерної зброї. У певний момент Швеція навіть розглядала можливість придбання американської ядерної зброї. Серед шведської еліти також зростало переконання, що Швеції не потрібно розробляти власну ядерну зброю, оскільки країна перебуває під ядерною парасолькою США, хоча й не є членом НАТО.

Протягом 1960-х рр. Швеція – на чолі з політиком і дипломатом Алвою Мюрдаль – активно брала участь у міжнародних зусиллях, спрямованих на припинення поширення ядерної зброї. Це посилювало кампанію проти власного озброєння Швеції. Навіть прихильники початкового плану тепер хотіли лише продовження досліджень, а не виробництва. Цей зсув відобразився й на громадській думці. У 1957 р. 40 % громадян підтримували створення ядерної зброї, 36 % були проти, а 24 % не впевнені. Через вісім років лише 17 % висловилися «за», 69 % «проти» і 14 % «не впевнені».

Тож не було нічого дивного в тому, що в 1966 р. Швеція припинила планування виробництва ядерної зброї, а у 1968 р. підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), а парламент проголосував за повне припинення програми, навіть якщо окремі дослідження тривали до 1970-х рр.

У 1960–1965 рр. Швеція опинилася втягнуеною в Конголезьку кризу (Конго). Під час Конголезької кризи в країні було створено ланку винищувачів ООН, частиною якого була шведська 22-га ескадрилья винищувачів «Конго». У боротьбі з повстанською армією Катанги шведи використовували літаки Saab 29 Tunnan.

У кінці 1969 р. на політичній арені Швеції – Соціал-демократична партія (була при владі 40 років). Її лідером з 1969 до 1986 р. був Улоф Пальме (двічі прем'єр-міністр країни та голова уряду в 1982–1986 рр.).

Пальме був ключовою і поляризуючою фігурою як у внутрішній, так і в міжнародній політиці з 1960-х рр. Він був непохитний у своїй політиці неприєднання до наддержав, що супроводжувалось підтримкою численних національно-визвольних рухів у країнах третього світу після деколонізації, включно з найбільш суперечливою економічною та вокальною підтримкою низки урядів країн третього світу. Пальме був першим главою уряду західної країни, який відвідав Кубу після революції, де, виступаючи в Сантьяго, похвалив кубинських та камбоджійських революціонерів.

Як частий критик зовнішньої політики США та Радянського Союзу, він вдавався до жорстокої критики, висловлюючи незгоду з імперіалістичними амбіціями та авторитарними режимами, зокрема з іспанським Франциско Франко, радянським Леонідом Брежнєвим, португальським Антоніу де Олівейру Салазаром, чехословацьким Густавом Гусаком, а також південноафриканськими Джо Форстером та Пітером Віллемом Боту. Його засудження бомбардування Ханой у 1972 р., зокрема порівняння воєнної тактики США з табором Треблінка, призвело до тимчасового заморожування політичних відносин між Швецією та США.

Пальме прагнув продовжувати соціал-демократичну політику колишніх десятиліть, направлену на згладжування суперечностей та економічної нерівності. У сфері зовнішніх відносин Пальме послідовно обстоював політику традиційного нейтралітету і неприєднання, що поєднувалася з активною участю Швеції в міжнародних справах, виступав проти порушення людських прав. Пальме був поборником демократії, виступав за розвиток міжнародної співпраці й надання допомоги країнам, що розвивалися. У 1960–1970-х рр. він активно виступав проти політики США у В'єтнамі та апартеїду в Південно-Африканській Республіці. Брав активну участь у налагодженні контактів між великими державами. У вересні 1980 р. за ініціативою Пальме створено Незалежну комісію з питань роззброєння та безпеки (комісія Пальме) – міжнародну неурядову групу експертів, куди увійшли відомі громадські діячі та вчені багатьох країн світу. Основним завданням комісії був пошук шляхів проведення переговорів про скорочення озброєнь і усунення загрози ядерної війни.

Вбивство Пальме сталося на одній із вулиць Стокгольму 28 лютого 1986 р. Місцевий раніше засуджений наркоман Крістер Петтерссон був спочатку засуджений за вбивство в місцевому окружному суді, однак пізніше вирок було оскаржено в Апеляційному суді Свеа. Справа вбивства Улофа Пальме тягнулася аж до 2020 р. 10 червня 2020 р. шведські прокурори провели пресконференцію, де повідомили про те, що підозрюють, що убивцею Пальме була інша

людина – Стіг Енгстрем. А зважаючи на те, що Енгстрем покінчив життя самогубством у 2000 р., врешті було оголошено про закриття справи.

Після періоду стрімкого росту і безпрецедентного розквіту наприкінці 1980-х рр. шведська економіка до 1990 р. «перегрілася», і після провалу в риксдазі суперечливого законопроекту про заморожування зарплат і заборону страйків соціал-демократичний уряд на чолі з прем'єр-міністром Інгваром Карлссоном у лютому 1990 р. подав у відставку. На той час шанований міністр фінансів Щель-Улоф Фельдт залишив уряд на знак протесту проти того, що він вважав безвідповідальною економічною політикою. Незабаром Карлссон сформував новий уряд, але на час парламентських виборів у вересні 1991 р. економіка перебувала у вільному падінні зі стрімким зростанням безробіття, отже, соціал-демократи отримали найменшу за 60 років частку голосів (37,7 %), що обернулося втратою посад на користь опозиції – правоцентристської коаліції.

У відповідь на сприйняту нездатність соціал-демократів впоратися з економікою і на знак протесту проти того, що вважалося застарілою соціалістичною політикою (державні монополії, наприклад, на телебачення, радіо, телефонні послуги та лікування в лікарнях), новоутворена реформістсько-популістична партія «*Ny demokrati*» (Нова демократія) успішно зробила несподіваний прорив у риксдаг на виборах 1991 р., що дала змогу сформувати новий правоцентристський уряд. Під керівництвом **Карла Більдта** новий уряд вирішив продемонструвати себе як антисоціалістичний і космополітичний, ставлячи собі за мету ініціювати багато реформ. Звинувачуючи в економічній кризі деякі з ексцесів скандинавської моделі, він хотів започаткувати реформи і розпочав демонтаж державних монополій, зниження податків, перебудову та інтернаціоналізацію вищої освіти, а також заклав підвалини для подальшого вступу Швеції у Євросоюз.

Однак новий уряд успадкував найсерйознішу за 50 років економічну кризу, що означало, що замість того, щоб зосередитися на реформах, йому довелося провести майже весь свій строк повноважень (1991–1994) у режимі антикризового менеджменту. Споживчі ціни зросли, ціни на житло впали, а безробіття галопувало. Наприкінці 1992 р., під тиском шквалу фінансових спекуляцій, що похитнули тоді кілька європейських валют, «*Riksbank*» ненадовго підняв свою цільову ставку до 500 % у спробі захистити фіксований обмінний курс шведської крони, але змушена бути відпущеною відносно інших валют, вона негайно впала приблизно на 15 % проти долара США. Протягом 1991 і 1992 рр. цінова «бульбашка» на ринку житла, яку роздували всі 80-ті рр., здулася, залишивши багато банків майже неплатоспроможними, що призвело до заходів із порятунку банківської системи, де уряд повинен був гарантувати всі депозити в 114 банках країни, а деякі націоналізував, витративши 64 млрд шведських крон.

Вимивання коштів із державної скарбниці від 1992 р. було приголомшливим, а дефіцит поточних статей платіжного балансу та державний борг зростали. Щоб розв'язати цю проблему, незабаром було досягнуто двопартійних домовленостей із соціал-демократами про заходи боротьби з кризою, але навіть із цими угодами скрутні умови і глибока економічна рецесія затяглися на всі 90-ті рр. Через це кабінет Більдта багатьма розцінюється як значною мірою провальний, не тільки тому, що рецесія вказувала на його неспроможність провести реформи, які він заповзявся зробити, відштовхуючи своїх безсумнівних виборців, а й тому, що він не розглядався як такий, що ефективно долає кризу, водночас припускаючись деяких очевидних помилок (як-от, дуже вартісний захист крони), чим штовхав тих виборців, які не визначилися, в руки опозиції.

Незважаючи на те, що тривалий вплив цієї політики був доволі обмеженим, за винятком справ, як-от запровадження комерційного телебачення і радіо та шкільних ваучерів. Найглибший слід, який залишила епоха Більдта, полягав у тому, що більшість людей почали асоціювати країну під правлінням не соціал-демократів із рецесією та загальною скрутою (картина, яку також вправно змальовували соціал-демократи на трьох наступних загальних виборах, дієво перетинаючи шлях правоцентристським партіям до урядових посад на наступні 12 років). Проте останніми роками репутація уряду Більдта дещо покращилася, насамперед через міжнародну похвалу, якої той заслужив за зразковий спосіб, яким він упорався зі шведською банківською кризою.

Загальні вибори у Швеції 2006 р. повернули до влади уряд соціал-демократичної меншості **Інгвара Карлссона**. У проміжку після виборів 28 вересня і до вступу на посаду нового уряду у Балтійському морі затонув автомобільно-пасажирський пором «Естонія». У цій одній із найгірших морських катастроф у сучасній історії загинули 852 людини, здебільшого шведи. Однією з небагатьох позитивних подій у той час була приємна несподіванка, яку піднесла Швеція на чемпіонаті світу з футболу 1994 р., де шведська команда виборола бронзову медаль. Йоран Перссон був призначений міністром фінансів і обтяжений важким завданням збалансувати бюджет шляхом агресивного урізання соціальних програм і пільг, що більшість шведів спочатку дуже сильно обурювало та за що він, зрештою, зажив поваги, досягнувши цього. Після відставки Карлссона в 1996 р. Перссон замінив його і залишився при владі аж до програшу на загальних виборах 2006 р.

У 1995 р. після консультативного референдуму роком раніше Швеція вступила в Європейський Союз. Вступ у ЄС у певному сенсі перегорнув сторінку шведської історії і може розглядатися як ознака кінця шведської винятковості та нейтральності. Швеція XX ст. часто займала острівну позицію та трималася від Європи і того, що відбувалося «на материку», на відстані. Членство в ЄС

кинуло цьому виклик, але більшість виборців були євроскептиками, і мало-ймовірно, що референдум у будь-який інший час, ніж у цей, означений дуже серйозною рецесією, приніс би позитивний результат. Відкритий у 2000 р. Ересуннський міст між Мальме і данським Копенгагеном іноді розглядається як символ сильних зв'язків Швеції з материковою Європою.

Наприкінці 1990-х рр. шведські збройні сили зазнали сильного скорочення, водночас чисельність новобранців зменшилася до 20 % усіх молодих чоловіків (проти 90 % у розпал холодної війни), але вони залишилися присутніми у миротворчих силах ООН насамперед у югославських війнах, де колишній прем'єр-міністр Карл Більдт був посланником від ЄС, а пізніше від ООН.

У першій половині 2001 р. Швеція за ротацією головувала в ЄС і провела низку резонансних зустрічей та семінарів, що завершилися у червні самітом у Гетеборзі, який відвідав Джордж Буш і всі значніші голови урядів держав ЄС. Це був перший візит чинного Президента США у Швецію. Цей саміт став важливим кроком для розширення ЄС на схід через 3 роки, але ця подія наštтовхнулася на протести лівацьких груп, які бунтували і нападали на поліцію в центрі міста. Референдум 2003 р., після багатьох років непростої дискусії, привів до того, що пропонуване прийняття євро не одержало схвалення. І без того заплутаний вплив цього голосування на провідні політичні верстви, багатьох бізнесменів і ЗМІ, де у всіх цих групах підтримка прийняття євро переважала, потьмарився тим гірким фактом, що кампанію за чотири дні до її кінця обірвало вбивство міністра закордонних справ Анни Лінд, яка, якби була жива, ймовірно, змогла б стати наступницею Йорана Перссона протягом одного-двох років (що підтвердив сам прем'єр-міністр у пізніших інтерв'ю та її очевидний авторитет у її партії).

Хоча вбивство Анни Лінд не було пов'язане ні з агітацією за євро, ані з питаннями ЄС загалом, і хоча тенденція до заперечного голосування чітко вимальовувалася в опитуваннях ще за кілька тижнів перед референдумом, як «Гетеборзькі заворушення», так і рішуче «ні» для євро показують, що чимало шведів, і особливо багато молодих шведів, почувуються незадоволеними новою, орієнтованою на ЄС і менш упевненою у собі країною, в якій вони живуть.

Після землетрусу в Індійському океані та цунамі 26 грудня 2004 р. постраждали тисячі шведів у Таїланді та інших частинах Південної і Південно-Східної Азії: Швеція поряд із Данією, Фінляндією, Норвегією, Австрією, Бельгією, Францією, Німеччиною, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Іспанією та Великою Британією виявилася серед тих західних країн, яких це лихо торкнулося найбільше. У Міністерстві закордонних справ через зимові свята не було працівників, а відсутність урядових дій спричинила політичний скандал, який похитнув упевненість кабінету Перссона, зокрема міністра закордонних

справ Лейли Фрейвальдс. Вона подала у відставку після ще одного скандалу, де вона була заздалегідь поінформована про закриття Шведською службою безпеки вебсайта Шведських демократів із зображеннями злощасних карикатур на Мухаммеда. Шведська преса зазначала, що це був перший після Другої світової війни випадок шведської урядової цензури через загрозу з боку іноземних держав. Швеція – одна з небагатьох західних країн, де ці карикатури не були опубліковані в головних засобах масової інформації, але й вона все-таки постраждала через близькість до Данії: шведсько-данський виробник молокопродуктів «Arla» потерпав від бойкотів на Середньому Сході, а коли міністр міжнародного співробітництва в цілях розвитку Карін Ємтін вирушила до Судану для розслідування геноциду в Дарфурі, губернатор Дарфура використав карикатури як привід не прийняти її.

На парламентських виборах у Швеції 2006 р. увагу ЗМІ привернуло кілька нових політичних партій. Серед них Феміністична ініціатива на чолі з колишнім керівником лівих Гудруном Шиманом, євроскептичний «Червневий список» (що зародився на виборах у Європарламент від Швеції 2004 р.) і противниця авторських прав – Піратська партія, – але їх успіх був незначним. На цих виборах більшість у риксдазі здобула консервативна коаліція «Альянс за Швецію», висунувши **Фредріка Райнфельдта** з Партії поміркованих своїм кандидатом на прем'єр-міністра. Успіх «Шведських демократів», які завоювали місця в декількох шведських муніципальних радах і дістали 2,9 % голосів на виборах у риксдаг (хоча поріг проходження – 4 %), наполохав усталені партії. Протягом першого тижня відбулася серія скандалів, де деякі з міністрів від Партії поміркованих виявилися такими, які ухилялися від обов'язкової абонплати за телебачення і платили прислузі «в конверті». Міністри Марія Бореліус і Сесілія Стейо Кіло пішли у відставку лише після кількох днів перебування на посаді. Кабінет міністрів розкритикували за відсутність гендерної рівності та різноманітності, оскільки він налічував тільки дев'ять жінок (із 22 міністрів). З іншого боку, захисники кабінету зазначали, що Швеція тепер має свого першого міністра, який народився в Африці (Нямко Сабуні) і свого першого відкрито гомосексуального міністра (Андреаса Карлгрена). Міністра закордонних справ Карла Більдта було допитано через його колишнє директорування в інвестиційній компанії «Восток Нафта» та його можливу упередженість у питанні планованого тоді трубопроводу «Північний потік». Цей газогін мав на меті сполучити росію і Німеччину по дну Балтійського моря через шведські територіальні води.

Політика Райнфельда була зосереджена на зменшенні безробіття шляхом зниження податків, а також на виплатах хворим і безробітним. До початку іпотечної кризи зайнятість зросла, хоча червоно-зелена опозиція стверджувала, що головною причиною цього був поточний глобальний розквіт.

У другій половині 2009 р. Швеція за ротацією головувала в ЄС, а Райнфельдт представляв ЄС на декількох гучних зустрічах на найвищому рівні з Бараком Обамою та іншими світовими лідерами, включно з конференцією ООН з питань зміни клімату в Копенгагені. Райнфельдт також головував на підсумкових переговорах щодо реалізації Лісабонського договору, який набув чинності 1 грудня 2009 р., що привело до призначення Германа ван Ромпея Головою Європейської Ради, а Кетрін Ештон – Високим представником ЄС із питань закордонних справ та політики безпеки.

Однак різке зростання авторитету як державника, яке Перссон отримав від головування в ЄС 2001 р., значною мірою оминуло Райнфельда, і в опитуваннях громадської думки перед парламентськими виборами у Швеції 2010 р. підтримка його уряду постійно відставала від підтримки соціал-демократичної опозиції. Соціал-демократи об'єднали свої зусилля в грудні 2008 р. із зеленими з метою сформувати «червоно-зелену коаліцію», щоб кинути виклик правлячому ліберальному альянсу. Від 2009 р. «Шведські демократи» в опитуваннях громадської думки послідовно користувалися підтримкою понад 4 % та разом з Піратською партією, яка здобула 7,1 % на виборах до Європарламенту у 2009 р., мали потенціал стати царетворцями і змінити політичний ландшафт на загальних виборах 2010 р. Проте, незважаючи на результат у 5,7 % для «Шведських демократів» і 49,7 % – для уряду Райнфельдта, чинний уряд міг залишитися урядом значно слабшої меншості. Надії «Шведських демократів» стати володарями королівства були остаточно зведені нанівець, коли обидва потенційні прем'єр-міністри прилюдно оголосили, що ніколи не співпрацюватимуть зі «Шведськими демократами». Натомість і соціал-демократи, і партія «зелені» виявляли пасивну або іноді й активну підтримку ліберальному союзу для забезпечення стабільності уряду.

У грудні 2009 р. новим комісаром ЄС стала Сісілія Мальмстрьом замість Маргот Вальстрьом, призначеної Спеціальним представником з питання про сексуальне насильство в умовах конфлікту.

Тим часом, наслідуючи свого батька, який одружився з простолюдинкою, швецька принцеса Вікторія заручилася з Даніелем Вестлінгом про що 24 лютого 2009 р. офіційно оголосив Королівський суд Швеції. Весілля принцеси Вікторії та Даніеля Вестлінга відбулося 19 червня 2010 р. в Стокгольмі. 11 серпня 2009 р. її сестра, принцеса Мадлен, оголосила про свої заручини з Йонасом Бергстрьомом.

11 грудня 2010 р. шведську столицю Стокгольм сколихнув напад терориста-смертника, який убив себе і поранив двох людей. Міністр закордонних справ Карл Більдт назвав цю подію «найтривожнішою спробою терористичного нападу у переповненій людьми частині центрального Стокгольма: «Не вдало-

ся – але могло обернутися справжньою катастрофою». Хоча траплялося, що шведські громадяни іноземного походження ставали терористами-самогубцями за кордоном, це був перший такий випадок на шведській землі. Інцидент відомий як «теракт у Стокгольмі 2010 р.».

Після виборів 2010 р. Альянс утворив новий уряд, а Райнфельдт продовжив працювати на посаді прем'єр-міністра. Його кабінет мав 24 міністри (на 3 більше, ніж попередній). Помірковані отримали 13 посад проти 10 у попередньому уряді, тоді як ліберали – 4, центристи – 4, а християнські демократи – 3, не змінивши кількість своїх міністрів. Керівник Ліберальної партії Ян Б'єрк-лунд пішов на підвищення, замінивши заступника прем'єр-міністра Мауд Олофссон. Карл Більдт залишився міністром закордонних справ, а Андерс Борг – міністром фінансів. Новими міністрами стали Стефан Аттефаль (міністр державного управління і житлового господарства у Міністерстві охорони здоров'я та соціальних справ), Ульф Крістерссон, який змінив Крістіну Хюсмарк Перссон на посаді міністра соціального забезпечення, Ерік Улленгаг (міністр інтеграції у Міністерстві зайнятості, Гілеві Енгстрьом (міністр зайнятості), Анна-Карін Гатт (міністр з інформаційних технологій та регіональних справ у Міністерстві підприємництва, енергетики та зв'язку), Петер Норман, який змінив Матса Оделя на посаді міністра фінансових ринків, і Катаріна Ельм-сатер-Сверд, яка прийшла на зміну Осі Торстенссон на посаді міністра комунікацій. Колишній міністр вищої освіти в Міністерстві освіти та наукових досліджень Тобіас Кранц залишив уряд, хоча наступника названо не було.

Райнфельдт видав 30-сторінкову заяву про державну політику, зазначивши, що вона «прагнучиме широких і відповідальних рішень», і що «буде природною... проводячи регулярні дискусії з Партією зелених, у першу чергу, а також із Соціал-демократичною партією, де це доречно». На практиці це означало кінець більш далекосяжних реформ, які втілював у життя уряд Райнфельдта, оскільки всі рішення підлягали схваленню однією із опозиційних партій. Це також означало, що опозиція у випадку її підтримки Шведськими демократами могла б дістати більшість у риксдазі. Це сталося, наприклад, у чутливих питаннях охорони здоров'я та субсидій у зв'язку з безробіттям.

Переможець парламентських виборів 2014 р. **Стефан Левен** сформував новий уряд, який у перші місяці зіткнувся з неабиякою проблемою після того, як «Шведські демократи» проголосували проти його бюджету. Упродовж 2015 р. чисельність шукачів притулку, переважно із Сирії, Іраку та Афганістану, досягла найвищого рівня за весь час.

Після парламентських виборів 9 вересня 2018 р. Левен сформував свій другий уряд, який розпочав роботу 21 січня 2019 р.

Норвегія

Норвезький скептицизм. До кінця Першої світової війни Норвегія була однією з найбідніших країн у Європі, де сільське господарство, тваринництво і рибальство були основними джерелами доходу. На початку ХХ ст. ця країна відкриває свій водний потенціал, а також використовує гідроелектроенергію в розвитку промисловості, яка стає першим джерелом енергії в Норвегії. Пізніше, протягом 1950-х рр., розвиток хімічної промисловості і видобуток корисних копалин викликали економічний бум у країні Північної Європи.

Важливою датою стало 23 грудня 1969 р. Після декількох років безуспішних пошуків можливих нафтових та газових родовищ на шельфі Північного моря було все ж таки знайдено поклади нафти. Саме 23 грудня 1969 р. американська компанія Phillips Petroleum повідомила норвезький уряд, що виявлено одне з найбільших морських нафтових родовищ Ekofisk, яке знаходилося за 320 км від м. Ставангера – нафтової столиці Норвегії. Пізніше, в 1971 р., було знайдено родовище природного газу Frigg (за 230 км від того самого міста Ставангера) на межі між британським та норвезьким кордонами в Північному морі. Ресурси цього родовища використовувались до 2004 р. У 1974 р. було відкрито ще одне газове родовище – Sleipner, у 1979 р. – Troll, а в 1984 р. у водах Баренцевого моря виявлено родовище Snøhvit, газ із якого почали добувати лише з 2006 р.

Відкриття нафтових і газових родовищ та подальша їх експлуатація зробили Норвегію вже в 1970-х рр. однією з найбагатших країн у світі, з ВВП на душу населення 64 000 євро і світовим лідерством у галузі людського розвитку. Отже, на 70–80-ті рр. ХХ ст. припадає піднесення Норвегії до рівня заможних країн, ресурсний потенціал якої давав змогу їй стати на шлях великої модернізації та розвитку.

Економічне піднесення Норвегії зменшувало ймовірність того, що в майбутньому вона прагнутиме до членства в ЄЕС. Отже, в той час, коли повоєнна європейська інтеграція стала набувати своїх початкових форм, почав чітко проявлятися норвезький скептицизм щодо континентальної економічної політики та союзів наддержавного характеру. Цей скептицизм треба розглядати в двох аспектах: як офіційну позицію державних керівників щодо реалізації зовнішньої політики, зважаючи на певні політичні та економічні чинники, та як позицію норвезької нації, на погляди якої вплинув історичний досвід і спогади про залежність країни від політики Данії та Швеції в часи уній. Тож у 50-х рр. Норвегія не була активним учасником у провадженні інтеграційної політики в Європі. До речі, таку саму позицію в той час займала і Велика Британія разом з Ірландією та Данією. У післявоєнний період зв'язки між Норвегією та Великою Британією були доволі міцними, що часто виливалося у спільній діяльності

на міжнародній арені. Така особливість яскраво проявилась на початку 1960-х рр., коли британський уряд змінив орієнтацію свого вектора зовнішньої політики до прагнення вступити до Європейського економічного союзу, норвезька політична еліта також почала віддавати перевагу європейській інтеграції.

Одним з перших вагомих проявів зміни зовнішньополітичної позиції Норвегії було утворення **Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ)** у 1960 р., однією з засновників якої була сама Норвегія.

Перед ЄАВТ ставилось завдання сприяти економічній співпраці та вільній торгівлі спільними ресурсами союзу. Отже, серед населення поширювалась паніка через можливу втрату контролю над ресурсами, власною економічною політикою та суверенітетом загалом. *До груп населення, які були проти вступу країни в ЄАС, входили:* 1) фермери (побоювалися конкуренції продукції); 2) рибалки (не бажали надмірної присутності іноземних рибалок у норвезьких водах); 3) радикали (противники «монополістичного капіталізму»); 4) незалежні національні групи (вважали, що так Норвегія втратить суверенітет). *Підтримували вступ до організації:* 1) 2/3 Лейбористської партії (НРП) (вірили в міжнародну ідею); 2) Консервативна партія у повному складі (обґрунтовували, що це важливо для промисловості та торгівлі); 3) частина Християнської народної партії та ліві; 4) потужні організації, союзи, більша частина преси.

Противники вступу, очолювані фермерськими організаціями, створили «Народний рух проти ЄС». До цього руху входили фермери, рибалки, радикальні групи, члени Центристської та Соціалістичної партій та дехто з Лейбористської партії. «Норвегія не для продажу» – таким був слоган народного руху. В цих умовах 25 вересня 1972 р. соціал-демократичний уряд Норвегії на чолі з прем'єр-міністром, лідером лейбористів Трюгве Браттелі провів всенародний референдум щодо вступу країни до ЄЕС. Результатом народного волевиявлення став крах євроінтеграційної кампанії уряду. 53,5 % населення висловилися «проти» вступу до союзу. У ЄС сприйняли результати норвезького голосування як «крок назад на шляху до об'єднаної Європи» та назвали це «поразкою Європи». У підсумковому пресрелізі керівництво Комісії ЄС зазначило, що потрібно докласти більших зусиль для того, аби зацікавити європейців будувати об'єднану Європу.

Причини наростання антиінтеграційних настроїв треба шукати в багаторічному періоді залежності від Данії та Швеції, окупації 1940–1945 рр. нацистською Німеччиною, які закарбувалися в пам'яті норвежців і викликали побоювання знову втратити навіть найменшу частину свого суверенітету. До того ж відкриття наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. солідного ресурсного потенціалу ставило під сумнів питання доцільності вступу. Водночас партнери Норвегії в цій кампанії (Велика Британія, Ірландія та Данія) все ж таки стали членами ЄЕС.

83 % ірландців, на відміну від норвежців, підтримали вступ країни до організації. Населення Данії, хоча й у меншій чисельності (63,5%), але підтримало євроінтеграційний вектор. 1 січня 1973 р. відбулося перше розширення ЄС, новими членами якого стали вищезазначені держави. Днем раніше, 31 грудня 1972 р., Данія та Велика Британія покидають ЄАВТ – організацію, на яку, зокрема, Норвегія покладала надії як на потенційно потужну структуру в Європі. З цього моменту зовнішньополітична діяльність норвезького керівництва в плані євроінтеграції йде на спад. Уряд на чолі з Браттелі після невдалого для них результату на референдумі поступається місцем центристам, котрі ставили перед собою завдання укласти торговельну угоду з організацією, яка на той час уже змінила назву з Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) на Європейське співтовариство (ЄС). Їм вдалося виконати свій задум, підписавши у 1973 р. торговельну угоду з ЄС. Лейбористи, які прийшли їм на зміну, не ставили перед собою завдання вступу до ЄС, але щоб не залишити Норвегію «на периферії європейських справ», проводять активну зовнішню політику щодо Європи. Однак така активізація європейського вектора не принесла лейбористам плідних результатів. На зміну європейському вектору прийшла активізація зв'язків країни зі США та співпраця з НАТО.

Зміна вектора зовнішньої політики засвідчила, що Норвегія адаптується до ролі власника великих запасів нафти і газу на міжнародній арені. Наявність енергетичних ресурсів також активізувала її роль у світовій енергетичній політиці. Норвегія виступила не тільки як привабливий гравець на європейському економічному просторі і джерело енергоносіїв, але і як арена для діяльності великих багатонаціональних нафтових і газових компаній. У 1974 р. під час візиту в Осло шведський прем'єр-міністр Улоф Пальме запропонував створити єдину північноєвропейську структуру для експлуатації нафтових ресурсів Норвегії. Проте норвежці заявили, що із задоволенням готові продавати шведам нафту, але на суто комерційних умовах. В умовах нестабільності цін на нафту Норвегія зазнає тиску як з боку Сполучених Штатів, так і з боку ОПЕК. У цих умовах Норвегія намагається пом'якшувати зовнішньополітичні наслідки свого статусу великого експортера нафти і природного газу.

Треба зазначити, що Норвегія від початку була сповнена рішучості не допустити повної залежності свого народного господарства від нафти. В цьому напрямі прикладалися цілеспрямовані зусилля, щоб використовувати нові багатства для зміцнення традиційних галузей економіки в умовах, коли людські ресурси перетікали в сектори, пов'язані з морським нафтовидобутком, а також для розширення індустріальної бази країни. Традиційні експортні товари, особливо рибопродукти, як і раніше, мали найважливіше значення. Пожвавлення, що настало в економіці європейських країн у 1980-х рр., а також сильна тен-

денція до лібералізації, інтернаціоналізації і навіть глобалізації торгівлі та ринків не могли не вплинути на зовнішньоекономічні зв'язки Норвегії. Торгова угода 1973 р. ставала все більш неефективною в міру того, як Європейське співтовариство просувалося до створення єдиного «внутрішнього ринку». Повернення до влади лейбористів у 1986 р. і формування уряду на чолі з енергійним політиком Гру Харлем Брунтланд – першою жінкою на посаді прем'єр-міністра Норвегії – знаменувало собою початок активного курсу Норвегії з метою адаптації до нових структур європейського співробітництва. Перед країною стояло завдання виходу на «внутрішній ринок» ЄС.

Цю мету вдалося реалізувати. Як член ЄАВТ, Норвегія 2 травня 1992 р. в м. Порту підписує Угоду про Європейський економічний простір (ЄЕП), який набув чинності 1 січня 1994 р. Головною особливістю цієї угоди було створення спільного ринку промислових товарів і вільного руху капіталу між Норвегією та ЄС. Водночас цей договір не передбачав проведення спільної політики у сферах сільського господарства та рибальства, що було однією з причин небажання норвежців інтегруватися в ЄС. Не передбачалося також спільної торговельної політики, закордонної та безпекової політики, впровадження податків, економічного чи валютного союзів. Для населення країни ця Угода стала тією формою «інтеграції», якої їм було цілком достатньо, адже основні аспекти економічного співробітництва були налагоджені, сільське господарство та рибна промисловість фактично залишались під одноосібним норвезьким керівництвом. На додаток до цього Угода передбачала тісну співпрацю в галузях науково-технічного співробітництва та культури.

Проте уряд на чолі з Брунтланд все ж вирішив спробувати ще раз активізувати процедуру вступу в ЄС. 27–28 листопада 1994 р. вдруге було проведено всенародний референдум щодо приєднання до ЄС. Його результати підтвердили, що настрої норвежців з часу першого референдуму 1972 р. майже не змінилися. Противники вступу, більшість із яких – центристи на чолі з Анне Енгер, аргументували свою позицію тією ж втратою суверенітету, небезпекою для сільськогосподарської та риболовецької галузей, а також простою відсутністю потреби в інтеграції, коли діє Угода про Європейський економічний простір. Його результати показали, що 52,2 % населення «проти» вступу до Європейського Союзу і 47,8% – «за». Отже, ЄЕП залишається основною платформою співпраці Норвегії та ЄС. До того ж із 25 березня 2001 р. скасовано паспортний контроль між країнами Шенгену та Норвегією, що сприяло входженню до Шенгенської зони. Отже, «Європа без кордонів» стала для норвежців новою реальністю. Останнє опитування норвежців щодо їхнього ставлення до вступу країни в ЄС, яке проводилося в серпні 2014 р., показало, що 70,5 % респондентів не бажають повної інтеграції держави в європейську структуру.

Радник міністра з питань культури та комунікації при посольстві Королівства Норвегія в Парижі Руне Бйонстад зазначає, що їхня держава в економічному плані уже інтегрована в ЄС, навіть якщо не є його членом. До того ж багато норвежців й надалі остерігаються негативних наслідків спільної європейської політики для їхнього сільського господарства та рибної промисловості. Протягом 30 років, у період з 1971 до 2001 р. ВВП Норвегії зріс на 177 %. Для порівняння, в Данії, яка стала членом ЄС, ВВП зріс на 77 %, а у Великій Британії – на 98 %. Отже, для Норвегії та її економіки перебування поза Європейським Союзом не стало кроком назад. Генеральний секретар норвезької неурядової організації «Ні Євросоюзу» Гелле Гагенау зазначає, що Угода про ЄСП надала країні вихід на ринок ЄС, і навіть якщо Норвегія стане членом Союзу, це не принесе державі ніяких преференцій, а лише більше контролю та втручання з Брюсселя. Гелле вважає, що справжня демократія існує саме в Норвегії, а не в Євросоюзі.

Для норвежців надважливими є рівність, навколишнє середовище та якість життя. Коли одному з цих компонентів щось загрожує, то це, логічно, негативно сприймається населенням. Вступ у ЄС розглядається євроскептиками як потенційна загроза цим компонентам. Ці побоювання посилюють результати вступу Швеції до Союзу, де спостерігаються занепад сільської місцевості, погіршення стану навколишнього середовища та некерована урбанізація. Норвезькі євроскептики аргументують свою позицію загальним бажанням «покращувати Норвегію та світ загалом, а не збагачувати Норвегію та Європу». На їх думку, ЄС дискримінує треті країни в торговельному аспекті, що є вагомим фактором посилення євроскептицизму. За словами однієї з активісток організації «Ні Євросоюзу» Вебеки Нільсен, у ЄС є амбіції стати наддержавою – європейським варіантом США, а тому більшість норвежців не бажають бути частиною наддержави і скептично ставляться до організації.

Проте незважаючи на те, що відсоток противників євроінтеграції у Норвегії доволі великий, не можна не зазначити, що існує інша частина, яка її підтримує. У 1949 р. було створено структуру «Європейський рух Норвегії», яка зараз налічує приблизно 8 тисяч осіб. З погляду членів цієї організації, а також інших європрихильників, лише членство в ЄС дасть Норвегії всю повноту відповідальності за те, що відбувається на континенті, та дасть змогу їй впливати на майбутнє як самої країни, так і всієї Європи. Серед політичних структур членство Норвегії в ЄС активно підтримують лейбористи та праві партії. Політики заявляють, що теперішні проблеми жодна країна не в змозі вирішувати самотужки, а тому тісне європейське співробітництво необхідне для норвежців, щоб зберегти цінності та рівень життя, до яких вони звикли. Водночас лейбористи вважають, що зараз ЄС повністю відрізняється від того, який був у 1994 р., та проти вступу до якого на референдумі проголосувало більшість норвежців.

На їхню думку, тепер Норвегія змогла б відстояти свою позицію в тих питаннях, які безпосередньо стосуються її економіки. Вагомим аргументом прихильників євроінтеграції є фактор безпеки. Членство в Євросоюзі зменшить загрозу військових конфліктів та гуманітарних катастроф. І зрештою, одним з основних позитивів ЄС, як говорять євроактивісти, є покращення умов для ведення бізнесу, адже розширення Союзу на схід і валютний союз створюють проблеми для норвезького експорту. Тісна співпраця Норвегії з ЄС в економічній, науково-технічній, культурній сферах, як не члена Євросоюзу, не заважає їй підтримувати діяльність останнього в політичному аспекті. Так, Норвегія разом із державами ЄС запровадила санкції проти російської федерації через її агресію щодо України. За словами колишнього Посла Королівства Норвегія в Україні Олава Берстада, офіційне Осло підтримує програму розширення Союзу як важливий фактор миру, соціального й економічного зростання в Європі. На його думку, це велика справа у створенні нової Європи без кордонів. Так норвежці отримують якісно нові відносини, нові ринки купівлі та продажу товарів і послуг. Сьогодні Норвегія є членом Європейської Асоціації вільної торгівлі, СОТ, МБРР, МВФ, НАТО, ОБСЄ, ООН, РЄ, Північної Ради та інших. Завдяки цьому держава залучена до світових політичних, економічних, соціальних, культурних процесів та є рівноправним (багато в чому завдяки своєму ресурсному потенціалу), шанованим членом міжнародної спільноти. За тих обставин керівництво держави не бачить потреби інтегруватися ще в якісь структури, а тому питання про членство Норвегії в Євросоюзі не стоїть на порядку денному.

Сьогодні Норвегія є найбільшим експортером газу до ЄС і замінила росію в цій позиції. Тільки 4–5 % доходу від продажу нафти і газу безпосередньо витрачається в Норвегії через державний бюджет, решта інвестується за кордоном, через спеціальний Пенсійний фонд (раніше називався Нафтовим фондом). Наразі Пенсійний фонд становить майже 800 млрд дол., які вкладені в більш ніж 8 тис. компаній по всьому світу, в цінні папери іноземних держав, а також у нерухомість у Лондоні та Нью-Йорку. Від загального обсягу експорту з Норвегії 160 млрд дол. у 2012 р. 84 % припало на Європу. Держава імпортувала товарів на 87 млрд дол., з яких 70 % – з Європи. Більшість нафти і газу на суму 111 млрд дол. було продано в Європу. Все це робить Норвегію унікальним партнером для ЄС.

Питання для самоконтролю

1. Чому Швеція зберігала нейтралітет понад 200 рр.?
2. Чому на референдумі 28 листопада 1994 р. норвежці знову відмовилися приєднатися до ЄС, однак країна залишається активним членом європейських організацій (ЄЕС, Шенгенські домовленості та ін.)?

Тестові завдання

1. У якому році Швеція стала офіційно 32-м членом НАТО? а) 2021 р.; б) 2022 р.; в) 2023 р.; г) 2024 р.	2. У якому році Норвегія приєдналася до Шенгенської угоди? а) 1999 р.; б) 2000 р.; в) 2001 р.; г) 2002 р.
3. Коли в Швеції сталася наймасштабніша міграційна криза? а) 2012 р.; б) 2015 р.; в) 2017 р.; г) 2019 р.	4. З 1982 р. Норвегія вперто не відмовляється від: а) паперового промислу; б) китового промислу; в) скляного промислу; г) квіткового промислу.

ЛЕКЦІЯ 26

Мексика та Бразилія, Аргентина та Чилі в 1945–2025 рр.

План лекції:

1. Мексика у 1945–2025 рр.
2. Бразилія у 1945–2025 рр.
3. Аргентина у 1945–2025 рр.
4. Чилі у 1945–2025 рр.

Література

1. Національна свідомість та політика пам'яті в Мексиці. *ADASTRA*. 12.04.2023. URL: <https://adastra.org.ua/blog/nacionalna-svidomist-ta-politika-pamyati-v-meksici> (дата звернення: 29.09.2024).
2. Перга Т. Особливості соціально-економічного розвитку Мексики в 40–70-х рр. XX ст. *Інститут всесвітньої історії НАН України*. 2017. URL: https://elibrary.ivinas.gov.ua/433/1/2017.03%20_%20Perha.pdf (дата звернення: 29.09.2024).
3. Виборча реформа в Мексиці: чи загрожує вона політичній системі країни? *ADASTRA*. 07.01.2023. URL: <https://adastra.org.ua/blog/viborcha-reforma-v-meksici-chi-zagrozhuye-vona-politichnij-sistemi-krayini> (дата звернення: 29.09.2024).
4. Schneider R. M. «Order and Progress»: A Political History of Brazil. 1991.
5. The Legacy of Dutch Brazil / M. Van Groesen (ed.). 2014.

6. Національна свідомість та політика пам'яті в Аргентині. *ADASTRA*. 31.01.2023. URL: <https://adastra.org.ua/blog/nacionalna-svidomist-ta-politika-pamyati-v-argentini> (дата звернення: 06.01.2025).

7. Юрдига Б. Особливості еволюції президентської системи в Аргентині. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2012. Вип. 15. С. 297–302. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/viewFile/743/760> (дата звернення: 06.01.2025).

8. У Чилі виголосили вирок понад 100 робітникам спецслужб Піночета. *BBC. News. Україна*. 02.06.2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40140413> (дата звернення: 06.01.2025).

9. Конституція і Піночет. Як перетворити державу на Res Publica? *LB.UA. Дорослий погляд на світ*. 27.11.2017. URL: https://lb.ua/news/2017/11/23/382765_konstitutsiya_i_pinochet_abo_yak.html (дата звернення: 06.01.2025).

Зміст лекції

Мексиканське диво

З 1890-х рр. Мексика переживала вражаюче економічне зростання, досягнення, яке історики називають «El Milagro Mexicano», «мексиканським дивом». Ключовим компонентом цього явища було досягнення політичної стабільності, яка з моменту заснування панівної партії забезпечила стабільну спадкоємність президента та контроль над потенційно дисидентськими робітничими й селянськими верствами через участь у партійній структурі. У 1938 р. Ласаро Карденас використав статтю 27 Конституції 1917 р., яка надала права на надра мексиканському уряду, щоб експропріювати іноземні нафтові компанії. Це був популярний крок, але він не спричинив подальших великих експропріацій. Із власноруч обраним наступником Карденаса, Мануелем Авілою Камачо, Мексика наблизилася до США як союзника у Другій світовій війні. Цей союз приніс Мексиці значні економічні здобутки. Поставляючи сировину та готові військові матеріали союзникам, Мексика створила значні активи, які в післявоєнний період можна було перетворити на стійке зростання та індустріалізацію.

Після 1946 р. уряд зробив політичний поворот вправо під керівництвом президента Мігеля Алемана, який відкинув політику попередніх президентів. Мексика прагнула промислового розвитку шляхом імпортозамінної індустріалізації та мит на іноземний імпорт. Мексиканські промисловці, включно з групою в Монтерреї, Нуево-Леоні, а також заможні бізнесмени в Мехіко, приєдналися до коаліції Алемана. Алеман приборкав робітничий рух на користь політики підтримки промисловців.

Фінансування індустріалізації надходило від приватних підприємств, як-от група Monterrey, але уряд профінансував значну суму через свій банк розвитку

Nacional Financiera. Іноземний капітал через прямі інвестиції був ще одним джерелом фінансування індустріалізації, переважно зі Сполучених Штатів. Політика уряду перенесла економічні вигоди з села в місто, утримуючи штучно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, що зробило продукти харчування дешевими для міських промислових робітників та інших міських споживачів. Комерційне сільське господарство розширилося завдяки зростанню експорту до США високоцінних фруктів і овочів, причому сільські кредити отримували великі виробники, а не селянське сільське господарство.

Мануель Авіла Камачо, наступник Карденаса, очолював «міст» між революційною епохою та епохою машинної політики за PRI, яка тривала до 2000 р. Авіла Камачо, відійшовши від націоналістичної автаркії, запропонував створити сприятливий клімат для міжнародних інвестицій, що були політикою, яку підтримував Мадеро майже два покоління тому. Режим Авіли заморозив зарплати, придушив страйки та переслідував дисидентів за допомогою закону, який забороняв «злочин соціального розпаду». У цей період PRI змінився вправо і відмовився від більшої частини радикального націоналізму епохи Карденаса. Мігель Алеман Вальдес, наступник Авіли Камачо, вніс зміни до статті 27, щоб обмежити земельну реформу, захищаючи великих землевласників.

Програма Брасеро (що означає «фізичний робітник» або «той, хто працює за допомогою зброї») – це серія законів і дипломатичних угод, започаткована 4 серпня 1942 р., коли Сполучені Штати підписали Мексиканську угоду про працю в сільському господарстві з Мексикою. Для цих сільськогосподарських робітників угода гарантувала гідні умови життя (санітарія, відповідний притулок і їжа) і мінімальну заробітну плату в 30 центів на годину, а також захист від примусової служби в армії і гарантувала, що частина заробітної плати повинна була віддаватися на приватний ощадний рахунок у Мексиці; він також дозволяв імпорт робітників за контрактом з Гуаму як тимчасовий захід на ранніх етапах Другої світової війни. Угоду було продовжено Угодою про працю мігрантів 1951 р., прийнятою Конгресом Сполучених Штатів як поправка до Закону про сільське господарство 1949 р., яка встановила офіційні параметри програми Bracero до її припинення в 1964 р.

Мексиканський рух 1968 р., відомий як Movimiento Estudiantil (студентський рух), був соціальним рухом, який виник у Мексиці в 1968 р. Широка коаліція студентів із провідних університетів Мексики отримала широку громадську підтримку політичних змін у Мексиці, особливо після того, як уряд витратив великі суми державного фінансування на будівництво олімпійських об'єктів для Олімпіади 1968 р. в Мехіко. Рух вимагав більших політичних свобод і припинення авторитаризму режиму PRI, який перебував при владі з 1929 р. Мобілізація студентів у кампусах Національного автономного універ-

ситету Мексики, Національного політехнічного інституту, El Colegio de México, Автономного університету Чапінго, Іbero-американського університету, Університету Ла Саль та Заслуженого автономного університету Пуебла, серед інших, створила Національну страйкову раду. Його зусилля з мобілізації мексиканського народу для масштабних змін у національному житті підтримувалися секторами мексиканського громадянського суспільства, включно з робітниками, селянами, домогосподарками, торговцями, інтелектуалами, митцями і вчителями.

Рух мав список вимог до мексиканського президента Густаво Діаса Ордаса та уряду Мексики щодо конкретних студентських питань, а також ширших, особливо зменшення або усунення авторитаризму. В меншому рух був мотивований глобальними протестами 1968 р. та боровся за демократичні зміни в країні, більше політичних і громадянських свобод, зменшення нерівності та відставку уряду правлячої Інституційно-революційної партії (PRI), яку вважали авторитарною і яка керувала Мексикою з кінця 1920-х рр. Політичний рух був придушений урядом шляхом насильницькими методами: нападом на мирну демонстрацію 2 жовтня 1968 р., відомим як різанина в Тлателолко.

Літні Олімпійські ігри 1968 р. – міжнародні спортивні змагання, що проходили з 12 до 27 жовтня 1968 р. в Мехіко. Це були перші Олімпійські ігри, проведені в Латинській Америці, і перші, проведені в іспаномовній країні. Мексиканський студентський рух 1968 р. було розгромлено за кілька днів до цього, тому Ігри пов'язували з репресіями уряду.

Землетрус 1985 р. в Мехіко стався рано вранці 19 вересня о 07:17 (CST) з магнітудою 8,0 балів і максимальною інтенсивністю Меркаллі IX (сильний). Подія завдала серйозної шкоди району Мехіко та забрала життя щонайменше 5 000 людей. Послідовність подій включала передній поштовх магнітудою 5,2 бали, який стався в травні до цього, основний поштовх 19 вересня та два великі афтершоки. Перший з них стався 20 вересня з магнітудою 7,5 балів, а другий – через сім місяців 30 квітня 1986 р., з магнітудою 7 балів. Вони були розташовані біля узбережжя вздовж Середньоамериканського жолоба, на відстані понад 350 км (220 миль), але місто зазнало серйозної шкоди через свою значну величину та древнє дно озера, на якому розташоване Мехіко. Ця подія завдала збитків від 3 до 5 млрд дол., оскільки впало 412 будівель, а ще 3 124 були серйозно пошкоджені в місті.

Тодішнього президента Мігеля де ла Мадрида та правлячу Інституційно-революційну партію (PRI) широко критикували за те, що було сприйнято як неефективну відповідь на надзвичайну ситуацію, включно з початковою відмовою від іноземної допомоги.

Президентство Карлоса Салінаса де Гортарі. Він обіймав посаду президента Мексики з 1988 р. до 1994 р. Найбільше запам'ятався своїми масштабними

економічними реформами та переговорами щодо Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Його президентство також запам'яталося кількома політично суперечливими питаннями, як-от президентські вибори 1988 р., під час яких його звинуватили у фальсифікації виборів і залякуванні виборців.

Салінас продовжив неоліберальну економічну політику свого попередника Мігеля де ла Мадрида та перетворив Мексику на державу з регулятивним регулюванням. Під час свого президентського терміну він агресивно приватизував сотні державних компаній, включно з телекомунікаційною, сталеливарною та гірничовидобувною. Банківська система (яка була націоналізована Хосе Лопесом Портільо) була приватизована. Ці реформи привели до періоду економічного зростання та збільшення іноземних інвестицій у Мексиці на початку 1990-х рр.

Уряд Салінаса також здійснив низку соціальних реформ, зокрема Національну програму солідарності (PRONASOL), програму соціального забезпечення, щоб на пряму допомогти бідним мексиканцям, а також створити мережу підтримки для Салінаса. У внутрішньому плані Салінас зіткнувся з кількома серйозними проблемами під час свого президентства. Серед них – повстання сапатистів у Чіапасі в 1994 р. та вбивство його попередника Луїса Дональдо Колосіо.

Президентство Салінаса було відзначене як великими успіхами, так і великими суперечками. Його економічні реформи допомогли модернізувати та відкрити мексиканську економіку, а його соціальні реформи допомогли зменшити бідність і підвищити рівень життя. Однак його уряд також страждав від звинувачень у фальсифікації виборів і залякуванні виборців, і він зіткнувся з кількома серйозними внутрішніми проблемами під час свого президентства.

1 січня 1994 р. Мексика стала повноправним членом Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА), приєднавшись до Сполучених Штатів і Канади. Мексика має вільну ринкову економіку, яка увійшла до клубу трильйонів доларів у 2010 р. Вона містить суміш сучасної та застарілої промисловості і сільського господарства, де все більше домінує приватний сектор. Останні адміністрації розширили конкуренцію в морських портах, залізницях, телекомунікаціях, виробництві електроенергії, розподілі природного газу та аеропортах.

Сапатистська армія національного визволення – крайня ліва політична та бойова група, яка контролює значну частину території в Чіапасі, найпівденнішому штаті Мексики. З 1994 р. група номінально перебуває у стані війни з мексиканським штатом (хоча наразі це можна описати як заморожений конфлікт). EZLN (Ejército Zapatista de Liberación Nacional) використовувала стратегію громадянського опору. Основний корпус сапатистів складається здебільшого з корінних жителів сільської місцевості, але до нього входять деякі прихиль-

ники в містах і на міжнародному рівні. Головним представником EZLN є субкоманданте Інсургенте Галеано, раніше відомий як субкоманданте Маркос. На відміну від інших представників сапатистів, Маркос не є корінним представником народу майя.

Група отримала свою назву від імені Еміліано Сапати, аграрного революціонера та командувача Визвольної армії Півдня під час Мексиканської революції 1910 р., і вважає себе його ідеологічним спадкоємцем. Ідеологія EZLN була охарактеризована як лібертаріанська соціалістична, анархістська, марксистська та має коріння в теології визволення, хоча сапатисти відкидали та кидали виклик політичній класифікації. EZLN приєднується до ширшого альтерглобалізаційного, антинеоліберального соціального руху, прагнучи контролю місцевих жителів над місцевими ресурсами, особливо землею. З тих пір, як повстанню 1994 р. протистояли мексиканські збройні сили, EZLN утримувався від військових наступів і прийняв нову стратегію, яка намагається заручитися підтримкою Мексики та світу.

Президентство Кесади пройшло під гаслами необхідності модернізації інфраструктури, модернізації податкової системи та трудового законодавства, інтеграції з економікою США та дозволу приватним інвестиціям в енергетичний сектор. Вісенте Фокс Кесада, кандидат від Партії національної дії (PAN), був обраний 69-м президентом Мексики 2 липня 2000 р., завершивши 71-річний політичний контроль PRI.

На посаді президента Кесада продовжував неоліберальну економічну політику, яку його попередники з PRI приймали з 1980-х рр. У першій половині його правління відбулося подальше політичне зрушення федерального уряду вправо, побудова міцних відносин зі Сполученими Штатами та Джорджем Бушем, невдалі спроби ввести податок на додану вартість на ліки та побудувати аеропорт у Тескоко, дипломатичний конфлікт з кубинським лідером Фіделем Кастро. Вбивство адвоката з прав людини Дігни Очоа в 2001 р. поставило під сумнів прагнення адміністрації Кесади порвати з авторитарним минулим епохи PRI. Адміністрація Кесади також була втягнута в дипломатичні конфлікти з Венесуелою та Болівією після того, як підтримала створення зони вільної торгівлі в Америці, проти якої виступили ці дві країни. Останній рік його перебування на посаді дозволив спостерігати йому за суперечливими виборами 2006 р., де Феліпе Кальдерон був оголошений переможцем з невеликою перевагою над Лопесом Обрадором, який стверджував, що вибори були фальсифікованими, і відмовився визнавати результати, закликаючи до протестів по всій країні. У тому самому році відбулися громадянські заворушення в Оахаці, де страйк учителів завершився протестами та жорстокими зіткненнями з вимогою відставки губернатора Улісеса Руїса Ортіса, а також у штаті Мехіко під час

заворушень у Сан-Сальвадор-Атенко, де уряд штату, федеральний уряд, а згодом і Міжамериканський суд з прав людини, визнавалися винними у порушеннях прав людини під час жорстоких репресій. З іншого боку, Кесаді приписували підтримку економічного зростання під час його правління та зниження рівня бідності з 43,7 % у 2000 р. до 35,6 % у 2006 р.

Президентство Кальдерона ознаменувалося тим, що він оголосив війну проти наркокартелів країни лише через десять днів після вступу на посаду; більшість спостерігачів розглядали це як стратегію отримання народної легітимності після заплутаних виборів. Кальдерон санкціонував операцію «Мічоакан», перше масштабне розгортання федеральних військ проти наркокартелів. До кінця його правління офіційна кількість смертей, пов'язаних із нарковійною, становила щонайменше 60 000 ос. Рівень вбивств стрімко зріс під час його президентства паралельно з початком нарковійни, досягнувши піку в 2010 р. та знизившись протягом останніх двох років перебування на посаді. Головний архітектор нарковійни Хенаро Гарсія Луна, який обіймав посаду міністра громадської безпеки під час президентства Кальдерона, був заарештований у США у 2019 р. через ймовірні зв'язки з картелем Сіналоа.

Термін Кальдерона також був відзначений Великою рецесією. Через антициклічний пакет, прийнятий в 2009 р., державний борг зріс з 22,2 % до 35 % ВВП до грудня 2012 р. Рівень бідності зріс з 43 % до 46 %. Інші значні події під час президентства Кальдерона включають створення у 2007 р. ProMéxico, громадського цільового фонду, який просуває інтереси Мексики в міжнародній торгівлі та інвестиціях, ухвалення у 2008 р. реформи кримінального правосуддя (повністю впроваджене у 2016 р.), пандемію свинячого грипу у 2009 р., заснування у 2010 р. Agencia Espacial Mexicana, заснування Тихоокеанського альянсу в 2011 р. та досягнення універсальної охорони здоров'я через Seguro Popular (передана адміністрації Вісенте Фокса Кесади) у 2012 р. Під адміністрацією Кальдерона було створено шістнадцять нових природних територій, що охороняються.

Наступний президент **Енріке Пенья Ньето** запровадив багатосторонній пакт для Мексики, який заспокоїв міжпартійну боротьбу та призвів до посилення законодавства в усьому політичному спектрі. Протягом перших чотирьох років Пенья Ньето очолював експансивний розвал монополій, лібералізував енергетичний сектор Мексики, реформував державну освіту та модернізував фінансове регулювання країни. Однак політичний глухий кут і звинувачення в упередженості ЗМІ поступово погіршили корупцію, злочинність і торгівлю наркотиками в Мексиці. Глобальне падіння цін на нафту обмежило успіх його економічних реформ, що знизило політичну підтримку Пенья Ньето. Його дії щодо масового викрадення в Ігуалі в 2014 р. та втеча наркобарона Хоакіна «Ель Чапо»

Гусмана з в'язниці Альтіплано в 2015 р. викликали міжнародну критику. Сам Гусман стверджує, що підкупив Пенья Ньето під час суду. Станом на 2022 р. він також бере участь у суперечці щодо Одебрехта, коли колишній керівник Petroleos Mexicanos (Державна нафтогазова мережа Мексики) Еміліо Лозоя Остін заявив, що президентська кампанія Пенья Ньето отримала вигоду від незаконних коштів, наданих Одебрехтом в обмін на майбутні послуги.

Історичні оцінки та рейтинги його президентства були переважно негативними. Недоброзичливці висвітлюють серію невдалих політик і напружену присутність у громадськості, тоді як прихильники відзначають підвищення економічної конкурентоспроможності та послаблення глухого кута. Він почав свій термін із показником схвалення в 50 %, який коливався у межах 35 % протягом його міжрічного періоду, і нарешті досяг 12 % у січні 2017 р. Він залишив посаду з рейтингом схвалення лише 18 % і 77 % несхвалення. Пенья Ньето вважається одним із найбільш суперечливих і найменш популярних президентів в історії Мексики.

Бразилія

Після Другої світової війни в Бразилії створюється великий державний сектор. Курс був узятий на індустріалізацію з метою перетворення аграрної країни в супердержаву. Для цього розробляються п'ятирічні плани. Пріоритетним напрямом стає ядерна енергетика.

На рубежі 60–70-х рр. темпи економічного зростання становили 10–15 %. В умовах недостатності рівня внутрішніх накопичень найважливішим засобом інвестування стала інфляція, зростання державного боргу. «Бразильське диво» було зірване енергетичною кризою 70-х рр.

Як великий імпортер нафти, Бразилія через підвищення облікових ставок у США була змушена інтенсивно використовувати іноземні кредити в середині 70-х рр. до 80-х рр. різко збільшуючи свій зовнішній і внутрішній державний борг.

Бразилія в 2000-х рр. Президентство Лула да Сільви

Да Сільва брав участь у чотирьох президентських виборах, які в 1989, 1994 та 1998 рр. він програв. Нарешті у 2002 р. він отримав перемогу, обійшовши кандидата від Соціал-демократичної партії Бразилії Жозе Серра. За да Сільву в другому турі проголосували 61,27 % бразильців. У 2006 р. Лула був переобраний на посаду, завершуючи свій термін у 2010 р. з рекордним рейтингом: 80 % опитуваних схвалювали роботу уряду, а 87 % – роботу президента.

Під час першого та другого терміну Лула заручився підтримкою центристських партій, а також політичної еліти країни, як-от колишнього президента Жозе Сарнея та Фернандо Коллора. Да Сільва мав доволі прагматичний погляд на політику та завжди намагався створити ширшу коаліцію для підтримки власних проєктів. Певні представники РП навіть пішли з партії через поміркованість Лули, бажаючи більш радикальних змін.

Строк да Сільви (2003–2010) припав на економічний бум у Бразилії, спричинений глобальним ростом цін на сировину та низькими відсотковими ставками. Це допомогло консолідувати кошти на фінансування соціальних програм, які оголосив президент. Вони були пріоритетом першого та другого терміну Лули і саме вони допомогли Бразилії часткового подолати голод та вийти зі списку Карти голоду ООН. До речі, нещодавно держава знову повернулася туди.

Соціальна програма «Нуль голоду» була спрямована на подолання недоїдання та бідності й мала декілька складників, серед них – спорудження водяних цистерн у напівпустельному регіоні Сертау та попередження підліткової вагітності. Найвідоміша програма Лули «Сімейна стипендія» передбачала субсидію на опалення та їжу за умови, що діти відвідуватимуть школу та вакцинуються. Метою було скоротити бідність і підвищити людський капітал держави. Програма виявилась настільки успішною, що її адаптували в 20 країнах світу.

Крім соціальних витрат, адміністрація Лули робила інвестиції в економічні проєкти за Програмою прискореного зростання, що включала інфраструктурні інвестиції, зокрема на будівництво доріг та залізниць, а також модернізацію енергетичного сектору країни. За 4 роки першого терміну в програму було вкладено понад 250 млрд дол. До того ж уряд підписав новий контракт з МВФ і виплатив кредит на 2 роки раніше. Тож уперше в історії Бразилія перетворилася на кредитора, а не боржника.

У такий спосіб за часів президенства Лули ВВП держави зростав від 3 % до 7 % щорічно, підтримувалася макроекономічна стабільність і позитивний торговельний баланс. Інфляція скоротилася до 5,9 %, так само, як і безробіття. Хороші економічні показники та соціальні програми забезпечили Лулі популярність серед народу, про що й свідчили його високі рейтинги.

У зовнішній політиці Лула схилявся до своїх лівих колег із Латинської Америки, водночас не впадаючи в радикальний антагонізм до Заходу, як, наприклад, президенти Венесуели чи Еквадору. У зовнішній політиці глава держави був радше прагматичним, відстоюючи інтереси Бразилії.

Президент доклав зусиль до розширення співпраці між країнами регіону через зміцнення МЕРКОСУР – південноамериканського торговельного союзу. Також підтримував кооперацію з державами Африки. За часів президенства Лули зовнішнє представництво Бразилії було дуже активним, зокрема відкрило 35 посольств у різних країнах світу.

Також Бразилія стала частиною БРІКС – групи країн, що швидко розвиваються. До БРІКС також входять росія, Індія, Китай та Південна Африка. Лула да Сільва мав великі плани щодо БРІКС, зокрема щодо ідеї енергетичної політики та забезпечення продовольством. Особливо кооперація поглибилася між Бразилією та Китаєм, обсяг експорту (в основному сировини) до КНР збільшився з 5 млрд у 2003 р. до 30 млрд дол. у 2010 р., тоді як імпорту зріс до 25 млрд дол.

Уже свій третій термін Луїс Інасіо Лула да Сільва почав у січні 2023 р.

Аргентина

З початком Другої світової війни президент Кастільйо дотримувався політики нейтралітету, хоча і був прихильником ідей Беніто Муссоліні і Франсиско Франко. Коли Національно-демократична партія, до якої він належав, висунула кандидатом в президенти Робустіано Патрона Костаса, Кастільйо не став заперечувати. Здавалося, Патрону Костасу була забезпечена перемога. Проте внаслідок перевороту 4 червня 1943 р., проведеного під керівництвом військової верхівки, Кастільйо був скинутий. На чолі уряду, що складався з військових, встав генерал Педро Пабло Рамірес. Національний конгрес, що знаходився під контролем радикалів і соціалістів, був розпущений, у країні була введена цензура, і вибори вже не могли бути проведені.

Однак новому уряду не вдалося заручитися підтримкою населення. Для вирішення питання підтримки група військових у межах нового уряду на чолі з полковником **Хуаном Домінго Пероном**, на той час секретарем міністра оборони і головою Міністерства праці, почала активні дії. Після переговорів з керівниками робочого руху ця група вирішила добитися підтримки населення, розпочавши програму соціальних перетворень і поліпшення становища промислових робітників. Вже до середини 1944 р. Перон користувався підтримкою більшості профспілок.

На деякий період уряд почав пом'якшення режиму й обмежено відновив політичні партії та свободу слова. Проте коли опозиційні кола сприйняли свої права серйозно і організували в кінці вересня масовий марш протесту, уряд знову почав репресії, хоча це і не вберегло Перона від арешту опозиціонерами. Протягом кількох днів з 9 до 17 жовтня країна залишалася без уряду. Але прихильники Перона практично захопили Буенос-Айрес і 17 жовтня повернули Перона до влади.

Протягом наступних чотирьох місяців у країні розвернулася активна кампанія з виборів президента. Перон організував три нові організації для підтримки його кандидатури: Партію праці, дисидентську Радикальну партію і Незалежну партію. Опозиційні партії – Радикальна, Соціалістична, Прогресивно-демократична і Комуністична – об'єдналися в Національно-демократичний союз. Їх кандидатом був політик традиційно радикалістського напрямку Хосе Тамборіні. На виборах, що були відносно демократичними, переміг Перон, який отримав 54 % голосів, а його прихильники отримали майже дві третини місць у палаті депутатів і майже всі місця в сенаті.

Однак останніми роками у зв'язку з погіршенням економічного становища країни іноземні інвестиції були знову дозволені. Режим Перона ставав все більше автократичним. Спроби Перона секуляризувати державу призвели до конфлікту з Католицькою церквою.

У середині 1955 р. незадоволення урядом Перона досягло апогею. Рух, очолений офіцерами військово-морського флоту і деякими представниками ВПС та внутрішніх військ країни, організував новий військовий переворот. Коли флот став загрожувати обстрілом Буенос-Айреса, Перон покинув країну, а влада перейшла в руки бунтівників.

Період із середини 1950-х до початку 1970-х рр. характеризувався частими переворотами та зміною темпів економічного зростання з дуже низьких в 1950-х рр. до дуже високих в кінці 1960-х рр. Протягом цього періоду продовжувалися страйки та інші форми протесту робітників промислових підприємств.

«Звільняюча революція», організована націоналістичними та церковними силами, 16 вересня 1955 р. привела до влади Едуардо Лонарді, який, проте, протримався дуже недовго, вже 13 листопада його змінив Педро Арамбуру, який правив до 1 травня 1958 р.

У червні 1956 р. двоє генералів-пероністів, Хуан Хосе Вальє і Рауль Танко, спробували здійснити переворот, намагаючись дозволити всі політичні сили, припинити переслідування профспілок та відновити дію конституції. Проте постання було швидко придушене, а кілька десятків його керівників та активістів страчені, частина таємно.

Іншими відомими актами насильства цього періоду стало бомбардування Травневої площі в червні 1955 р. (364 вбитих) та різанина в Хосе-Леон-Суаресі. Різанина стала приводом захоплення та страти Арамбуру в 1970 р. активістами руху Монтонерос.

У 1956 р. були проведені вибори з метою відновлення конституційного уряду, в яких перемогла Радикальна партія, проте приблизно 25 % виборців проголосували проти всіх через заборону Пероністської партії, а ліве крило Радикальної партії відмовилося засідати в парламенті, також у підтримку перонізму. Обрана Асамблея не була функціональною, і змогла лише відновити конституцію 1853 р. з незначними змінами.

Фрондісі, кандидат від UCRІ (Громадянського радикального союзу непримиримих, Unión Cívica Radical Intransigente), виграв вибори 1958 р., отримавши приблизно 4 млн голосів проти 2,5 млн голосів у Рікардо Бальбіна. Перон підтримував Фрондісі з Каракасу і закликав своїх прихильників голосувати за нього з метою покласти кінець забороні пероністської партії та відновлення законодавства часів диктатури Перона.

Фрондісі призначив Альваро Альсогарая міністром економіки з метою підтримки інтересів землевласників та консервативних сил. Член впливової династії, Альваро, який вже був міністром промисловості під час президентства Арамбуру, провів девальвацію песо та впровадив контроль за кредитами.

З іншого боку, Фрондісі прислухався до антицерковних сил, занепокоєних зростанням впливу Католицької церкви, які сприяли організації ультраправого

руху Націоналістичного руху Такуара. Такуара, «перша міська партизанська група Аргентини», брала участь в антисемітських погромах, особливо після захоплення Моссадом Адольфа Ейхмана в 1960 р. Під час візиту президента США Дуайта Ейзенхауера Такуара організувала масові акції протесту проти нього, що привели до ув'язнення кількох лідерів руху, як-от Джо Бакстер.

Незважаючи на велику підтримку в народі, **Фрондісі** та його уряд також пішов з політичної арени через переворот у 1962 р., здійснений за участю військовиків, після того, як ряд місцевих виборів був виграний кандидатами від пероністської партії. Протягом короткого періоду, поки військовики вирішували питання кандидатури нового президента, формально країною керував голова сенату Хосе Марія Гідо.

7 липня 1963 р. відбулися нові президентські вибори, у яких не мали права брати участь пероністи. Президентом став **Артуро Умберто Ільїя**, який набрав 25 % голосів. Правління Ільїї характеризувалося імпульсивними популістськими економічними і соціальними рішеннями, а також слабкою підтримкою народу. Найбільш значущими діями уряду Ільїї були:

- скасування заборони комуністичної і пероністської партій;
- встановлення рівня мінімальної зарплати і пенсії;
- державне регулювання цін на продукти споживчого кошика і медикаменти;
- скасування приватизації нафтовидобувних підприємств, проведеної Фрондісі, і передання цих підприємств державній компанії YPF.

У 1965 р. були проведені вибори до парламенту, на яких перемогли пероністи. Після цього розпочалася кампанія з дискредитації діючого уряду.

28 червня 1966 р. за підтримки головнокомандувача армії Паскуала Пістаріні, колишнього президента Артуро Фрондісі, частини пероністів зі США, генерал Хуліо Альсогарай влаштував військовий переворот, який скинув Ільїю. Наступного дня президентом було оголошено **Хуана Карлоса Онганіа**.

Військовий переворот 1966 р., який встановив у країні диктатуру, охарактеризував себе «аргентинською революцією». Було встановлено статут країни, який мав більшу юридичну силу за конституцію, а в 1972 р. розпочалися реформи і самої конституції. Військова диктатура в Аргентині базувалася на фашистсько-католицько-антикомуністичній ідеології і відкрито підтримувалася США та європейськими країнами.

У правлячій верхівці не було єдності, через що влада швидко переходила з рук у руки. У 1966–1970 рр. правив Хуан Карлос Онганіа, у 1970–1971 рр. – Роберто Марсело Левінгстон, а у 1971–1973 рр. – Алехандро Агустін Лануссе.

Поступово диктатура ставала все більш непопулярною і розвалювалася зсередини, тому в 1973 р. було вирішено провести президентські вибори. На них переміг пероніст Ектор Хосе Кампора, який одразу ж пішов у відставку й

оголосив нові вільні вибори, у яких було дозволено брати участь Хуану Перону, який і переміг із 62 % голосів.

Внаслідок зміни низки військових урядів Перон у 1973 р. повернувся до влади, але в 1974 р. помер, залишивши главою держави свою другу дружину Ісабель, яка не мала політичного досвіду. У період її правління революціонери марксистського спрямування руху Монтонерос розгорнули терористичну діяльність, яка була виправданням військового перевороту, що стався в 1976 р.

30 жовтня 1983 р. на виборах переміг Рауль Альфонсін, набравши 52 % голосів. Партія Радикального цивільного союзу, від якої він висувався, також здобула більшість у парламенті.

Більшість ключових фігур попередньої диктатури були засуджені і ув'язнені. Також були засуджені партизани Монтонерос і ERP (Народної революційної армії). Була створена національна комісія, яка займалася документуванням і розслідуванням порушень прав людини у часи диктатури.

На Великдень 1987 р. була зроблена спроба здійснити військовий переворот за сприяння керівництва армії, але вона не знайшла підтримки у народу і провалилася.

У 1985 р. було підписано мирний договір з Чилі. У 1987 р. було висунуто законопроект про перенесення столиці Аргентини до В'єдми – Кармен-де-Патагонес – задля політико-економічної децентралізації країни, але він не знайшов підтримки.

У період знаходження при владі Альфонсіна економіка Аргентини пережила гостру кризу з рекордним рівнем інфляції, яка в 1988 р. сягнула 343 %, а в 1989 р. – 3 000 % річних. Кількість населення за межею бідності сягнула 47 % у 1989 р., безробіття – 8 %. У цих непростих умовах 14 травня 1989 р. відбулися президентські вибори, на яких очікувано переміг кандидат від опозиції.

У травні 1989 р. лідером країни, який прийшов до влади демократичним шляхом, став син сирійських іммігрантів **Карлос Сауль Менем**, керівник хустісіалістської (пероністської) партії. До цього Менем протягом 6 років був главою виконавчої влади.

Перші 18 місяців перебування Менема при владі виявилися дуже важкими. З 1991 р. за активної участі міністра економіки Домінго Кавальйо здійснювалися програми лібералізації економіки і розвитку вільної торгівлі. Як президент Менем домігся докорінних змін в аргентинській економіці, а також встановлення політичної стабільності. У межах боротьби з інфляцією курс національної валюти Аргентини було прив'язано до американського долара у співвідношенні 1 : 1. Були приватизовані численні підприємства, зокрема постачальники електрики, води і газу, пошта, перевізники, телекомунікації, завдяки чому вдалося наповнити бюджет. Також Аргентина виступила засновником спільного південноамериканського ринку – МЕРКУРСОР.

У 1994 р. було проведено конституційну реформу, після якої відбулися нові парламентські вибори. У 1995 р. Менема було переобрано президентом Аргентини. Пероністська партія, очолювана Менемом, також здобула перемогу на виборах у конгрес, і більшість – у Палаті депутатів. Другий строк Менема характеризувався збільшенням показників безробіття (18 % у 1995 р.), бідності і ухиляння від податків. Зовнішній борг зріс до 82 млрд дол. Все це разом зумовило нову економічну кризу в Аргентині, яка розпочалася 1998 р. і продовжувалася наступні 4 роки.

На виборах 24 жовтня 1999 р. з 48,5 % голосів переміг **Фернандо де ла Руа**. На уряд де ла Руа, до якого входила значна кількість економістів, покладалися великі надії на подолання економічної кризи у країні. Насамперед уряд скоротив дефіцит бюджету за рахунок кредитів МВФ.

У 2001 р. пішов у відставку міністр економіки Лопес Мерфі, а його місце зайняв Домінго Кавальйо, який займав цю посаду за часів президентства Менема. 1 грудня 2001 р. Кавальйо видав наказ про заборону видачі готівки з депозитів у банках. Цей захід сильно вдарив по середньому класу і викликав протести населення. У грудні у багатьох містах Аргентини пройшли громадські заворушення, які отримали назву Касероласо. Під тиском маніфестацій Кавальйо пішов у відставку 19 грудня. 20 грудня сутички між поліцією і маніфестантами продовжилися, загинуло приблизно 30 осіб. Це спричинило відставку президента.

21 грудня Національний конгрес призначив тимчасовим виконувачем обов'язків президента Рамона Пуерту. 23 грудня сесія законодавчої асамблеї призначила тимчасовим президентом Адольфо Родрігеса Саа, який оголосив у конгресі про дефолт. Народні протести продовжувалися, люди вимагали відставки усієї влади, тому 30 грудня Родрігес Саа пішов з посади. Виконувачем обов'язків президента став голова Палати депутатів Едуардо Каманьйо. 2 січня 2002 р. за пропозицією хустисіалістської партії тимчасовим президентом став **Едуардо Дуальде**.

Дуальде відразу ж почав рішучі дії з подолання кризи. Було скасовано жорсткий курс долара, прийнято програми подолання бідності і безробіття, які сягнули рекордних позначок за всю історію Аргентини – 56 % і 31 % відповідно. Також виконувалися рекомендації МВФ із подолання кризи.

Економічну ситуацію в Аргентині вдалося стабілізувати, але це було зроблено ціною значних конфліктів з опозицією і непопулярності уряду у народі. 26 червня 2002 р. це вилилося у заворушення в Авельянеді, які були жорстоко придушені. Після цього Дуальде оголосив про відставку і нові президентські вибори.

27 квітня 2003 р. відбувся перший тур виборів, у якому найбільшу кількість голосів отримали Карлос Менем (24 %) і Нестор Кіршнер (22 %). Другий тур

не відбувся через відмову Менема брати у ньому участь, відтак на виборах переміг Кіршнер.

За президентства **Кіршнера** економіка Аргентини пішла вгору, насамперед завдяки зростанню експорту. ВВП зріс на 10 %. Було призупинено виплати за старими кредитами, 9,8 млрд дол. боргу було списано. Інфляція, бідність і безробіття значно скоротилися. Критики уряду Кіршнера відзначають, що зростання економіки завдячує значною мірою загальносвітовим тенденціям, а також скороченню соціальних програм в Аргентині.

Також за часів Кіршнера було розпочато нові судові процеси над особами, які порушували права людини у часи Процесу національної реорганізації.

На міжнародній арені Кіршнер посилював зв'язки з країнами Південної Америки, завдяки чому згодом було засновано Unasur. У 2004 р. виник дипломатичний конфлікт між Аргентиною і Уругваєм через целюлозно-паперові заводи останнього, які забруднювали спільну річку. Конфлікт було вирішено в Гаазькому суді на користь Аргентини.

На виборах до парламенту 2005 р. партія Кіршнера отримала більшість. В останні два роки свого президентства Кіршнер проводив політику жорсткого контролювання цін і обсягів експорту з метою стримати інфляцію. Також вибухнуло кілька скандалів, пов'язаних з однопартійцями Кіршнера. Водночас рівень підтримки президента у народі зростав.

10 грудня 2007 р. президентом Аргентини було обрано дружину Нестора Кіршнера **Крістіну Фернандес**, яка з перших днів свого правління трималася лінії свого чоловіка. Крістіна Фернандес стала першою обраною жінкою-президентом в Аргентині.

Однією з перших дій Фернандес при владі було підвищення на 20 % тарифів на проїзд у громадському транспорті і залізниці в січні 2008 р.

На початку 2008 р. ФБР заявило, що президентська кампанія Крістіни Фернандес була профінансована урядом Венесуели. Це спричинило різке погіршення відносин між Аргентиною і США. Також виникли непорозуміння у відносинах з Ватиканом через відставку військового єпископа, посада якого вакантна досі.

З 12 березня до 18 липня 2008 р. у країні пройшла серія страйків виробників сільськогосподарської продукції, які вимагали зменшення податкового тиску. Ці виступи завершилися задоволенням вимог селян.

На початок всесвітньої економічної кризи 2008 р. уряд Крістіни Фернандес зреагував низкою заходів, зокрема підтримкою машинобудівної галузі і наданням кредитів підприємствам.

У 2010 р. за сприяння уряду Аргентини широко відзначалося двохсотріччя Травневої революції.

На наступних президентських вибори в Аргентині 23 жовтня 2011 р. Крістіна Фернандес була переобрана на другий строк, протягом якого продовжувала свою політику.

Під час президентства Крістіни Фернандес де Кіршнер, особливо її другого терміну, її дії неодноразово викликали акції протесту населення. Протестувальники переважно висловлювалися проти корупції, кумівства, зростання інфляції і злочинності, утисків свободи слова, занадто активного втручання держави в економіку, а також намагання змінити Конституцію, щоб дозволити президенту переобиратися на третій термін. Багато політологів називали правління Крістіни Фернандес популістським. Після завершення президентського терміну проти Крістіни Фернандес було відкрито декілька кримінальних справ.

На виборах 2015 р. перемогу отримав колишній мер Буенос-Айреса **Маурісіо Макрі**, який намагався змінити напрям розвитку Аргентини до неолібералізму. Правління Макрі супроводжувалося непопулярними заходами, які мали на меті оздоровлення аргентинської економіки, як-от скасування державного регулювання курсу долара, що призвело до падіння песо, збільшення державного боргу, впровадження надзвичайного стану, податкові реформи, зростання тарифів. Від початку президентство Макрі супроводжувалося громадськими протестами і страйками. Дії уряду не мали очікуваного ефекту, економіка перебувала у рецесії, знизилися доходи громадян, зросло безробіття, а частка населення, яка живе за межею бідності у 2018 р., становила більше третини, прискорилося інфляція, а у 2019 р. країна пережила частковий дефолт. Все це загалом призвело до того, що на наступних виборах Макрі програв і кіршнеристи повернулися до влади.

У 2019 р. на президентських виборах переміг **Альберто Фернандес**, який очолював уряд країни за часів президентства Нестора Кіршнера і частково Крістіни Фернандес. Крістіна Фернандес стала віцепрезиденткою та мала значний вплив на управління країною і прийняття рішень. Майже одночасно до Аргентини дісталася пандемія коронавірусу, яка спричинила суттєве падіння економіки й усіх секторів виробництва. У 2021 р. партія Frente de Todos втратила більшість в Конгресі, відтак Фернандес втратив підтримку парламенту і не зміг реалізувати більшість проєктів, які обіцяв у своїй передвиборчій програмі. Криза, яка розпочалася в країні ще у 2018 р., лише поглибилася. До президентських виборів темпи інфляції досягли більш ніж 10 % на місяць, що є найвищим показником від 1991 р. Відтак Альберто Фернандес вирішив навіть не висувати свою кандидатуру на наступних виборах.

У 2023 р. президентом став правий лібертаріанець та економіст **Хав'єр Мілей**, який запропонував комплексний перегляд фіскальної та структурної політики країни.

Чилі. У 1950-х рр. на політичній арені головними силами були Радикальна партія, Соціалістична партія та Союз лібералів і консерваторів, на хвилі суперечностей між якими президентом у 1952 р. знову став незалежний кандидат Карлос Ібаньєс. Проте він вже був доволі старим і залишив владу своєму кабінету міністрів. У цей час була скасована заборона Комуністичної партії. Намагаючись стримати інфляцію, уряд заморозив ціни, що викликало припинення економічного росту та численні протести в країні. Хоча наступними президентами були представники консерваторів та ліберальних демократів, все більшу силу набирала об'єднана левистська коаліція – «Фронт народної дії» (FRAP).

У цей період Чилі постраждала від двох послідовних землетрусів, 21 травня 1960 р. та наступного дня, відомі як Великі чилійські землетруси, під час яких загинуло від 2 до 5 тис. людей. Були практично цілком зруйновані міста Пуерто-Сааведра, Вальдивія, Осорно, Пуерто-Монтт та Анкуд. Вальдивія була повністю евакуйована, тому що зсуви загрожували перекрити стік озера Ріньїуе.

На президентських виборах 4 вересня 1970 р. перемогу вперше здобув кандидат-соціаліст **Сальвадор Альєнде**. Він отримав 36,6 % голосів, лише на 36 тис. голосів більше, ніж наступний кандидат християнсько-демократичних сил. Альєнде пообіцяв християнським демократам збереження конституційного ладу, тому вони підтримали його обрання і кандидатура Альєнде була затверджена парламентом. Політичний блок Альєнде «Народна єдність» раніше ніколи не мав більшості у конгресі, а Альєнде називають першим у світі марксистським главою держави, який був обраний демократичним шляхом.

Альєнде розпочав масову націоналізацію підприємств у Чилі та збільшив втручання держави (і до нього дуже значне) в економіку країни. До того ж продовжилася розпочата попереднім урядом програма перерозподілу земель.

Хоча економіка під час перших років правління Альєнде демонструвала значний ріст, значно збільшилася інфляція, зокрема через зростання мінімальної заробітної плати та падіння світових цін на мідь. Внаслідок цього економічний ріст змінився падінням, що викликало хвилю страйків та протестів у всій країні.

Наприкінці 1972 – на початку 1973 р. ситуація в країні вкрай дестабілізувалася, країна розділилася на прихильників та супротивників Альєнде. Християнські демократи перейшли в опозицію до уряду, в усій країні відбувалися численні страйки, підтримані, зокрема, урядом США.

Внаслідок цього у 1973 р. до влади прийшла військова хунта під керівництвом генерала **Августо Піночета**. Хоча власне переворот відбувся зі згоди парламенту, після нього Піночет відмовився провести демократичні вибори та почав керувати країною як диктатор.

Президенти Чилі: Айлвін (1990–1994), Фрей (1994–2000), Лагос (2000–2006), Бачелет (2006–2010), Піньєр (з 2010 р.)

Питання для самоконтролю

1. Чому Мексика дуже постраждала від глобальних потрясінь у 2009 р.?
2. Яка найсерйозніша проблема Бразилії на сьогодні?
3. Чому перонізм знайшов добрий ґрунт саме в Аргентині?

Тестові завдання

1. Період «Мексиканського економічного дива»: а) 1940–1970 рр.; б) 1950–1970 рр.; в) 1950–1980 рр.; г) 1960–1990 рр.	2. Револуція кактусів (2016) у Мексиці сталася за правління: а) Вінсенте Фокса; б) Філіпе Кальдерона; в) Лопеса Обрадора; г) Енріке Пінья Ньето.
3. У якому році було проголошено нову Конституцію Бразилії (Конституцію Нової республіки)? а) 1985 р.; б) 1986 р.; в) 1987 р.; г) 1988 р.	4. Бразильський технократ, автор «теорії тортів» доби «бразильського дива»: а) Жоао Гуларт; б) Делфім Нетто; в) Танкредо Невес; г) Луїс Лула де Сілва
5. Назвіть основні риси перонізму: а) третій шлях розвитку для країни; б) альтернатива вибору між капіталізмом і соціалізмом, в) рух за соціальну справедливість; г) поєднання рис багатьох політичних течій.	6. Аргентина виступила співзасновником південноамериканського ринку в 1991 р. Яка його назва? а) Перкурсор; б) Меркурсор.
7. Яка цитата не належить Аугусто Піночету? а) Я не диктатор. Просто в мене такий вираз обличчя. б) Я демократ, але в моєму розумінні цього слова. Все залежить від того, що вкладається в поняття демократії. Наречена може бути дуже миловидною, якщо вона молода. І може бути дуже страшною, якщо стара і вся в зморшках. Але і та, і інша – наречена. в) Секрет гарного життя в країні простий: сумлінна праця, дотримання закону і ніякого комунізму.	8. Мішель Бачелет – генеральська донька, президент Чилі була: а) бранкою Піночета; б) соціалісткою; в) навчалася на медика в НДР; г) закінчила військовий коледж у США; д) усі відповіді правильні.

г) Якщо ви прямуєте крізь пекло – ідіть, не зупиняючись.	
--	--

ЛЕКЦІЯ 27

Виклики перед Європою та Америкою в кінці XX ст. – на поч. XXI ст.

План лекції:

1. Постбіоплярна система у світі.
2. Антиглобалістські рухи.

Література

1. Суботін А. Постбіоплярна структура міжнародної системи. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2019. № 7. С. 155–174. doi: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.155-174>
2. Якимчук М. Європейська військова безпека у біполярний та у пост-біполярний періоди: характеристика та порівняльний аналіз. *Civil Diplomacy Foundation*. 2024. URL: <https://civildiplomat.com/yevropejska-vijskova-bezpeka-u-bipolyarnij-ta-u-postbipolyarnij-periodi-xarakteristika-ta-porivnyalnij-analiz> (дата звернення: 29.09.2024).

Зміст лекції

З розпадом СРСР і «табору соціалізму» зникли двополюсність світу та конфронтація по лінії «Схід – Захід». З політичної сцени пішов головний військовий противник Сполучених Штатів Америки, що дало змогу ліквідувати загрозу всесвітньої ядерної катастрофи. Демократичні перетворення, розвиток вільного ринку стали визначальними рисами трансформації країн – від Європи до Латинської Америки, від Африканського континенту до Азії. Змінилася конфігурація геополітичних сил у постдвополюсному світі.

Фактична перемога в холодній війні перетворила США на одноосібного світового лідера – єдину наддержаву у військово-політичному вимірі, яка має можливість втручатися у події, що відбуваються в будь-якій частині земної кулі. Це породило серед багатьох американців, за свідченням відомого стратега Г. Кіссінджера, «ще більшу спокусу переробити світ за американським образом і подобою». Така тенденція у зовнішній політиці США стала проявлятися з закінченням холодної війни. За умов нового світоустрою зменшується значення військово-силового і військово-політичного чинників, що раніше визначали реальну вагу і вплив тієї чи іншої держави. Саме це значною мірою сприяє появі нових світових лідерів – «полюсів тяжіння» – Японії, Китаю, Європей-

ського Союзу, Австралії, Тайваню та ін. Звичайно ж, у багатополюсному світопорядку важливу роль зберігає і росія.

В умовах багатополюсності світу значно обмежуються можливості збереження чи появи однієї наддержави, здатної самотужки контролювати події на планеті. Ніхто не хоче, навіть значна частина американців, щоб США були «світовим жандармом», «світовим моралістом», чи «світовою моделлю» для наслідування. Відбуваються якісні зміни у відносинах СІЛА з їх союзниками. Останні звільняються від опіки Америки, яка протягом усього повоєнного періоду виступала гарантом від комуністичної загрози.

Дедалі більша кількість країн виходять зі сфери суперництва великих держав і набувають здатності здійснювати самостійну політику, інколи всупереч своїм колишнім покровителям. Втрачають зміст поділ світу на «три світи», саме розуміння «третього світу». Кількість індустріально розвинених країн щороку зростає.

Якщо у період холодної війни на перше місце ставилися системні, блокові інтереси, пронизані в основному ідеологічною сутністю, то тепер на передній план виходять інтереси окремих країн, груп країн, народів. Світ стає більш однаковим, але водночас більш різноманітним.

Також зі зникненням двополюсного протистояння і вступом світу в посткомуністичну добу постали численні обставини, що ускладнюють геополітичну ситуацію.

За двополюсного світопорядку кордони між двома блоками чи полюсами були чітко визначеними і непроникними. Протистояння полюсів було заздалегідь окресленим і простим. Був напрацьований механізм взаємного стримування. Силі як чиннику міжнародної політики не було альтернативи. Існувала жорстка стратегічна структура, побудована на балансі сил і взаємному страху. Холодна війна створювала своєрідну патову ситуацію у відносинах між двома наддержавами, водночас забезпечуючи конфронтаційну стабільність і передбачуваність можливих дій обох сторін.

Після закінчення холодної війни усе змінилося – міжнародна безпека розпалася на мозаїку численних конфліктів і воєн, що виникають постійно й повсюдно. Зникає ідеологічне протистояння, натомість розширюються та загострюються зіткнення на основі національних, конфесійних, соціально-економічних, внутрішньополітичних чинників. У двополюсному світі локальні та регіональні конфлікти різного масштабу й інтенсивності були зазвичай підпорядковані глобальному протиборству між Сходом і Заходом. Нині ж міжнародні відносини усе частіше ускладнюються нетрадиційними формами агресії та конфліктів. Доказами цього є поширення ісламського фундаменталізму, агресія Іраку проти Кувейту, криваві битви в колишній Югославії, абхазько-грузинський конфлікт,

війна росії у Чечні тощо. Такі конфлікти у більшості випадків мають внутрішньодержавний характер, тобто являють собою громадянські війни.

Ситуація ускладнилася появою на міжнародній арені внаслідок розпаду СРСР та Чехословаччини, а також Югославії великої кількості нових держав.

Через крах комуністичної системи країни Центральної та Східної Європи фактично втратили те, що вони мали завдяки їй. Це стало причиною соціальної напруженості та прагнення цих країн швидше перейти до ринкової економіки. Але поспіх у системних перетвореннях породжує непередбачувані політичні колізії.

Розпад СРСР викликав глобальні міжнародні наслідки. З його крахом, по суті, припинилася холодна війна, під знаком якої пройшло майже всі повоєнні пів століття. Пішов у історію поділ світу на два геополітичних центри. Розпалася «світова система соціалізму» разом з її визначальними структурами – Організацією Варшавського Договору та Радою Економічної Взаємодопомоги. Країни Центральної та Східної Європи отримали можливість самостійно визначати свої зовнішньополітичні орієнтири, враховуючи насамперед власні інтереси, інтегруватися між собою та вступати до тих міжнародних спільнот, які найбільше відповідали б їх запитам.

На єдиного світового лідера перетворилися Сполучені Штати Америки. Тепер планета мусить прислухатися до думки Вашингтона, який став для неї чи не єдиним критерієм міжнародного орієнтування. США повною мірою використовують переваги своєї нової ролі у світі, не зупиняючись перед диктатом, нав'язуванням власного бачення та способів вирішення міжнародних проблем, які з розпадом СРСР не перестали бути гострими чи загрозливими.

Очевидно, що локальні й регіональні конфлікти різного масштабу та інтенсивності в передбачуваний перспективі стануть найбільш імовірною формою силового розв'язання територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших суперечностей. Тобто майбутній світ не обов'язково буде більш безпечним, ніж у період холодної війни.

Нова ситуація склалася й на терені колишнього СРСР. Учорашні республіки стали суб'єктами міжнародного права, забезпечили собі можливості суверенного внутрішнього та міжнародного життя. Проте не зникли спроби їх повернення до нещодавнього «спільного загону», причому цим безнадійним спробам намагаються надати ледь чи не міжнародного статусу й визнання. СНД не в змозі за нинішніх умов діяти достатньо ефективно. Вона переживає складні процеси боротьби між доцентровими та відцентровими силами, і перемога поки що за останніми. І вина в цьому не суверенних тепер держав, а здебільшого певних політичних сил росії, які намагаються повернути їх у вчорашній день.

Антиглобалізм, навіть у найширшому його розумінні, не став цілісною ідейно-політичною концепцією, яку поділяла б принаймні більшість представ-

ників суспільно-політичних сил, що прямо чи опосередковано виступають як проти нинішніх процесів економічної і політичної глобалізації, так і проти окремих її аспектів. Незважаючи на те, що в ЗМІ, та навіть і в наукових публікаціях, усе частіше йдеться про «ідеологію антиглобалістів», насправді цілісної ідеологічної системи, яку міг би підтримати строкатий конгломерат антиглобалістських рухів, поки що не вироблено.

Попри відносну близькість ідеологічних настановлень розрізнених груп та організацій, що беруть участь в антиглобалістському русі (наприклад, боротьба з неоліберальною версією економічної і політичної глобалізації та її суб'єктами), їх і досі роз'єднує доволі глибока прірва, подолати яку сьогодні, очевидно, мало ймовірно. Лише у випадку надзвичайного зацікавлення сил, що стоять за цими групами, могли б злитися в єдину ідеологічну систему різні за генезисом і пріоритетами ідейно-політичні утворення.

Така ситуація може скластися, ймовірно, лише у відповідь на репресивні дії потужних політичних опонентів. Але навіть у надзвичайних обставинах взаємопроникнення різних версій антиглобалізму і формування об'єднавчої ідеологічної платформи не могли б розпочатися без застосування взаємоприйнятних організаційних механізмів. А для їх вироблення необхідна інституційна основа – якісно новий, складніший, порівняно з попередніми організаційними формами, соціальний суб'єкт, який потім, на спільній ідеологічній платформі, зміг би об'єднати значну частину наявних груп.

Таким суб'єктом може стати лише політична організація міжнародного масштабу. Донедавна на роль такої структури ніхто не міг претендувати. Це дещо нагадувало ситуацію, яка склалася в міжнародному робітничому русі в середині XIX ст., до створення в 1864 р. I Інтернаціоналу. Ось останнім часом на роль подібної міжнародної політичної організації став претендувати Всесвітній соціальний форум (ВСФ).

Які шанси має ВСФ стати організацією, спроможною інституційно й ідеологічно об'єднати розмаїті антиглобалістські рухи? Відповісти на це запитання можна, лише розглянувши зародження, подальший розвиток та цілі безпосередніх організаторів Форуму, а також визначивши політичну спрямованість ВСФ та його місце в контексті ідейних орієнтацій різноспрямованої маси антиглобалістських рухів.

Сучасна ідейно-політична система антиглобалізму широко інтерпретується суспільно-політичними організаціями і групами, що беруть участь у цьому русі. Тут можна виокремити два основні напрями.

Перший – повне неприйняття глобалізації як об'єктивного і закономірного етапу розвитку історії, явища, що прийшло із Заходу і пов'язане з розгортанням процесів модернізації, НТР – вищої на сьогодні стадії капіталізму. Другий – критика окремих тенденцій розвитку процесів глобалізації, методів, що використовуються їх суб'єктами.

Рухи, близькі до першого напрямку, найбільш поширені й мають підтримку у відсталих країнах та країнах, що розвиваються. Другий напрям має підтримку переважно в розвинених країнах. Однак варто зазначити, що скрізь, навіть у розвинених західних країнах, можна знайти прихильників обох варіантів. Повне ж несприйняття глобалізації характерне тільки для ультраправих. Носієм такої версії антиглобалізму можна, наприклад, назвати французький національний фронт Ж. Лепена.

За традицією, коли у ЗМІ і наукових працях йдеться про антиглобалістів та їх виступи, беруться до уваги переважно рухи лівої політичної орієнтації. І для цього є певні підстави: більшість демонстрацій антиглобалістів, що прокотилися в останні роки в Європі та Північній Америці, були організовані анархо-соціалістами, комуністами, лівими соціал-демократами, анархістами, радикальними захисниками довкілля. Помірні рухи соціал-реформістського характеру мало заявляли про себе як антиглобалісти.

Після першого ВСФ (2001) ситуація істотно змінилася.

Три роки поспіль Всесвітній соціальний форум збирається у бразильському місті Порту Алегрі. У провідних американських і європейських (зокрема й у російських) медіа ця подія висвітлювалась як з'їзд представників антиглобалістських сил з усього світу, альтернативний Всесвітньому економічному форуму (ВЕФ).

Приблизно так само характеризують ВСФ і самі його організатори. За заявами учасників, ВСФ має стати своєрідним ідейним антиподом ВЕФ, «зверненням до людини, а не до капіталу». Він прагне «перетворитися на місце зустрічі світового масштабу для неурядових, громадських організацій, що висловлюють масовий соціальний протест під гаслом «Інший світ можливий!».

Важливо зазначити, що організатори ВСФ декларують це зібрання як структуру, яка виступає від імені «світового громадянського суспільства». Відтак вони, не багато й не мало, претендують на статус нових виразників сподівань демократичної громадськості світу, дефіцит участі якої у світовій політиці вже давно відзначають не тільки вчені-політологи, але й політики.

Вже у 2001 р. ВСФ став помітною подією. Він привернув увагу не тільки незалежних журналістів, науковців, громадських діячів, але й потужних інформаційних служб – тих, яких ВСФ називає «корпораційними» (власністю медіа-корпорацій).

Варто зазначити, що учасники ВЕФ визнали з'їзд ВСФ подією, гідною уваги. Так, у 2001 р. між Давосом і Порту Алегрі було організовано телеміст. Учасники презентабельного ВЕФ погодилися на неформальний діалог зі з'їздом діячів, які, нехай лише на рівні декларацій, не погоджуються з пропонуваним ВЕФ варіантом розвитку процесів економічної і політичної глобалізації.

У 2002 р. інтерес світових ЗМІ, міжнародних організацій, громадських діячів і політиків до Форуму в Порту Алегрі помітно зріс. На його відкритті були М. Робінсон – верховний комісар ООН з прав людини, Х. Сомавія – генеральний директор Міжнародної організації праці, а також представники ЮНЕСКО.

З вітальним листом до ВСФ звернувся Генеральний секретар ООН К. Аннан. Він закликав учасників Форуму до конструктивного діалогу з національними урядами і міжнародним бізнесом. У роботі ВСФ неофіційно взяли участь кілька французьких міністрів з уряду Л. Жоспена. У ролі інформаційного спонсора Форуму виступила інформаційна агенція IPS (Inter Press Service), що висвітлює діяльність ООН та причетних до неї міжнародних організацій.

Чому ж на ВСФ звернули пильну увагу діячі, дуже далекі від ідей радикального антиглобалізму?

Ініціатива скликання ВСФ належить відомому французькому громадському діячу Б. Кассену – головному редактору впливової газети *Le Monde Diplomatique* та лідерові політичного руху АТТАК. *Le Monde Diplomatique*, що вже понад пів століття висвітлює проблеми світової економіки і міжнародних відносин, не схожа, безумовно, на «бойовий листок» радикальних антиглобалістів. Ідейно-політичну спрямованість більшості авторів газети можна охарактеризувати як помірковано соціал-демократичну або соціал-реформістську, ліволіберальну, близьку до політичної орієнтації континентальної частини Соцінтерну.

Рух АТТАК – Association for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens (Об'єднання на підтримку оподаткування фінансових операцій на користь громадян) – виник у 1998 р. у Франції. В його програмових документах говориться, що однією з головних цілей цієї організації є реалізація висунутої ще в 1972 р. пропозиції американського економіста, лауреата Нобелівської премії Дж. Тобіна про запровадження податку на вільні переміщення фінансових капіталів у світовій економіці.

За заявами АТТАК, «податок Тобіна», навіть у розмірі 0,05 %, дасть змогу збирати суму понад 100 млрд дол. щороку, завдяки чому буде забезпечено перерозподіл засобів між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Підтримує ідею Дж. Тобіна не тільки АТТАК. У 2001–2002 рр. уряд Бельгії вніс питання про «податок Тобіна» на обговорення Європарламенту. У 2000 р. резолюцію на підтримку цього податку ухвалив парламент Канади. У 2001 р. депутат від Демократичної партії США П. де Фаціо запропонував проект закону про введення «податку Тобіна» для обговорення в конгресі США.

Ще одна мета АТТАК – протидія «Багатосторонній угоді про інвестиції» (MAI – Multilateral Agreement of Investments). Вперше з викриттями угоди MAI виступив у 1998 р. Р. Надер, лідер руху боротьби за права споживачів «Громадяни суспільства», кандидат у президенти США на виборах 2000 р., відомий популістськими ідеями соціал-реформістського характеру. Того ж 1998 р.

керівник комітету з питань світової торгівлі руху «Громадяни суспільства» оприлюднив у газеті *Le Monde Diplomatique* статтю про необхідність протидії угоді МАІ, таємно укладеної розвиненими країнами для координації інвестиційної політики щодо країн третього світу. Ініціативу підтримали Б. Кассен і АТТАК. Ці події ініціатори ВСФ вважають початком руху за скликання Форуму.

Організатори ВСФ обрали Бразилію місцем проведення Форуму не випадково. З одного боку, ця країна за багатьма ознаками належить до третього світу. З іншого боку, вона належить і до країн НІК, які активно вписуються в процеси глобалізації. Такі країни зацікавлені у справедливішому розподілі фінансових та інших ресурсів світової економіки, а також в ослабленні економічного і політичного тиску на них з боку США. Ці обставини дають змогу організаторам ВСФ привертати до своїх заходів увагу громадських організацій з НІК і країн, що розвиваються.

Порту Алегрі розташоване на півдні провінції Ріо Гранде де Сул, у якій сильні позиції має Робітнича партія – найбільша і найвпливовіша помірно-ліва націонал-реформістська партія Бразилії з тісними зв'язками з профспілковим рухом. Муніципалітет Порту Алегрі і влада провінції Ріо Гранде де Сул взяли активну участь у підготовці й проведенні ВСФ, стали, спільно з АТТАК і *Le Monde Diplomatique*, його співзасновниками. Представники уряду провінції і міського муніципалітету – функціонери Робітничої партії Бразилії, – брали активну участь у роботі Форуму.

З 2001 р. ініціатори ВСФ почали перетворювати його з одноразової щорічної акції на постійно діючий рух глобального характеру, що об'єднує громадські організації різних країн світу, які, попри все, мають власні цілі, власну ідейно-політичну спрямованість і організаційні структури. У схваленій у 2001 р. «Хартії принципів ВСФ» говориться: «Відтепер... він (ВСФ) стає безупинним процесом пошуку і створення альтернатив, що не може обмежуватися лише заходами в його рамках. ВСФ – це процес світового масштабу. Усі заходи, що відбуваються в рамках цього процесу, мають міжнародний вимір». Організатори ВСФ прагнуть створити міжнародну політичну організацію, спроможну, завдяки своїй розгалуженій структурі, посісти керівні позиції в антиглобалістському русі, відтіснивши як у практичній діяльності, так і у сфері ідеологічної боротьби радикальніші, але менш організовані об'єднання.

Ще у 2000 р. в кількох країнах було створено мобілізаційні (організаційні) комітети ВСФ. Їх завданням було збирання інформації з проблем, які мали обговорюватися на І з'їзді ВСФ, а також встановлення контактів з організаціями, які можуть взяти участь у Форумі.

Після 2001 р., у зв'язку з тим, що Форум перетворився на «процес», функції і статус мобілізаційних комітетів зазнали значних змін. Фактично вони стали координаторами дій учасників ВСФ у різних країнах світу. На них покладено

функції залучення до Форуму «громадських організацій і рухів, які виступають проти неолібералізму, всесвітнього домінування капіталу й імперіалізму». У 2002 р. мобілізаційні комітети працювали в більш ніж 30 країнах. До того ж до початку Форуму 2002 р. остаточно оформився головний орган руху – Міжнародна рада (МР) ВСФ.

У червні 2001 р. на вперше скликаній Раді було визначено її завдання: «Створення Міжнародної ради віддзеркалює концепцію ВСФ як безупинного і довгострокового процесу, покликаного створити міжнародний рух, об'єднати альтернативні неоліберальному мисленню організації, що виступають за новий соціальний порядок...». Тоді ж було означено функції Ради та її відносини з національними мобілізаційними комітетами: «Рада відіграватиме вирішальну роль у визначенні політики наряду всього руху і стратегічного союзника ВСФ. Національні мобілізаційні комітети, покликані стати організаторами і провідниками руху, мають діяти в тісному контакті з МР». Після Форуму 2002 р. Міжнародна рада руху стала постійно діючим органом.

Очевидно, що, незважаючи на декларовану «децентралізацію» ВСФ та брак формальної уніфікації структур громадських організацій, які беруть участь у ньому, Форум зараз має єдину систему координації, обміну інформацією, а, отже, й органи управління (спрямовування) національних відділень, а також керівні органи, що випрацьовують стратегію діяльності ВСФ. Рішення, проведені через МС ВСФ, стають обов'язковими для виконання всіма мобілізаційними комітетами на місцях.

І хоча така система допускає наявність зворотних зв'язків між комітетами і Радою, ВСФ усе ж уявляється міжнародною політичною організацією з доволі чіткими й ієрархічно вивіреними механізмами, що дають змогу контролювати інформаційні потоки між організаціями і групами, які входять до неї, а відтак і координувати їх діяльність на місцях і в міжнародному масштабі. Але найголовнішим є те, що ці не надто афішовані засоби координації й управління дають організаторам ВСФ можливість запроваджувати єдині ідейно-політичні настанови серед численних організацій, що входять до нього, сприяючи у такий спосіб прийняттю загальної ідеологічної платформи.

Рухом, що задає тон та ідейно-політичну спрямованість усього ВСФ, є, безперечно, АТТАК. Більшість положень, що містяться в документах і деклараціях АТТАК, у тій чи іншій формі повторюються в риториці організаторів і учасників, у програмових документах Форуму. Лідери АТТАК також прагнуть надати своєму міжнародному руху за демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами глобального характеру.

Останніми роками організації АТТАК виникли в кількох країнах світу, зокрема (листопад 2001 р.) і в росії. У Бразилії відділення АТТАК з'явилося одним з перших. Однак його засновники, очевидно, не надто зацікавлені в пов-

ному ототожненні свого руху з ВСФ. По-перше, автономія від ВСФ, де позиції АТТАК і без того є провідними, дасть змогу йому зовні зберігати статус Форуму як самостійної громадсько-політичної організації. По-друге, на випадок будь-яких серйозних ускладнень у розвитку ВСФ як міжнародного громадського руху організація АТТАК планується на роль його політичного дублера.

Серед учасників і організаторів ВСФ ні у 2001 р., ні у 2002 р. практично не було організацій ліворадикального штибу, хоча саме вони донедавна склали й усе ще продовжують складати найдіяльнішу частину антиглобалістських рухів у Західній Європі й США. Саме з діями лівих радикалів пов'язуються акції антиглобалістів, як-от знаменита «битва за Сіетл» 1999 р., події в Генуї влітку 2001 р. під час зустрічі «Великої вісімки», чи, наприклад, виступ під час самміту керівників держав Євросоюзу в Барселоні в березні 2002 р.

Рухи помірному характеру, на зразок АТТАК та інших організацій, що брали участь у ВСФ, були далеко не найактивнішими організаторами й учасниками більшості маніфестацій і акцій протесту. До 2001 р. вони практично не згадувалися не тільки в повідомленнях інформагенцій та видань антиглобалістського спрямування, але й у публікаціях більшості офіційних ЗМІ.

За ігнорування багатьох антиглобалістських рухів і опортуністичну позицію ВСФ критикували як антиглобалістські організації, що не брали в ньому участі, так і ліворадикальні групи, які у 2002 р. прибули до молодіжного табору в Порту Алегрі, але не були допущені на ключові заходи Форуму.

В ухваленому в день закриття ВСФ 2002 р. «Зверненні до громадських рухів» говориться: «Неоліберальна економічна модель позбавляє людей прав, гідних умов життя і засобів існування... Усе це відбувається на тлі глобального економічного спаду... Спад, що спостерігається, викриває неправду неоліберальних обіцянок зростання і процвітання... Неоліберальна політика викликає жахливі злидні й незахищеність». Але водночас, за винятком вимог запровадження «податку Тобіна» і закликів розвивати самоврядування на місцях, не пропонувалося жодних практичних заходів та засобів боротьби проти нинішньої спрямованості глобалізації.

Та попри все, ВСФ і АТТАК прагнуть здаватися радикальнішими, ніж вони є насправді. Це, ймовірно, пояснюється намаганнями залучити до себе молодь, що складає основу більшості антиглобалістських рухів, та громадські організації країн, що розвиваються, які в ідейно-політичному відношенні зазвичай відзначаються зовні більш вираженим радикалізмом.

Загалом «Звернення до громадських рухів», як і інші документи ВСФ, за своїм ідейним змістом надзвичайно близькі до політичних заяв і декларацій, прийнятих за останні роки Генеральною Асамблеєю, комітетами і комісіями ООН, Рухом неприєднання, Соцінтерном. У них говориться про проблеми соціальної нерівності, бідності, голоду, порушення прав людини, суперечностей «Північ –

Південь», боротьби за мир, расової і релігійної терпимості. Значна увага в матеріалах Форуму приділяється питанням стійкого розвитку, захисту довкілля.

У документах ВСФ і АТТАК часто згадується поняття «політична конвергенція», характерне колись для Соцінтерну. Організатори й учасники ВСФ виступають за гуманізацію, соціальну зорієнтованість процесів глобалізації, за справедливий перерозподіл ресурсів між розвиненими й відсталими країнами. Проте як АТТАК, так і ВСФ, на відміну від лівішої частини антиглобалістських рухів, не виступають проти капіталістичної глобалізації в принципі, не закликають до зміни її формаційно-фундаментальних основ і сформованого на їх базисі політичного світоустрою. Вони лише не згодні з найодіознішою неоліберальною версією глобалізації та методами, обраними провідними суб'єктами світової політики, вимагаючи їх коректування і пом'якшення.

Історія створення ВСФ, політичні орієнтири організаторів Форуму та його учасників, а також зміст ухвалених документів дають змогу охарактеризувати його ідейно-політичну спрямованість як соціал-реформістську, помірковано соціал-демократичну. Тут, мабуть, найбільш адекватним буде запропоноване М. Косолаповим поняття «соціал-глобалізм».

Об'єктивно одна з найбільш життєздатних форм ідейно-політичного феномену антиглобалізму, носіями якої раніше були доволі розрізнені групи і рухи, одержує організованого носія цих ідей, що їх об'єднує та інтегрує. Його виникнення не може не мати зворотного впливу як на цю форму ідейно-політичного феномену антиглобалізму, так і на всі інші його форми. Носії інших антиглобалістських ідейно-політичних систем змушені будуть окреслити своє ставлення до великого і, можливо, в недалекому майбутньому дуже впливового суспільно-політичного утворення, як ВСФ.

У випадку розвитку руху ВСФ у більш виражений і організований суб'єкт міжнародної політики, «соціал-глобалізм», ставши системоутвірною для ВСФ ідейно-політичною доктриною, через об'єктивну необхідність сам набуватиме складніших і внутрішньо менш суперечливих форм. Може йтися про можливість створення цілісної соціал-глобалістської ідеології, носіями якої можуть стати громадські рухи, що беруть участь у ВСФ.

У появі інституту, як-от ВСФ, не можуть не бути зацікавленими сегменти національних, а, можливо, й транснаціональних політичних еліт, груп інтересів, яких з тих чи інших причин не влаштовують процеси економічної і політичної глобалізації в тому вигляді, в якому вони нині розвиваються. Адже в умовах глобалізації все більше обмежуються можливості національних держав як суб'єктів міжнародних економічних і політичних відносин, і відповідно знижується значення їх політичних еліт.

У міжнародно-політичній ситуації кінця 1990-х рр., яка ще більш ускладнилася після 11 вересня 2001 р., економічні і політичні еліти країн Західної

Європи і навіть США виявили незадоволення спрямованістю й розвитком як економічної, так і політичної глобалізації, хоча вони не завжди мали можливість відкрито виступити проти них.

Але ці еліти можуть доволі ефективно використовувати для актуалізації своєї позиції виступи громадських організацій і рухів, які активно висвітлюються в медіа і стають предметом серйозних суспільно-політичних дискусій. Чим більшу увагу привернуть до себе такі виступи, чим у більш експресивних і масових формах відбуватимуться дискусії, тим значнішими будуть підстави зацікавлених еліт використовувати їх для тиску на найвпливовіших суб'єктів глобалізації задля можливого коректування неоліберальної моделі її розвитку – в їх стратегічних інтересах.

Галасливі масові виступи радикалів нині вже малоефективні – опоненти до них звикли. Ці акції можуть викликати лише черговий політичний скандал і ненадовго збурити суспільну свідомість.

Інша річ – ВСФ, цілком респектабельна й поміркована як за формою дій, так і за ідейно-політичним змістом структура. Використовуючи інститути, як-от ВСФ для апеляцій, ніби громадянське суспільство не влаштовує глобалізація в тому вигляді, в якому вона нав'язується усьому світові її суб'єктами – транснаціональними корпораціями та підконтрольними їм міжнародними організаціями, де перша роль належить США – вони можуть і вже здійснюють певний тиск на форми і методи діяльності цих суб'єктів.

Створення ВСФ як постійно діючої організації навряд чи розбігається з інтересами значної і найвпливовішої частини сил неоліберального глобалістського табору. Поява більш організованої форми антиглобалістського руху значно полегшить можливість моніторингу і прогнозування поведінки раніше розрізнених груп, об'єднаних тепер у єдину структуру. За наявності відповідних засобів і налагодженої внутрішньої будови подібна структура може бути не тільки передбачуваною, але й керованою.

ВСФ дуже підходить на цю роль. Те, що за подальшого розвитку ВСФ панівні позиції в антиглобалістському русі може посісти його помірна частина («соціал-глобалізм»), також не суперечитиме інтересам сил неоліберальної глобалістської спрямованості. Якби на місці ВСФ виникла структура більш радикального чи навіть екстремістського штибу, глобалістам довелося б мати справу не з прогнозованим, готовим до діалогу і компромісів опонентом, а з непередбачуваним і значно небезпечнішим суперником.

За іншого варіанта подій – якби, наприклад, нішу ВСФ захопили ліві радикали (а цей сценарій донедавна був цілком реальним), конфронтація між неоліберальними глобалістськими і ліворадикальними антиглобалістськими силами могла б набути форм вкрай жорсткого протистояння. Можливо, саме цим і пояснюється те, що ВСФ вже визнали неоліберальні глобалісти (наприклад,

ВЕФ, впливові медіа, підконтрольні великим ТНК) в якості цілком потужного і навіть легітимного громадсько-політичного утворення.

Діяльність ВСФ і АТТАК, трансформація їх у міжнародні політичні організації стала якісно новим етапом політико-ідеологічних процесів всередині антиглобалістського руху. Квінтесенцією їх є ідейно-політична боротьба, яку найбільш помірковане соціал-глобалістське крило провадить проти радикальних суперників у надрах руху. Мета цієї боротьби – політичне домінування у всьому русі, витіснення з цієї політичної ніші безпосередніх сусідів, а отже, й підвищення впливу на суспільну свідомість тієї поміркованої й пом'якшеної версії ідеології антиглобалізму, носіями якої є АТТАК, ВСФ та організації, що до нього входять.

Історія знає чимало прикладів ідеологічного протистояння між близькими, але не тотожними за своїм ідейно-політичним характером угрупованнями усередині однієї політичної спільноти. Та майже завжди таке внутрішнє суперництво не сприяло досягненню спільної мети.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть структурні параметри постбіполярної системи.
2. Перерахуйте структурні компоненти антиглобалістського руху.

Тестові завдання

1. Чому антиглобалісти відкидають ідеологію «неолібералізму»?	2. За більшу прозорість міжнародних фінансових структур виступають: а) Джордж Сорос; б) Джозеф Штігліц; в) Девід Кортен; г) ніхто з вищевказаних.
3. У яких формах проходять антиглобалістські заходи? а) мітинги; б) бойкоти; в) мовчазні протести; г) в усіх перерахованих вище формах.	4. «Символ віри» антиглобалістів звучить так: <i>«Ви можете підтримувати деякі цілі глобалізації. Вам можуть подобатися деякі рішення, які схвалюють міжнародні організації і транснаціональні корпорації. Але ви ніколи не зможете схвалити ті методи, які вони використовують для втілення своїх рішень у життя»</i> . Хто є його автором?

Навчальне видання

Зубко Ольга Євгенівна

Методичні рекомендації.

Конспект лекцій з навчальної дисципліни

**«ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.»**

для здобувачів вищої освіти

спеціальності 032 Історія та археологія

Електронне видання

Редактор О. А. Солдатова

Технічний редактор Т. О. Важеніна-Гопрак

Підписано до друку 31.03.2025

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 12,5.

Тираж 30. Зам. 32.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру

серія ДК № 5945 від 15.01.2018